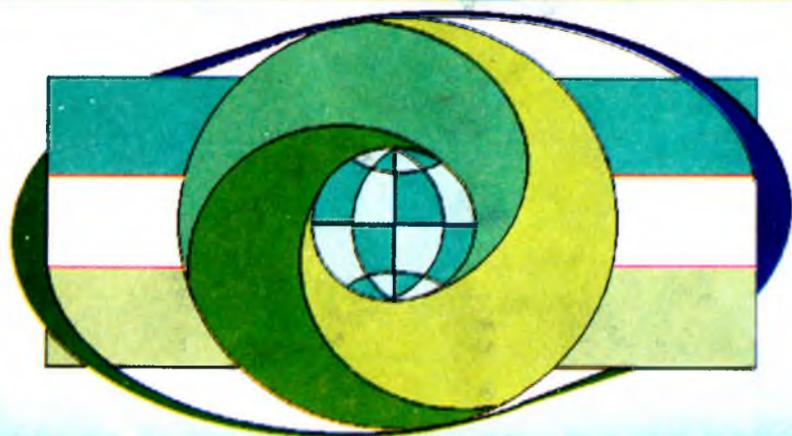

66012/
и 52 ✓

Баходир Карим Иминов

Манфаатлар –
сиёsat ва мафкура
манбай

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АНДИЖОН МУҲАНДИСЛИК ИҚТИСОДИЁТ
ИНСТИТУТИ

Ўзбекистонда демократик жамият қуриш
назарияси ва амалиёти кафедраси

БАҲОДИР КАРИМ
ИМИН

Манфаатлар -
сиёсат ва мафкура
манбай

НАШР УЧУН МАСЪУЛ: МИНҲОЖИДДИН ҲАЙДАР

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
“МИНҲОЖ” НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ - 2002 ЙИЛ

Ушбу монография Андижон муҳандислик-иқтисодиёт институти илмий кенгашининг 2001 йил 4 июль 10- § 12/2- 46 қарорига асосан чоп этилди.

Масъул муҳаррир: Минҳожиддин Ҳайдар, ёзувчи

Тақризчилар: Т.Ф. Файзулаев, сиёсий фанлар доктори, профессор.
И.Эргашев, сиёсий фанлар доктори, профессор

Монография шу куннинг долзарб муаммоси - инсон манфаатлари тадқиқига бағишиланган. Унда ижтимоиёт инъикоси бўлмиш манфаатларнинг таснифи ва таърифи таҳлил қилиниб, уларнинг жамият ривожланишидаги социал салоҳияти кўрсатилади. Ишда Узбекистон республикаси бугунги ижтимоий амалиёти мисолида инсон манфаатларининг сиёсийлашув ва мафкуравийлашув жараёни таҳлил қилинади.

Монография ижтимоий фан ўқитувчилари, аспирант, докторант, илмий ходимлар, олий ва ўрта маҳсус ўқув юртлари талабаларига ҳамда маданият ва маърифат маркази ташвиқотчи-тарғиботчиларига мўлжалланган.

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон республикасининг
Давлат кутубхонаси.

№ 500-2001
66.3(5Ў)
И 47
66.3(5Ў)+66.4(5Ў)

“М” СФН 93
2001

“Минҳож” нашириётининг Андижон
Муҳандислик - иқтисодиёт институти
қошидаги филиали. Андижон шаҳри,
Бобир шоҳкӯаси, 56. Тел: 24-75-10

Ҳар қандай инсон, табиийки, мурод-мақсадсиз яшай олмайди. Бинобарин, токи ҳаёт мавжуд экан, мамлакатлар, давлатлар ва уларнинг манфаатлари бор экан, улар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафкураси орқали белгилаб олишга интилади.

ИСЛОМ КАРИМОВ

КИРИШ

Мустақил юртимиз — Ўзбекистон Республикасида юритилаётган бугунги сиёсатнинг муҳим мақсади халқ хоҳиш-иродасини ифода қилишдан иборатdir. Бу борада асосий эътибор меҳнаткаш манфаати, унинг маҳсулдор меҳнати, изчил ишбилармонлиги, ташабbusли тадбиркорлиги давлат томонидан кафолатланиши ҳамда ҳимоя қилинишига қаратилмоқда. Зеро, манфаатлар негизига қурилган мустақил иқтисодий сиёсат жамият тараққиётининг муҳим шартиdir. Республика раҳбарияти ижтимоий адолат ўрнатувчи тузумнинг бунёд этилишини халқнинг манфаатлари мажмуасидаги мураккаб муштаракликка әришишда қурмоқда. Жамиятни янгилашнинг муҳим мезони — манфаатларни инобатга олиш, тартибга солиш, улар орқали бошқариш билан боғлиқ эканлигини бугунги ижтимоий-амалиёт аниқ ва равshan исботлаб қўйди. Конституциямизнинг 2- ва 7- моддаларида қайд қилинганидек: “Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қиласди... Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир.”(Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.Т., “Ўзбекистон”, 2000, 6-7-бетлар.)

Халқ манфаати ва мақсадини кўзлаган ички ва ташки сиёсатимиз демократия ва ошкоралик туфайли турфа қарашлар, муқобил фикрлар, беғараз мухолифатларга имконнинг мавжудлиги, кўп partiyaилик шароитининг шаклланиши сингари сиёсий соҳадаги

сифат силжишлари содир бўлаётган вазиятда олиб борилмоқда. Табиийки, бундай ноодатий ва мураккаб шароитда сиёсий жараён ва мафкуравий муносабатлар ҳам тубдан қайта курилишни талаб қиласди. Бугунги кун тақозоси билан муҳим мавзу бўлиб қолган манфаатлар муаммосини тадқиқ қилиш, ижтимоиёт инъикоси ҳисобланган бу категориянинг сиёсий соҳа ва мафкуравий жараён билан муносабати, узвий боғланганилиги, ўзига хослиги ҳамда муайян муштараклиги моҳиятини ўрганиш долзарб масалалар бўлиб қолди.

Ўзбекистон танлаган тараққиёт йўли туфайли шаклланган ижтимоий-сиёсий вазиятнинг муҳим мазмуни — жамиятимиз жами жабҳалари ривожланишида барча ижтимоий имкониятлардан самарали ва сифатли фойдаланишни тақозо этмоқда. Шу куннинг асосий талаби ижтимоий-сиёсий жараённи бошқаришда оммавий ҳаракатни тартибга солиш, уни ташкил этиш масаласи билан боғлик бўлиб бормоқда. Фуқаролар фаоллигига таянган тараққиёт йўналиши мазмунида маълумки инсоний манфаатлар ётади. Агар ҳалқлар ҳаётини манфаатлар идора этишини, фуқаролар фаолияти заминида манфаатлар туришини ҳисобга олинса, манфаатлар - ижтимоий тараққиёт омили эканлиги табиийдир. Жамият ривожланиши давомида ижтимоий жараён билан бирга шу тараққиётга монанд тарзда ижтимоий онг ҳам ўзгариб боради. Тарихий тараққиёт таъсиридаги бундай ўзгаришлар инсон ва жамият ўртасидаги алоқада, шунингдек кишиларнинг мавжуд муайян ижтимоий муҳитга муносабати мазмунида ҳам ўз ифодасини топади. Ижтимоий амалиёт мундарижасида муҳим ўрин эгаллаган **манфаатлар** мазкур мақом ва маънодаги ўзгаришлар марказида бўлгани боис, манфаатлар муаммосининг илмий-назарий ҳамда амалий таҳлили ва тадқиқи доимо долзарб масалалар бўлиб қолади.

Инсон ўз фаолияти жараёнида мавҳум тузилмалар асосида ҳаракат қилмайди. У фаолликнинг кўп қиррали ижтимоий шакллари орқали социал жиҳатдан зарур вазифаларни ҳал қиласди. Бу эса **инсон фаолиятига**

ижтимоий зарур ҳодиса тариқасида ёндашиб, уни – инсон фаолиятини – шахс манфаатлари билан жамият манфаатлари, инсон манфаатлари билан башарият манфаатлари ўртасидаги уйғунликка эришиш орқали ҳаётий муаммоларни самарали ечишга қаратиш кераклигини кўрсатади. Зоро, жамият манфаати, умумбашарият манфаати ижтимоиётнинг муайян инъикоси бўлиб, шахслар - инсонлар манфаатидан бошланади. Шахснинг тарихдаги ўрнини, ижтимоий-сиёсий мавқеини тиклаш орқали жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий салоҳияти юзага келади. Инсон манфаатларининг оқилона инобатга олиниши орқали эса, умумбашарий қадрияtlар ривожланади. Шахс манфаати билан жамият манфаатининг, фуқаролар манфаати билан давлат манфаатининг муштарак ривожланишида, жамият тараққиётида инсон омилиниң ўсиш ҳолати намоён бўлади. Шу боис манфаатлар мундарижаси ва моҳиятини ўрганиш ижтимоий-фалсафий ва амалий-сиёсий аҳамиятга эгадир.

Манфаатлар жамият тараққиётида муайян давр эҳтиёжларини рӯёбга чиқаришни мақсад қилиб олган қудратли куч бўлиб, тарихий тузумлар мазмунини ўзгартиришга қодирлигини инобатга олинса, мазкур муаммо тадқиқоти долзарблиги янада яққол кўзга ташланади. Ижтимоий амалиётда манфаатлар мундарижасидаги номутаносибликнинг мавжудлиги, уларнинг низолар асосига қурилиши ишлаб чиқарувчи кучлар билан ишлаб чиқариш муносабатлари ўртасидаги уйғунликни бузадики, оқибатда иқтисодий парокандалик, ижтимоий инжиқлик, маънавий танazzул каби сиёсий қарама-қарши силсила вазияти вужудга келади. Собиқ Иттифоқ даврида шахс ва жамият манфаатларининг меъёри бузилиб, маъмурий буйруқбозлиқ, ўта марказлаштириш, маҳкамалар устиворлигини амалда жорий қилиш натижасида меҳнаткаш манфаати давлат манфаатига изчиллик илиа мажбуран мослаштирилиб борилди. Бундай шароитда фуқаролар ўз меҳнати натижасидан манфаатдор бўлмай, унга фақат иш кучи сифатида қаралаётганлигини англай бошлайди. Унинг

рухиятида ижтимоий лоқайдлик, иқтисодий танбаллик, бефарқларча боқимандалик юзага келади.

Ўзбекистон Республикасида яқин ўтмишдан қолган мазкур оғир ҳолатни бартараф қилишга, манфаатли меҳнатни ташкил этишга алоҳида эътибор берилмоқда. Бу эса, табиийки шахснинг фуқаролик фаоллигини, малакали меҳнатсеварлигини, ташаббусли тадбиркорлигини ривожлантиришга йўл очади. Бу борада манфаатлар муаммоси мазму-нидан мантиқан келиб чиқувчи манфаатдорлик масаласи таҳлили амалий аҳамият касб этиши ўз-ўзидан аён.

Мавзунинг муҳимлиги, айниқса, халқ оммасининг ижтимоий амалиётда сиёсий жараён жабҳаларига жадаллик билан жалб қилинаётган ҳозирги пайтда сезилмоқда. Негаки, жамиятда юзага келадиган манфаатлар сиёсат билан муштарак ҳолда шаклланади ва намоён бўлади. Сиёсат-манфаат нуфузлари сирасида манфаат бирламчидир. Аслида манфаатларсиз сиёсат ҳам бўлмайди. Чунончи, ҳар қандай сиёсат у ёки бу субъект манфаатлари ифодаси тариқасида туғилади. Бу эса манфаатлар сиёсийлашув ҳолатини вужудга келтириб, жамият тараққиётида иқтисодий ва сиёсий барқарорликни ҳамда ижтимоий тартибни сақлаб туришда муайян мавқега эга бўлган *сиёсий тизим ва сиёсий тузум, сиёсий муносабат ва сиёсий жараён, сиёсий кайфият ва сиёсий фаолият* каби тушунчаларнинг таҳлилий тадқиқини ҳам ўта устивор масалалар қилиб қўяди. Шу боис сиёсий соҳа ва манфаатлар муносабати мундарижасидаги сиёсий манфаатлар муаммоси муҳим масала бўлиб бормоқда. Зотан "...сиёсий кураш ботқогига ботиб қолган бир қанча мамлакатларнинг аччиқ тажрибаси иқтисодий ислоҳотлар сиёсий манфаатларга бўйсундирилган жойларда иқтисодиёт бутунлай барбод бўлишилигини, ишлаб чиқариш ҳажми камайиб кетишини, аҳолининг моддий аҳволи ёмонлашиб, ижтимоий зиддиятлар авж олишини кўрсатмоқда. Аксинча, иқтисодий ислоҳотлар изчиллик билан амалга оширила-ётган жойларда демократик ва сиёсий ислоҳотлар учун мустаҳкам

моддий негиз яратилмоқда." (Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд, Т., "Ўзбекистон", 1996.302-б.)

Манфаатлар ҳолатини ўрганиб, уларнинг ҳаракати учун тегишли шароит яратиб бериш омма қайфияти ва фаолиятини самарали натижаларга эришишга йўллади. Манфаатларнинг омма ҳаракатига таъсири этувчи етакчи омил эканлиги маълум мақсадлар, муайян ғоялар билан боғланган мафкуравий муносабатлар моҳиятига боғлиқ. *Оқилона ҳисобга олинган ва одилона қондирилиб бориладиган манфаатларни кўзлаган мафкурага таянган жамиятдагина ижтимоий-сиёсий тузумнинг сиёсий салоҳияти тўла намоён бўлади.* Шунинг учун ҳам манфаатлар ва мафкуравий жараённи узвий тарзда ўрганиш ҳозирги вақтда нафақат илмий-назарий, балки сиёсий-амалий аҳамиятга ҳам моликдир. Айниқса, айни замонда ҳар бир фуқародан жиддий ижтимоий-сиёсий таҳлил қобилияти талаб этилаётган паллада маърифатли мушоҳадага чорловчи мафкурани яратиш ва амалиётга тадбиқ этиш ўта долзарб масала бўлиб қолди. *Меҳнаткаш манфаатини ҳимоя қилишга асосланган мафкура туфайлигина оммани оломонлик гирдobi ёқасига бориб қолишдан сақлаб қолиш мумкин.* Бундай мафкура "... қалбга бориб етадиган, ғурурни, қад-қоматни тик этадиган, онгимизга ёруғлик бағишлийдиган буюк мақсад ..." га асосланган бўлсагина "... биз барча ватандошларимизни ўзимизга эргаштирамиз, кейин эса тогни ҳам толқон этишимиз мумкин."

(Қаранг: Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура.1-жилд Т., "Ўзбекистон", 1996. 201-б.)

Тадқиқот мавзуи моҳияти халқаро ҳаётнинг ҳозирги хусусиятларига хос бўлган белгилар - мустақил мамлакатларнинг вужудга келиши, давлатлар ва халқлар ўртасида ўзаро яқинлашув ҳамда ҳамкорликнинг ривожланиши, яхлит сиёсий ва иқтисодий маконлар, ягона халқаро мевъёру мезонлар, янги демократик андоза ва қоидаларнинг шаклланиши билан ҳам боғлиқдир. Мазкур мазмундаги салмоғ ва сифат силжишлари табиий тарзда дунё миқёсида манфаатлар муаммоси

мундарижасига туб ўзгаришлар олиб кирмоқда. Бундай ҳолат таъсирида иқтисодий ривожланиш ва моддий фаровонликка боғлиқ бўлган қадриятлар ҳукмронлигидан ҳаёт сифати ва шахс эрки қадриятлари устиворлигига ўтиш аниқ сезилмоқда. XX асрнинг сўнгги ўн йиллигига халқаро майдонда изчиллик билан қадриятлар мазмунида туб бурилишлар юз берастагани - дунё маданий иқлимини ҳам кескин ўзгаришга олиб келмоқда. Бу эса ўз навбатида, манфаатлар ва ижтимоий тараққиёт муаммосини умумбашарий миқёсда ҳам илмий-назарий, ҳам ижтимоий-амалий мавзу мақомида туриб қолганлигини кўрсатади.

XXI аср бўсағасида юзага келган янги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-мафкуравий муносабатлар моҳиятига боғлиқ ҳолда муҳим ҳамда долзарб бўлиб бораётган ушбу муаммони ўрганишга қаратилган бу изланиш жамият тараққиётида ҳал қилувчи омил бўлмиш манфаатларнинг ўзига хос хусусиятларини, сиёсий соҳа ва мафкуравий жараён билан бўлган ўзаро уйғунлик мазмунини тадқиқ қилишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган.

Айни даврда, ижтимоий-сиёсий ҳаёт таҳлилидаги тушунчаларнинг анъанавий андозалари ўзгариб мулкчилик, ишлаб чиқариш муносабатлари, иқтисодий ўсиш омиллари мазмунан янгиланишни тақозо этаётгани сабабли, инсон ва жамият, фуқаро ва давлат ўртасидаги боғлиқлик ҳам тубдан қайта таҳлил этиб чиқишиликни тақозо этмоқда. Республика раҳбарияти бу вазиятни тўғри англаган ҳолда мамлакатимиз манфаатларига мос ички ва ташқи сиёsat юргизмоқда. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Президент асарлари, Республика Олий Мажлиси хужжатлари, ҳалқ депутатлари вилоятлар сессиялари материаллари матнида ўз ифодасини топган Ўзбекистондаги демократик ислоҳотлар, иқтисодий-ижтимоий, сиёсий-хуқуқий, маънавий-руҳий ўзгаришлар таҳлилига оид, мустақилликни мустаҳкамлаш дастурига доир ғоялар тадқиқотнинг туб услубий асоси бўлаётир. Шунингдек, ушбу монографияда тарих, фалсафа, социология ва политология фанларига оид мавжуд назарий, илмий, услубий манбаларга таянилди, ижтимоий-сиёсий, фалсафий-хуқуқий фикриёт тарихининг шу муаммога бевосита ва билвосита тааллуқли томонлари ҳамда хорижий олимларнинг фикр-мулоҳазаларидан фойдаланилди.

I БОБ. МАНФААТЛАР - ИЖТИМОИЁТ ИНЬИКОСИ

Инсоният тарихининг барча босқичларида башарият түқин ва тұлиқ ҳаётни, әрк ва тенглик жамиятини орзу қилған. Узининг инсоний әхтиёж ва манфаатларини одилона ва оқилона қондира оладиган ижтимоий жамиятни бунёд этиш учун курашган. Тарихда инсонпарварлық шиорларини рұкач қилиб майдонга келған советлар тузуми меңнат ахли манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг турмушини ижтимоий кафолатлаш вазифасини үз бўйнига олган эди. Бироқ, узоқ ўн йилликларни үз ичига олган бу тузум жамиятни ижтимоий жиҳатдан йўналтиришни, яъни социализацияни маъмурий буйруқбозлик, ўта марказлаштириш, маҳкамалар манфаати устиворлигини жорий қилиш усулларида амалга оширди. Натижада, меңнаткашлар манфаатлари иккинчи ўринга сурилди. Яратилган моддий ва маънавий неъматлар амалдаги ижтимоий тақсимот сиёсатига биноан давлат мутасаддилигига тушиб, сўнг тақсимот қилинадиган бўлди. Ижтимоий амалиётда ишлаб чиқарувчининг истеъмолчи устидан ҳукмронлик қилишлиги оқибатида фуқаролар үз меңнати натижасидан манфаат кутмай қўйди, лоқайдлик, иқтисодий танбаллик, сиёсий бефарқлик шаклланиб, ривожланиб борди. Бу эса үз навбатида фуқароларнинг оммавий кайфиятида ижтимоий-сиёсий фаолсизликни вужудга келтирди.

Юртимиизда амалга оширилаётган демократик ислоҳотлар -- фуқароларнинг мамлакат ва миллат равнақи йўлида инсонийлик билан йўғрилган ижтимоий-сиёсий фаоллиги ва фидойилигини ривожлантиришни кўзлашга қаратилган. Республикамиз раҳбарияти кишилар тобора кўпроқ ғайрат кўрсатиши, үз иқтидори, малакаси ва билимини фойдали тарзда тадбиқ қила олишларига тегишли шароитлар яратиб бериш учун ҳаракат қилмоқдалар. Бугунги ижтимоий амалиёт шу нарсани аниқ ва равшан кўрсатмоқдаки, фақат әркин, мустакил меңнат ёрдамида ташкил этилган ташаббускорлик орқали ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўлига утиш мумкин. Бу эса манфаат муаммосини майдонга олиб чиқади. Унинг нафақат иқтисодий, балки ижтимоий-сиёсий мавқеини юзага келтиради. Шу боис манфаатлар муаммосини ўрганиш, шахс манфаати ва жамият манфаати ўртасидаги муштарақлик мавзуини мушоҳада қилиш бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан бўлиб қолди.

1.1 МАНФААТЛАР ТУШУНЧАСИ ТАХЛИЛИ

Халқлар ҳаётини манфаатлар бошқаради. Инсон фаолияти ва фикриёти заминида манфаатлар ётади. Манфаатлар жамият аъзоларининг моддий ва маънавий эҳтиёжлари билан узвий боғлиқ бўлади. Биз аксарият вақтларда **эҳтиёж** ва **манфаатлар** тушунчасини бир қилиб оламиз, тушунамиз ва ишлатамиз. Бундай ўлчов муайян маънода табиий ва тўғри ҳам. Негаки, **эҳтиёж** ва **манфаатлар** аслида бир-бирлари билан боғлиқ. **Эҳтиёж** ва **манфаатлар** ижтимоий муносабатларнинг маҳсус кўриниши тариқасида шахслар, гуруҳлар, синфлар ва бошқа ижтимоий кучлар фаолиятида акс этади. Эҳтиёжларнинг амалий кучи ижтимоий гуруҳлар манфаатларида қанчалик аниқ ва тўла намоён бўлиш даражасига боғлиқ. Бу ҳолат, ўз навбатида жамият эҳтиёжлари билан узвий боғланганда гина манфаатлар мавқеи ва ўрни ижтимоий амалиётда ошиб боришига олиб келади. Эҳтиёжларга нисбатан **манфаатлар** омма фаолиятининг бевосита ифодаси сифатида ҳаракат қиласи. Агар эҳтиёжлар асосан ўзини қондирилишини таъминлайдиган борлиқка муносабатда ифодаланса, манфаатлар ундан фарқли ўлароқ эҳтиёжларнинг қондирилишини таъминлайдиган моддий неъматлар ва маънавий қадриятларнинг ижтимоий тақсимоти билан чамбарчас алоқада бўлади. Шунинг учун ҳам жамиятнинг тақсимот муносабатлари манфаатлар ҳаракати таъсирида мустаҳкамланади ёки ўзгарилилади.

Ҳаётда манфаатлар эҳтиёжлардан кўра ижтимоийроқ бўлиб фаол тарзда амал қиласи. Манфаатлар мундарижасида жамиятда шаклланган ижтимоий номутаносиблиқ, мулкий тенгизликлар яқол ифодаланади. Манфаатларда ижтимоий субъектларнинг жамиятда эгаллаган ўрни ва ҳолатлари аниқ кўринадики, уларнинг ижтимоий қудрати ана шу хусусиятлардан келиб чиқади.

Сўнгги йилларда манфаатлар муаммосига иқтисодчилар, руҳиётшунослар билан бир қаторда ижтимоий фалсафа фани вакиллари ҳам алоҳида

эътибор беришмоқда.

Мазкур мавзуга бағишиланған илмий тадқиқотларда турли ёндашиш мавжудлигига қарамасдан, манфаатлар муаммоси моҳиятини ўрганишда инсоншуносларимиз яқдил нұқтаи назарга эга бўлиб бормоқдалар. Манфаатлар жамият шахс ўртасида, шахс ва ижтимоий групкалар орасида шакланадиган объектив муносабатларнинг муҳим ижтимоий ҳолати, деб тан олинган нұқтаи назар сүнгги йилларда кенг тарқалди. Ушбу муаммо таҳлилига қаратилған илмий тадқиқотларни синчиклаб ўрганишлик шуни күрсатдикі, ўтган асрнинг 90-йиллари ўрталаридан бугунги кунга қадар *манфаатлар муаммоси табиати таснифида тўрт нұқтаи назар мавжуд бўлган*:

1. Манфаатлар - ўта субъектив бўлиб, маънавий ҳодисалик хусусиятига эга;
2. Манфаатлар - фақат объектив ҳодиса бўлиб, субъективлик манфаатлар тизимиға таалуқли эмас;
3. Манфаатлар объектив ва субъективлик бирлигини ташкил қиласиди;
4. Манфаатларнинг икки тури: объектив ва субъектив кўринишлари тан олинади.

Юқорида келтирилган тасниф маълум маънода шартли бўлиб, у ёки бу тасниф гуруҳига киритилған нұқтаи назарларда манфаатлар муаммосидаги объективлик ва субъективлик меъёри устида мунозарали баҳс борлиги аён. Бир гуруҳ тадқиқотчилар манфаатларни объектив ҳодиса десалар, бошқа гуруҳ манфаатлар субъективдир, деб қарайдилар. Учинчи тоифа тадқиқотчилар эса манфаатлар мазмунида объективликни кўради, манфаатлар шаклида субъективликни сезади.

Манфаатлар тушунчасини таҳлил қиласар эканмиз, назаримизда *манфаатлар субъектлар ҳолати ва хусусиятларига боғлиқ тарзда, улар ўртасидаги ва ижтимоий амалиётда содир бўладиган муносабатдир*, деган фикрда тўхталсак, тўғри бўлади деб ўйлаймиз. Зоро, манфаат тушунчасининг талқини объект ва субъект орасидаги муносабатларда шакланади.

Манфаатлар муаммоси таҳлилига бағишланган адабиётларда бу тушунчани ифодаловчи субъектлар асосида - шахс, оила, маҳалла, жамоа, синф, миллат, давлат манфаатлари иборалари билан белгиланиб келинган. Манфаатларни ижтимоий муносабатлар моҳиятига қараб эса, иқтисодий манфаатлар, ижтимоий манфаатлар, маънавий манфаатлар, сиёсий манфаатлар каби атамалар билан боғланган. Намоён бўлиш шакли ва мазмунига кўра ҳам манфаатлар таснифланган. Бу ўринда ҳақиқий манфаатлар ва соҳта манфаатлар, туб манфаатлар ва ўткинчи манфаатлар, ҳудудий манфаатлар ва минтақа манфаатларини келтириш мумкин.

Ушбу муаммони муайян мақсадларда илмий тадқиқ қилган қатор муаллифлар ўз олдига қўйган илмий изланиш вазифаларидан келиб чиқиб манфаатлар типологияси мазмунидаги умумийлик ва хусусийликка хос чегараларни чалкаштирганлар. Бунинг оқибатида тушунчалар таърифида, атамалар мазмунида маълум тушунмовчилик ва чигалликлар келиб чиқсан. Муайян манфаат турларига турлича тасниф ва таъриф берилиши натижасида бир хил манфаатларга икки хил, баъзан бундан ҳам кўп атамалар қўйилган. Масалан, “иқтисодий манфаатлар” ни “моддий манфаатлар” билан бир деб талқин этилган. Айрим ҳолларда эса ижтимоий манфаатлар тушунчаси таркибида манфаатларнинг барча турлари ҳаракатини кўришган. Баъзи тадқиқотларда “маънавий манфаатлар” тушунчаси таркибига руҳиёт, сиёсат, нафосат, ахлоқ ва ижтимоёт соҳаларига хос манфаатларни киритганлар.

Бундай нуқтаи назар муайян маънода тӯғри. Бироқ, ижтимоий- иқтисодий ривожланиш ва маънавий-сиёсий тараққиёт таъсирида манфаат турлари ўртасида ўзаро боғлиқлик сақланиб қолади. Уларнинг ҳар бир шакли мазмунан мухтор маънога эга бўлган тарзда намоён бўлади ва ривожланади.

Манфаатлар муаммосига ижтимоий фалсафа нуқтаи назаридан илмий ва назарий таҳлилу тасниф бериш борасида А.Г.Здравомыслов ҳамда А.С.Бегматов фикрлари диққатга сазовардир. Манфаатлар, энг аввало,

инсон фаолиятининг барча турларида намоён бўлади, деб таъкидлаб, А.Г.Здравомыслов мазкур ҳолатнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маънавий манфаатлар тизими таснифини беради. Инсон фаолиятининг бу турлари мақсади ва воситасига кўра, рўёбга чиқиш ва амалга ошиш усулларига қараб ҳамда ижтимоий яхлитликка нисбатан ҳаракат муносабатига биноан бир-бирларидан ажралиб туради, деб ёзган А.Г.Здравомыслов, айни пайтда фаолиятнинг бу кўринишлари қандайдир умумийликка ҳам эга эканлигини айтади. Унинг фикрига кўра бу умумийлик фаолият турларининг манфаатлар воситасида ўзаро боғланганлигига кўзга яққол ташланади.(Қаранг: Здравомыслов А.Г. Потребности, интересы, ценности. М.1986 г.)

Тадқиқотчи А.С.Бегматов манфаатлар типологиясини аниқлашлик мұхим илмий-назарий ва ижтимоий-амалий аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади. У манфаатларни эҳтиёжларнинг муайян шартли ифодаси сифатида олиб, қуйидаги таснифни тавсия қилади: 1.Биологик манфаатлар; 2.Моддий ва иқтисодий манфаатлар; 3. Маънавий манфаатлар. Манфаатларни ифодаловчи субъектларга биноан ҳам деярли умумқабул қилинган таснифий туркумни келтириб, А. Бегматов шахс манфаати, ижтимоий гурухлар манфаатлари (жамоа, синф, корхона, тармоқлар), жамият манфаатлари мавжудлигини кўрсатади. Бу манфаатларнинг намоён бўлиши ижтимоий муносабатлар майдонида содир бўлади. (Қаранг: Бегматов А.С. Стимулы: сущность и действие. Т. 1990 г.)

Манфаатларнинг субъектлари фаолиятида ўзаро боғлиқлик мавжуд бўлиб, ижтимоий муносабатларнинг барча соҳаларида иқтисодий манфаатлар инсон ҳаракати ва фаолиятининг объектив моддий асосини ташкил қиласиди, бу ҳолатни, айниқса, бугунги иқтисодий ислоҳотлар даврида янгича ёндашиб, илмий-назарий тадқиқ қилиш ҳаёт талабидир.

Манфаат бу субъект фаолияти орқали рўёбга чиқадиган қизиқишлар мундарижасидир. Айни пайтда у фаолият субъектининг туб мазмунини ташкил қиласиди ва шу фаолият туфайли субъективлик объективликка ўсиб

боради. Демак, маълум объектив иш билан манфаат якунланади, шу жараёнда намоён бўлади. Манфаат бу барча соҳадаги субъектив яккалик дақиқаси ва фаолияти сифатида юзага келади. Шу боис манфаатларни четлаб туриб, ҳеч нарса амалга ошмайди. Манфаатларни худбинник ва ҳаётга ҳисоб-китоб билан қараш, деб тушуниш тӯғри эмас. Манфаатни манфаатдорлик даражасига қўйиб якка ва шахсий, ҳолатда кўриниши билан бир қаторда ижтимоий, оилавий маънода ҳам намоён бўлишилигини тан олиш ўринлидир.

Манфаатлар муаммосининг, мазкур мушоҳада ҳолатидан келиб чиқиб, қуйидаги ихчам хulosани баён қилмоқчимиз.

-Манфаатлар ижтимоёт инъикоси сифатида амалиётда содир бўладиган шахс ва жамият ўртасидаги муносабатларнинг акс этиш ҳолатидир.

-Манфаатлар ижтимоий тузум мазмунини ўзгартирувчи омил сифатида амал қилади. Улар эҳтиёжлардан фарқли ўлароқ, ижтимоий амалиёт билан чамбарчас боғлиқ бўлади.

-Манфаатларнинг намоён бўлиши, тўқнашуви ва ўзаро муносабати жамият тараққиёти ва йўналишини белгилайди. Улар “йўқ” ёки “ҳа” хукмини баён қилади. Зоро, ҳар қандай муҳаббат ва ҳар қандай нафрат асосида манфаат ётади.

Манфаатлар ижтимоёт инъикоси сифатида қудратли куч бўлиб, уларни англамаслик, улар билан ҳисоблашмаслик ўнглаб бўлмайдиган хатоликларни туғдиради. Манфаатлар ўрганилиб, тартибга солиниб бошқарилишининг муаммовий долзарблиги шу ўринда янада яққол сезилади. Манфаатларни бошқариш ҳамда манфаатлар орқали идора этиш омма фаолиятида намоён бўладиган манфаатларнинг шаклан ва мазмунан турларини аниқлашни, улар ўртасидаги муносабатларни таҳлил қилишни тақозо қилади.

Манфаатлар инсон фаолияти жараёнининг жами жабҳаларида намоён бўлади. Шахс турмуш тарзининг туб моҳиятида ётган мақсад ва ният мазмунига қараб, манфаатлар жамиятда намоён бўлади ва ҳаракат қилади.

1.2. ШАХС, ОИЛА ВА ЖАМИЯТ МАНФААТЛАРИ

Манфаатлар типологиясида шахсий ва ижтимоий манфаатлар таҳлили алоҳида аҳамиятга эга. Индивид манфаатлари маълум ижтимоий муҳитда вужудга келади, шахс ички дунёсига тааллуқли бўлади. Эҳтиёжларга монанд келган ҳолда шахс хатти-ҳаракатини, фаолиятини йўналтирувчи омил тарзида намоён бўлади. Айни пайтда шахс ўз манфаатини рўёбга чиқариш мақсадида қилган хатти-ҳаракати оқибати ўлароқ ижтимоий муҳит мазмунига фаол таъсир кўрсатади. Чунончи, жамият унда яшаётган ва фаолият қилаётган индивидлар мажмуасидир. Шу ўринда бир фикрни айтишни шарт деб ўйлаймиз. Жамиятнинг асосини унда яшаётган шахсларнинг мавжудлик мажмуаси белгилайди. Лекин шу билан бир қаторда муайян ижтимоий амалиётда фаолият қилаётган индивидлар ўз хатти-ҳаракати кўлами билан бирданига ва тўла қамраб ололмаган ва ололмайдиган ўтмиш авлодлар тажрибаси, жамият урфодати ва анъаналари, мафкура ва маънавият меъёрлари мавжуд бўлади. Булар ижтимоий жараён жабҳаларидир. Индивид аста ўз шахсий манфаатига мослаб қобилияти, малакаси ва маълумотидан келиб чиқсан ҳолда муҳитга муносабат билдириб боради. Шахс манфаатининг шаклланиши, намоён бўлиши ҳамда жамият жараёнларида жорий қилиниб, рўёбга чиқиши кўп жиҳатдан шахснинг индивидуал хусусиятларига боғлиқ. Дунё ижтимоий-сиёсий фикриёт тарихида *шахс манфаати шахс эрки* тушунчаси тизими билан боғланиб баён қилинган. ҳатто шуни таъкидлаш керакки, шахс манфаати ва шахс эрки тушунчалари тарихнинг турли босқичларида турлича талқинга эга бўлган. Бу борадаги нуқтаи-назарлар сирасига *рухий-фалсафий* (А.Навоий, А.Бедил), *ижтимоий-рухий* (Фаробий, Лебон, Тард, Орtega-И-Гассет), рухий-индивидуал (Фрейд), хатти-ҳаракатли (М.Вебер), бегоналашув (Э. Фромм), зиддиятли (Дарендорф) ва манфаатли (Рассел, Даљ) талқинини таснифлаб келтириш мумкин. Бу

ёнлашувларнинг ҳар бири ўзига хос ижтимоий-иктисодий, маънавий-сиёсий асосга эга эканликларини, шу боис ҳам уларнинг жамиятда мавжуд бўлишини ҳамда амал қилишини инкор қилмаймиз. Бироқ шуни таъкидлашни истардикки, ҳозирда *шахснинг ижтимоийлашуви* кенг амалга ошаётган бир даврда *шахс* эрки категорияси тадқики *манфаатлилик* қонуниятлари ва тамойилларига асосланишини, талаб қилмоқда. Ижтимоиётда *манфаатлар муштараклигига* айнан шу йўналиш орқали эришиш мумкин.

Шахс манфаатлари кўлами жамият манфаатлари кўламига нисбатан чегараланган ва тургун бўлади. Бу унинг хусусий эҳтиёжларига, яккалик руҳиятига боғлиқдир. Жамият ҳаётидаги муҳим, муайян мақсадлар билан йўналтирилган фаолият шахс ҳаётидаги ҳаракат меъёрларидан кўлами, моҳияти, мундарижаси билан фарқ қиласди. Аксарият шахслар ўз индивидуал руҳиятидан келиб чиқиб, оддий чегараланган, юзаки, баъзан сохта манфаатлар гирдобида қолиб кетади. Эҳтиёжларини қониқтира олишдаги шахсга хос “шукроналик”, “шароитга кўникишилик”, “муҳитга мослашишилик” индивидуал манфаатлар мазмунига хос меъёрлардир. Жамиятнинг ривожланмаган босқичларида яшаётган кишиларда ривожланмаган манфаатлар бўлади. Тарих тараққиётининг синфий таснифга асосланган тузумларида зулм ва истибдод мафкураси қандай қилиб, қай даражада шахс манфаатларини таҳқирлаганлиги маълум. Бу жамиятларда мулкка эгаликни зўравонлик даражасига олиб чиқсан синф манфаатларини кўзловчи ижтимоий тузумлар ўрнатилган. Бундай шароитда шахсий, касбий, миллий манфаатлар иккинчи ўринга тушиб қолади. Синфий тузумларда шахс манфаати эгадор, эксплуататор синф манфаатига бўйсундирилиши жамият манфаати билан унинг номутаносиб келиб қолишига олиб келди. Асрлар оша бу тафовутлар ўсиб қарама-қаршиликка айланди. Эксплуататор синф манфаати мафкура воситасида давлат манфаати даражасига ўсиб чиқди. Жамият тарихида содир бўлган синфий курашлар ана шу манфаат турлари ўртасидаги муносабатларнинг

ижтимоий инъикоси эди.

Совет тузуми ижтимоий амалиётида ҳам шахс манфаати ва жамият манфаати муносабати муаммовий ҳолат бўлиб қолаверди. Мехнат ахлини зулмдан озод қилишга қаратилган таълимот, пролетар диктатураси назариясига асосланган эди. Бу шаклда олиб борилган меҳнаткашлар жамиятини қуриш тажрибаси асосан оломон ва омма кайфиятига мослаштирилди. Қишлоқ хўжалигинигина эмас, мулкни ҳам коллективлаштириш жараёни шахс манфаатини шиддат билан жамият ва давлат манфаати олдида қурбон бўлишлигига шароит яратиб берди. Партия ва мағкуранинг якка ҳокимлиги шароитида фуқаролар давлат манфаатидан фарқланувчи манфаатларни олға сурини мумкин эмас эди. Бундай шахслар чиқиб қолганда ҳам "бошқача фикрловчилар", "ёт унсурлар" деган ёрлиқ ёпиштирилиб ҳукмрон мағкура томонидан тазийиқа дучор бўларди, сиёsat томонидан қувгин қилинар эди.

Шахс манфаати ва жамият манфаати ўртасидаги муштараклик меъёри бузилиб, меҳнат ахли манфаати давлат манфаатига мослаштириб ривожлантирилди. Бу ҳолни иқтисодий, ижтимоий жиҳатдан асослаш мағкурага юклатилди. Ижтимоий фанлар ҳам мазкур ҳолатни мағкуравий ва сиёсий асослашга уриндилар. Манфаатлар муаммосини фан-техника таъсирида тараққий этаётган жамият ривожига боғлаб баён қилиш ўтган асрнинг 70 - 80 йиллар ижтимоий-сиёсий адабиётларига хос хусусият эканлиги ҳам бежиз эмас. [Афанасьев В.Г. Научно-техническая революция, управление, образования. М., 1972, Волков А. П., Человек и научно-техническая революция. М., 1972, Гвишиани Д.М. Организация и управление. М., 1972, Дряхлов Н.И. Социальные проблемы научно - технической революции. М., 1972.]. Оқибатда ишлаб чиқариш воситаларига эгалик қилишликда хусусий мулкчиликдан ижтимоий мулкчиликка ўтиш амалга оширилди, унинг туб асосини "одамлар" эҳтиёжини қондириш foяси ташкил қиласар эди. Шахснинг мұайян манфаати тушунчасидан кўра мавхумроқ бўлган "одамлар" манфаатлари, "кишилар" манфаатлари, "меҳнаткашлар" манфаатлари каби

иборалар кенг асосланиб борилди ва илмий-амалий муомалага сингдирилди. Ишлаб чиқарувчининг ишлаб чиқариш жараёнидаги ўрни ҳисобга олинмади, унга фақат иш кучи сифатида қаралди. Натижада меҳнаткаш инсоннинг ишлаб чиқаришга қўшган шахсий ҳиссаси инобатга олинмайдиган бўлди. Шахс иқтисодий “ўзлигини” англаб, жамиятдаги инсоний ўрни бўлиши шахсий улуш, шахсий муносабат, шахсий фуур тушунчаларини ўз руҳиятида намоён қилиш имкониятидан маҳрум бўлди. Бундай ижтимоий ҳолат шахс манфаатдорлигини четга суриб, уни бошқарув мурувватига муте қилиб қўйди.

Ўзбекистон Республикасида яқин ўтмишдан қолган мазкур оғир асоратли ҳолатларни бартараф этишга алоҳида аҳамият берилмоқда. Мамлакатимизда жамиятни ижтимоий-сиёсий ривожланишига шахс манфаати орқали эришишлик асосий мақсад қилиб олинди. “Ички сиёсатнинг негизи, - деб таъкидлайди Президент И.Каримов, - инсон манфаатларига қаратилган меҳнатни рағбатлантириш кучли механизмига эга бўлган ва аҳолининг ижтимоий начор қатламларини давлат йўли билан ҳимоя қиласидиган бозор иқтисодиётини куришдан иборатдир” [Каримов И.А. Асарлар тўплами. Ўзбекистон: миллый истиқлол, иқтисод, сиёsat, мафкура. Т., 1-жилд., ”Ўзбекистон”, 1996 йил 62-б.].

Шахс манфаати ва жамият манфаати ўртасидаги уйғунлик уларнинг мазмунидаги муштараклик меъёрларини аниқ сезиш билан бир қаторда бу манфаатларнинг ўзаро чегарасини фарқлашга ҳам боғлиқ. Бу ўринда хусусий манфаатлар билан умумий манфаатлар тушунчаси ва ҳолати вужудга келади. Ижтимоий амалиёт фаолияти бағрида инсон шахсий эҳтиёжларини қондириш шакли муайян гурухий манфаатларнинг вужудга келишига олиб келади. Бир хил иқтисодий муносабатлар, маънавий мухит ва сиёсий шароитларда амал қилаётган хусусий манфааталар умумийлик мундарижасига эга бўлиб боради. Шахс қайси ижтимоий гуруҳ ва синфга мансублигидан унинг касбий манфаатлари, этник манфаатлари келиб чиқади.

Хусусий манфаатлар ҳам реал амалиётда намоён бўлади ва ўз фаолияти жабҳаларига муайян социал қатlam ва гурухларни тортади. Уларда ижтимоий манфаатлар турли услубда, лекин муайян шаклда акс этади. Манфаатлар мөхиятини ўрганишлик шуни кўрсатмоқдаки, шахслар манфаатларининг ўзаро уйғунлигидан хусусий манфаатларнинг кўлами келиб чиқади. Хусусийликдан умумийликка ўтиш жараёни жамиятда содир бўлишилиги боис манфаатлар ижтимоий мазмун касб этиб боради. Демак, ижтимоий манфаатлар жамиятнинг туб хусусиятлари билан боғлиқ бўлиб, маълум тизимлар таркибига эга бўлади. Манфаатлар тизимлашувида (структурализация) барқарорликнинг бўлиши қуйидаги йўллар билан амалга оширилади:

- Ижтимоий гурухлар манфаатларини белгиловчи меҳнат фаолиятининг муайян тури ва унга мос меҳнат тақсимоти орқали;
- Ижтимоий гурух ва меҳнат ташкилотларининг меҳнат натижаларига эгалиги ҳолати ҳамда мулкчиликда маълум шаклларнинг вужудга келиши орқали;
- Муайян жамиятдаги ҳаёт тарзини белгилари бўлмиш муаммолар ва муносабатларнинг шаклланиши орқали;
- Жамиятда муносабатларнинг персонификацияси, яъни ишлаб чиқариш усулига, жамият фаолиятига монанд келувчи социал ҳарактерлар ва шахс типларининг юзага келиши орқали.

Инсон ўз фаолияти жараёнида мавхум тузилма (схема)лар асосида ҳаракат қилмайди. У фаолликнинг кўп қиррали шакллари орқали ижтимоий зарур вазифаларни ҳал қиласди. Шахс фаолиятига ижтимоий зарур ҳодиса тариқасида ёндашишлик унинг ташкил қилиниши ва бошқарувини тақозо қиласди. Инсон фаолияти шахс манфаатлари ва жамият манфаатлари ўртасидаги уйғунлик орқали ҳаётий муаммоларни самарали ечишга йўналтирилиши керак.

Шахс ўзининг ички ва ташқи имкон шароитларини инобатга олиб, фаоллик шаклларини намоён қиласди, манфаатларга эришишнинг самарали

йўлларини излайди. Фаолиятнинг самарали бўлишилигида муҳим ўлчов бўлиб ҳаракатнинг натижалилиги туради. Бу эса шахс фаолиятини ташкил қилишликка боғлиқ. Фаолиятнинг натижалилиги жамият тараққиётига таъсир қилади ва айни пайтда шахс ривожига, камолотига имкон яратади. Шу тариқа шахс фаолиятнинг юқори ва сифатли даражасига кўтарилиб боради.

Шахс манфаати мазмун-мундарижасига етарли эътибор беришлик муҳим ижтимоий мезондир. Чунки жамият манфаати ижтимоий амалиётнинг реал ифодаси бўлиб, индивидлар манфаатидан бошланади. Шахснинг тарихдаги ўрни, ижтимоий-сиёсий мавқеини тиклаш орқали жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий салоҳияти шаклланади. Жамият манфаати тушунчаси қиёфасиз куч эмас, у хусусий манфаатларнинг умумий манфаатларга ўсиб чиқиш диалектикасини реал инъикосидир. Умумий манфаатлар хусусий манфаатлар мажмуаси эканлигини аниқлашлик жамиятнинг сиёсий идора қилишда тўғри йўл танлашига имкон беради. Умумий манфаатлар табиатида аксарият кўпчилик эҳтиёжини, ихтиёрини, амалий фаолиятини мужассамлаштиришлик жамият ривожининг бош йўлини аниқ белгилашга шароит яратади. Бошқарув муруватидаги ушбу меъёр халқни буюк куч сифатида шаклланишига таъсир қилади. Оммани оломонлик руҳияти кишанларидан кутқаради.

Жамият ва шахс муносабати ижтимоий жараён билан узвий боғлиқдир. Тараққиёт заминида шахс ва жамият, жамият ва шахс манфаатлари ўртасидаги муносабатларнинг муштараклиги етади. Бу борада уйғунликнинг бўлиши ривожланиш гаровидир. Шахс манфаати билан жамият манфаатининг мос келиши инсон омилиниң ўсишига, фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини юксалишига олиб келади. Манфаатлар мундарижасида номутаносибликларнинг мавжудлиги, манфаатларнинг келишмовчиликлар ва низолар асосида пайдо бўлиши, ишлаб чиқарувчи кучлар билан ишлаб чиқариш муносабатлари ўртасидаги уйғунликни бузади. Бунинг оқибатида иқтисодий парокандалик, ижтимоий инжиқлик, маънавий таназзул

вазияти вужудга келади.

Ижтимоий манфаатлар шахс манфаатига нисбатан муайян ҳаракатлар йиғиндиси сифатида намоён бўлади. Шахс ўз хатти-ҳаракатида ижтимоий манфаатлар мажмуасини тўла ёки қисман қабул қиласи. Баъзан шахс томонидан амалдаги ижтимоий манфаат инкор қилиниш ҳолати ҳам учрайди. Шунинг учун ҳам манфаатлар муштараклиги муаммоси ҳар қайси жамият учун аҳамиятлидир. Ижтимоий ва шахсий манфаатлар ўртасидаги объектив уйғунликнинг бўлиши - демократик жамиятнинг муҳим белгиларидан ҳисобланади. Бундай уйғунлик ўз-ўзидан шаклланиб қолмайди. Ижтимоий жараён, шахс билан жамият ўртасидаги муносабатлар тартибга солиниши ва идора қилиниши лозим. Ҳар қандай идеал тузумда ҳам шахс ва жамият манфаатлари ўртасида номувофиқлик, зиддиятлар пайдо бўлиши мумкин. Одамларнинг шахсий эҳтиёжи ва манфаатларида шаклланиш ҳолати, ҳаётий мўлжали, тажрибаси, руҳиятининг йўналиши, табиийки, бир-бирларидан фарқланади. Бунинг таъсирида жамият ва шахс муносабатларида низоли ҳолатларнинг вужудга келиши шароити ва сабаблари ҳам турли бўлади.

Манфаатлар соҳиблари ичидаги оила ҳам ўзига хос субъектdir. Оила — жамиятнинг негизи бўлиб, у ҳаётнинг доимиyllигини далиллайдиган, авлодларнинг давомийлигини таъминлайдиган, инсоний урф-одатлару, муқаддас анъаналарни сақлаб ривожлантирадиган, келажак ижодкорларини тарбиялаб вояга етказадиган буюк маскандир. Жамиятнинг жами жабҳаларида содир бўлаётган барча ҳолатлар оиласида акс этгани боис уни ижтимоиётнинг кўзгуси ҳам дейишади. Оила жамиятнинг ичидаги яшайди ва кўп жиҳатдан унга боғлиқ бўлади. Шунинг билан бирга ижтимоий ривожланиш ҳам ҳар томонлама оила фаолиятига боғлиқ. Аҳоли нуфузининг ўсиши, авлодлар алоқадорлигининг мустаҳкамлиги, шахс тарбиясининг сифати каби муаммолар мавжудки, уларнинг ечими оиланинг ижтимоий функциясига бориб қадалади. Шу боис ҳар қандай жамият ва ҳар қандай давлат оиласида эътибор беради.

Туб ислоҳотлар орқали мамлакатимизда

фуқаролик жамиятини куришдек буюк маңсадни амалға оширишда инсон омили ва фуқаролар фаоллигини кучайтиришга республика раҳбарияти алоҳида эътибор бермоқда. Инсон манфаатлари йили, Оила йили, Аёллар йили, Соғлом авлод йили, Оналар ва болалар йили каби тараққиётимиз табиатини белгилаб берувчи тадбирларни амалга ошираётган давлатимиз оиласа буюк келажагимизни куришдаги бекиёс миллий қадриятимиз ва маънавий ҳаётимиз манбай деб қарамоқда. Зеро, Президентимиз айтганидек, “... ўзлигимизга қайтиш, миллий урф-одатларимизни эъзозлаш, катталарга ҳурмат ва кичикларга ғамхўрлик, одамийлик, ҳалоллик, олижаноблик, меҳр-оқибат сингари асл инсоний фазилатлар айнан оила мухитида (таъкид бизники — Б.И.) шаклланади”.

(Ислом Каримов. “Адолатли жамият сари”. Т., “Ўзбекистон”. 1998. 130-Б.).

Оила моддий ва маънавий муносабатларнинг ҳар томонлама боғланган бирлиги бўлиб, жамиятда ҳаракат қилаётган муайян маънодаги мўжаз мухит ҳисобланади. Бу мухитнинг барқарорлиги кўп жиҳатдан унинг мазмунида меҳр-муҳаббатнинг мавжудлигига боғликдир. Меҳр-муҳаббатсизлик муносабатлари амал қилган оиласа оқибатсизлик устиворлик қиласи. Бундай мухитда худбинлик ҳукмрон бўлади. Инсоний меҳр-муҳаббатга таянган оила жамият учун фаол ҳамда Фидойи шахсларни етказиб беради. Оқибатсиз оиласардан эса ижтимоий худбин, маънавий қашшоқ кишилар етишиб чиқади.

Бугунги кун амалиёти шуни кўрсатмоқдаки, оиласар жамият учун сифат ва салоҳият жиҳатдан турли даражадаги, турфа тоифадаги кишиларни тарбиялаб беряптилар. Шахс умри давомидаги бутун фаолиятини туғилиб ўсган оиласи таъсирида ўтказмаслиги мумкин. Ташқи мухитнинг таъсири ҳам табиий. Аммо шу нарса ҳам аёнки атрофнинг салбий таъсирига қаршилик кўрсатиш кўникмаси энг аввало оиласа шаклланади.

Оиласа катталар, айниқса, ота-оналар орасидаги муносабатларнинг тартибга солинганлиги даражасидан фарзандлар тарбиясининг сифати келиб чиқади. *Оила манфаатлари билан оила аъзоларининг ҳар бирига*

тааллуқли манфаатлар монандлиги изчиллик ила босқичма-босқич тарбияланиб борилган шароитда соғлом ижтимоий мұхит майдонга келади. Бундай оиласа яшаётгандарнинг ўзига хос индивидуал интилишлари инобатта олингани ҳолда, ҳаётдаги хусусийликка бўлган ҳурмат ҳисси ҳам амалда хукм суради. Ана шу эркин-эмис ҳолат оиласавий аҳилликка асос бўлиб умумий қизиқиш, умумий нұқтаи назар, умумий муносабат каби оила манфаатига хос ҳаракатни ва хулқни вужудга келтиради. Айнан шундай мұхит оила аъзоларининг ҳар бирига хос шахсий ор-номус сингари сифатларни тарбиялаб бориш билан бирга оила ғурури, оила ор-номуси каби ижтимоий омилларни шакллантиради. Ориялти фарзанд ўз шахсига доғ туширадиган ҳаракатларни қилмасликка ўрганибдики, у ҳеч қачон ва ҳеч қаерда оила шаънига иснод келтирадиган ишларни қилмайди.

Маълумки, болаларда тақлид қилиш қобилияти кучлидир. Ота-оналарнинг оиласа ҳатти-ҳаракати, уларнинг кўча-кўйдаги юриш-туриши фарзандлар томонидан доимо дикқат билан кузатилади. Уларнинг нимадан ҳаяжонланиши, аччиқланиши, қўрқиши, жирканиши ҳамда қандай ҳолатдан завқланиши, хурсанд бўлиши болалар томонидан синчковлик билан ўрганиб борилади. Катталарнинг феъл-атворидаги хислатлар ана шу тарзда болаларга ўтади ва уларнинг одатларига аста айланиб боради. Шу боисдан бўлса керак болалар бўйбости, афт-ангари билангина эмас, феъл-атвори, одобахлоқи билан ҳам аксарият ҳолларда асосан ота-оналарига ўхшайдилар. Айни пайтда ҳам таъкидламоқ керакки, чуқур ирсий-рухий ҳолатлар ҳам авлодлар оша ўз таъсирини ўтказиши мумкин ва афт-ангор, феъл-атвор ворислиги ҳақидаги холосага истисно киритади.

Катталардан кичикларга табиий тарзда “юқадиган” ҳатти-ҳаракатларни ва феълу атвортага хос хислатларни “узатиш” ва “ўзлаштириш” мураккаб ижтимоий жараёндир. Баъзи ота-оналар фарзандларини айнан ўзларига ўхашашликларини истаб, ўз ёшликлари қолипини болаларга рўкач қиласидилар. Бундай ўринсиз аралашувлар қўйидаги салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Биринчидан, катталар билан кичиклар ўртасидаги доимий низоли ҳолатларни шаклланишига сабаб бўлади. Бундай ота-оналар фарзандларининг хатти-ҳаракатидан кўнгли тўлмаётганлигини тинмай таъкидлаб турсалар, уларнинг фарзандлари эса ўз навбатида катталар уларни тушунмаётганлигидан астойдил нолийдилар. “Бизлар сендеклигимизда бундоғ эдик” деган таънага “Сизларнинг замонингиз бошқа эди” мазмунидаги жавоблар “оталар ва болалар” ўртасидаги умр бўйи бўладиган баҳс-мунозарага сабаб бўлган ҳолатнинг кўринишидир. *Иккинчидан*, фарзандлар бу тариқа аралашувлар оқибатида ўз руҳий хусусиятидан келиб чиқиб ё инжик, қайсар ёки итоаткор, тобеъ бўлиб борадилар. Ўжар боладан худбин-жангари шахс етишиб чиқса, қарам фарзанддан мустақил бўлмаган ижрочи шахс тарбияланади. Маълумки мазкур икки ҳолат ҳам ноқобиллик намунасиdir.

Тарбиядаги меъёр-мезоннинг мазкур мазмундаги бузилиши бир сўз билан айтганда аввало оиласда меҳр-муҳаббатни йўқотади. Оила аъзолари бир-биридан безиб борадилар ва чиқиша олмай қоладилар. Оқибат оиласда энг хавфли ҳолат — *низоли вазият* пайдо бўлади. Бундай муҳитда арзимаган нарса, майда-чуйда воқеалар ҳам катта favolargaga сабаб бўлаверади.

Ёшларда меҳр-муҳаббат туйғусини тарбиялашда оиласда катталар ўртасидаги ўзаро муносабат анъана ва андозалари муҳим мавқеъга эга. Маълумки, ҳар бир оила муайян бир оиласдан келиб чиқади. Инсон оиласда туғилди ва янги оила қуриш мақсадида уни маълум маънода тарқ этади. Ҳаётнинг ижтимоий-зарурый шакли ҳисобланган оиласда бир неча авлод вакиллари бир маконда ва бир замонда бирга яшайдилар. Ҳар бир оиланинг ўзига хос иқтисодий-ижтимоий, маданий-маънавий меъёр-мезонлари бўладики, бу ўлчовлар оиласда сулолавий турмуш тарзини шакллантиради. Оила анъаналари, ундаги яшаш тамойиллари ана шундай ҳолат ҳосиласидир. “*Бизга тўғри келмайди*”, “*Бизнинг оиласга муносиб эмас*” деган қатъий ҳукм ҳаётнинг қайси соҳасига нисбатан қўлланилишига қарамасдан, оиланинг атроф-муҳитга бўлган *анъанавий андозаси* ифодасидир.

Оилада яқин аждод-авлодларга, ота-онаға ҳурмат ҳиссини күриб ўсган фарзандлар ҳам ота-боболарига иззат-әхтиром билан қарашга ўрганадилар. Бундай ёшлар яқинларига меҳр-муҳабатли бўлишга одатланиб, инсонларни эъзозлаш кўнигасига эга бўлиб борадилар.

Оила асосчилари орасидаги, айниқса, ота билан она ўртасидаги муносабатлар ўзаро тушунишликка, ўзаро ҳурматга ҳамда ўзаро меҳр-муҳабатга таянган бўлса, меҳрибонлик каби инсоний хислатларнинг фарзандларда фазилат бўлиб бориш имкони катта бўлади. Ота-оналарнинг муҳтарам ота-оналари, ака-укалари ҳамда опа-сингилларига нисбатан бўлган меҳр-муҳабатли муносабати болаларда ҳам бобо-бувиларию, яқин қариндошларигагина эмас, ўз тувишган ака-укалари ва опа-сингилларига меҳрибон бўлиш каби одатларга намуна бўлади.

Оилада меҳр-муҳабат муносабатлари оқилона ва одилона тартибга тушган бўлса, меҳрибонлик мақсадли меъёrlашган бўлади. Тўғри, меҳр-тарозида тортилмайди, қаричлаб ўлчанмайди. Аммо ортиқча ва ўринсиз меҳрибонлик болани талтайтиради. Уни ўзига бино қўядиган, ўзини ўта севадиган қилиб қўяди. Бу эса худбинликка ташланган дастлабки қадамдир. Яна бир ҳолат, оила катталари орасидаги тушунмовчилик ҳам, келишмовчилик ҳам болалар феъл-авторида нотўғри ва ноўрин қилиқларнинг келиб чиқишига олиб келади. Бобо ва буваларнинг ўта “меҳрибонликлари” болаларни ортиқча ва асоссиз “меҳрталаб” қилиб қўяди. Фарзандларимиз факат гўдаклигидагина ҳар томонлама меҳрибонликка муҳтоj ва унга табиий тарзда ҳақлидирлар. Бироқ, бола аста ақл таниб, ўсиб-улғайиб, балоғатга етиб боргани сари ижтимоийлашув ўлчовлари билан ҳисоблашишга ҳам мажбурдирлар. “Қийналиб қолмасин”, “Ҳали ёш”, қабилидаги ёндашув ва ёнбосишлар болада мустақил муносабат каби феълу одатни сусайтиради.

Шундай қилиб, оила инсон учун ҳаёт мактабининг бошланғич бўгини бўлиб, фарзандларимиз унинг бағрида турмуш сабоқлари алифбосини ўрганадилар, ҳаётдаги юриш-туриш дарсини олиш билан бирга , ахлоқ-одоб

намунасини ҳам қурадилар. Энг асосийси инсон маънавиятининг муҳим ва муқаддас манбаи бўлган меҳрмуҳаббат туйғусини шахс оиласдан олади. *Оила жамиятда фақат истеъмол қилиш билан шуғулланадиган тобе ҳужайра бўлмасдан, балки фаол фуқароларни тарбиялаб вояга етказадиган ижодий ишлаб чиқарувчи "уюшма" ҳамдир.*

Оила шахс тарбияси билан шуғулланиш орқали жамият ва давлат олдида бўлган бурчини бажарган бўлади. Қандай авлод тарбияланиб вояга етаётганилигидан амалдаги жамиятнинг ҳамда келажакдаги тузумнинг мавқеи ва мақоми белгиланади.

Юқоридаги таҳлилдан келиб чиқиб, оиланинг шахслардан таркиб топишини уқтирган ҳолда таъкидламоқчимизки, шахс ҳаёти ҳам, оила ҳаёти ҳам мураккаб ҳодисадир. Бу мураккаблик шўролар тузуми тарихида содир бўлган турли оғишлар оқибатида янада чигаллашди. Бошқаришнинг тоталитар, бюрократик, маъмурий-буйруқбоззлик усууллари жамият аъзоларининг шахсий мавқеи ва ўрнини изчиллик билан камситиб, фуқаролардан "ходимлар", "ишчилар", "иштирокчилар" грухини юзага келтирди. Узоқ йиллар давомида алоҳида шахс қадр-қиммати, унинг тақрорланмас хусусияти тўла англаб олинмади. "Халқ учун", "давлат учун", "умум учун" ишлаш ва яшаш усули сиёсий асосланди, мафкуравий мустаҳкамланди. Иш жойида соатлаб ўтириш, мажлис ва кенгашларда иштирок этиб қўйиш расман қабул қилинган ҳаракат меъёрлари бўлиб қолган эди. Ижтимоий амалиётда нима яхши, нима ёмон, қайси ҳолат ижобий, қайсинаси салбий эканлигини ҳар бир кишига мафкура томонидан, тарғибот-ташвиқот тизими орқали кўрсатилиб турилиши табиий ҳол эди. Ҳаракат атрофдаги воқеликни маҳсус қолиплар ўлчовида ўлчашгина эмас, ўз-ўзини танқид меъёри ҳам жамият талаби даражасига кўтарилди. "Ҳаммадақа яшаш", "барчадақа бўлиш" ахлоқ-одоб мезонига айлантирилди. Турмуш тарзидағи "таклид қилишлик", "фикр-фаросатдаги умумий ўлчов"лар, "уст-бошдаги бир хиллик", хатти ҳаракатдаги ўхшашлик"лар жамият хулқи меъёрларига айланди.

Бундай ижтимоий аҳвол шахсларни икки хил ҳаёт кечиришига олиб келди. *Бир томондан*, давлат олдида ва жамият кузатувида. *Иккинчи томондан*, ўзи учун, ўзи билан.

Демократияни чуқурлаштириш кун тартибиға энг долзарб вазифа сифатида олиб чиқилган ҳозирги вақтда шахс манфаати устиворлигига алоҳида эътибор берилмоқда. “*Инсонга муносиб ҳаёт шароити, унинг ўзини намоён қила олиши учун имкониятлар яратиш - иқтисодиётни ва бутун жамиятни ривожлантиришнинг олий мақсадидир.*” [Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёsat, мафкура. 1-жилд. Т., “Ўзбекистон”, 66-б].

Корхоналар, тармоқлар, минтақалар ва умуман давлатнинг манфаатларини шахс манфаатига монанд қилиб ривожлантириш Ўзбекистон ички сиёсатининг етакчи йўналишларидан бири бўлиб турибди. Бу йўналиш, албатта, ўзининг изчил ривожини талаб қиласди. Жамият тараққиётининг муайян босқичларида шу давр мақсади ва вазифасидан келиб чиқиб, манфаатлар муаммосини изчиллик билан ҳал қилиш керак бўлади.

1.3. СИНФИЙ МАНФААТЛАР

Хусусий мулк ва синфларнинг пайдо бўлиши билан кишилар ўртасидаги, шахс ва жамият орасидаги муносабатлар ҳам тубдан ўзгариб борди. Мулкка нисбатан эгадор ва йўқсиллар гурухининг шаклланиши гурухий ва синфий манфаатлар муаммосини вужудга келтириди. Синфлар табиатига кўра тўлалигича ижтимоёт инъикоси бўлиб, кишилик тарихининг ибтидоий даври ниҳоясидан тортиб, то шу кунга қадар мавжуд эканлигини ҳеч ким инкор этолмайди. Фақат шу нарса аёнки, жамият тараққиётига боғлиқ ҳолда синфий муносабатлар ҳам ўзгариб боради. Масалан, ҳозирги пайтда ижтимоий табақаланиш табиатида туб ўзгаришлар содир бўлмоқда. Уларнинг ялпи микдорида ўрта қатламнинг ўрни кескин тарзда ошмоқда. Буни *мулқдорлар тоифаси*, ва ҳатто мулқдорлар синфи ҳам деб аталмоқда.

Ҳар қандай ижтимоий фаолият заминида маълум гурухлар ва синфларнинг манфаатлари ётади. Синфий жамиятларда ижтимоий ҳаёт негизини синф ва социал гурухларнинг манфаати ташкил қиласи. Синфларнинг бир-бирларидан фарқи ишлаб чиқариш воситаларига муносабати, ишлаб чиқариш қуролларига эгалик даражаси билан боғлиқ. Ижтимоий амалиётнинг бу ҳолати асосида манфаатлар ётади. Синфий манфаатлар синф ва социал гурухларнинг ишлаб чиқариш муносабатлари тизимидағи иқтисодий мақоми ва мавқеи билан белгиланади. Ижтимоий-иқтисодий аҳволи умумийлигидан, иқтисодий имкони ўхшашлигидан у ёки бу гурух ва синфлар манфаатининг кўлами, салмоғи келиб чиқади.

Синфий тузумлар илк кўриниши бўлмиш қулдорлик жамиятида қулдор ишлаб чиқариш воситаларининг барчасига эгалик қиласи, кул эса асосан меҳнат куроли вазифасини ўтаган. Қулдор билан қул ўртасидаги бу мулкий тафовут аста-секин синфий зиддият ва қарама-қаршиликка айланиб борган. Қулдор ўз ҳокимлигини мустаҳкамлашга ҳаракат қиласи, кул эса зулмдан қутулиш учун кураш олиб борган. Шу аснода юзага келган синфий

манфаатлар, ривожланган ва синфий курашларнинг объектив сабаби бўлиб хизмат қилган. Синфлар манфаати негизида уларнинг ижтимоий аҳволини ўзгартириш ҳаракати ётади. Синфий манфаатларнинг мазмун мундарижаси ижтимоий меҳнат тақсимотида уларнинг тутган ўрни билан боғлиқ бўлади. Қарама-қарши синфлари бўлган тузумлар тараққиёти билан синфий курашлар ривожланиши ҳам кескинлашиб борди. Синфий манфаатлар тўқнашувидан, улар ўртасидаги зиддиятларнинг авж олиши туфайли тарихда сиёсий муносабатлар ва сиёсий ҳаракатлар ҳам вужудга келди. Бу ҳаракатлар ўз моҳияти билан муайян маънода ва маълум даврларда ижтимоий тараққиётнинг муҳим белгиси бўлиб хизмат қилган.

Бугунги ижтимоий-сиёсий адабиётларда, деярли яқдиллик билан, кишилар сиёсий муносабатлар майдонида мавхум ижтимоий манфаатлар билан эмас, балки аниқ шахсий манфаатлар ортидан фаолият қиласи, деган тўғри фикр тан олинган. Бироқ, шуни таъкидлаш ҳам керакки, жамиятда шахсларга хос хусусий манфаатлар билан бирга айни шу йўналишдаги умумийлик мазмунига эга бўлган гурӯхий манфаатлар ҳам мавжуд бўлади. Буларнинг уйғунлашувидан мулк ва ҳокимиятга нисбатан бир хил нуқтаи назарга эга бўлган ижтимоий гурӯх ва синфлар манфаати шаклланади.

Ижтимоий амалиётда умумсинфий манфаатлар вужудга келишида маълум синфлар муайян даврда бир хил ижтимоий ҳолатга эга бўлганлиги, ҳаётдаги мақоми ва мавқеининг бир-бирларига ўхшашлиги муҳим сабабдир. Турли ижтимоий гурӯх ва синфлар умумманфаат атрофига бирлашиши борасида қулдорлик жамиятининг емирилиши тарихи эътиборни ўзига жалб қиласи. Кулларга нисбатан мулкка маълум муносабат ҳуқуқига эга бўлиб бораётган янги синф — дехқонлар синфи, иқтисодий муносабатларнинг янгича ижтимоий меъёри оқибатида шакланаётган феодаллар синфи қулдорлик тузумининг емирилишидан манфаатдор эдилар. Кишилик тарихининг айни шу даври синфий манфаатларда муштарақлик имконини туғдирдики, бунинг оқибатида жамият сиёсий ҳаётида умумсинфий

ҳаракат, умумсинфий фаолият каби тушунчалар вужудга келди. Бирок, шуни қайд этиш керакки, бу ҳаракатнинг туб асосида феодалларнинг синфий манфаати ҳал қилувчи ўрин ва мавқега эга бўлган эди. Нисбатан мустақил меҳнат иштиёқи билан йўғрилган дехқонлар манфаати оммавий куч сифатида уларни бу сиёсий ҳаракатда қатнашишга олиб келади.

Синф ёки гуруҳ манфаатлари ишлаб чиқариш муносабатлари моҳияти билан боғлиқ бўлади албатта. Синф манфаатлари мундарижасидаги синфий тетиклик, фаоллик, ўюшганлик, онглилик синфий манфаатлар мақомини белгилашда ҳал қилувчи омиллардандир. Ўз олдига нисбатан мустақил хўжалик юргизиш мақсадини қўйган, қулларга қараганда асосан ўз меҳнати маҳсулидан баҳраманд бўлиш имконига эга бўлган дехқонлар жамиятнинг ижтимоий-иктисодий жабҳаларида ўз ўрнини топиб борди. Бирок, уларда ўзини-ўзи идора қилиш малакаси, ҳокимият бошқарувида қатнашиш укуви йўқ эди. Бу хусусият уларнинг табиати ёки хоҳиш ва иродасидан эмас, балки синфий манфаатларининг ўзига хослигига боғлиқ бўлган. Негаки, бу синфнинг ижтимоий ҳаракатида ишлаб чиқариш муносабатларига мувофиқ тарзда тарқоқлик мавжуд бўлган. Бундай ҳолатдан феодаллар синфи ўз манфаатлари йўлида уддабурона фойдаланди.

Тўғри, тарихда “дехқон чиқишилари”, “дехқон урушлари” бўлган. Бундай ҳаракатга, табиийки, дехқонларни муайян синфий манфаатлар ундаган. Лекин, дехқонларнинг синфий манфаатлари кўламида фақат феодаллар зулмини чеклашга уриниш асосий ўринни эгаллаган. Зулм ва зўравонлик даражасига мос равишда дехқонларнинг синфий манфаати равшанлашиб, аниқ мақсадга эга бўлиб борган. Аммо дехқон сиёсий манфаат ифодаси бўлмиш ҳокимият учун курашни эмас, балки феодалларнинг одиллашувига умид қилган, қолаверса, марказлашган(якка ҳоким - қирол, шоҳ, шоҳоншоҳ) ҳокимиятга ишонч боғлаган. Дехқоннинг бу тарздаги тугалланмаган сиёсий манфаатлари феодалларни ўз хукмронлигини янада мустаҳкамлашига имкон яратди.

Тарих тараққиёти майдонида ижтимоий, иктисодий

ва сиёсий ривожланиш туфайли янги-янги ижтимоий гурухлар, синфлар шаклана бошлади. Феодал тузуми бағрида буржуазия тузумига хос муносабатлар шаклана бориши оқибатида янгича синфий манфаатлар ҳам намоён бўла бошлади. Сиёсий ҳаракатлар тарихидаги бу янги босқич икки ижтимоий гурухлар манфаатлари тўқнашуви билан характерланади. Бир томондан манфаатлари муштарак бўлган феодаллар ва руҳонийлар, иккинчи томондан умуммақсад атрофида бирлашиб бораётган деҳқонлар ҳамда энди шакланаётган буржуазия ва пролетариат сиёсий саҳнага чиқа бошлади. Феодаллар ҳукмронлигига қарши мазмунга эга бўлган бу кураш заминида янги ишлаб чиқариш усулининг ташаббускори бўлган буржуазия етакчи ўрин эгаллади. Бу синф иқтисодий тараққиётнинг бутун кўламини ўз манфаатига мослаштиришга ҳаракат қилиб, зудлик билан ишлаб чиқариш воситаларини тартибга sola бошлади, техника ва технологияни мукаммаллаштира борди. Натижада ишлаб чиқариш изчиллик билан кенгайтирилди ва умумлаштирилди. Бу тадбирларни амалга оширишдан мақсад ўз синфий манфаатини мустаҳкамлаш эди. Мазкур иқтисодий ислоҳотлар билан бирга буржуазия шундай ижтимоий-сиёсий янгиликларни ҳам ҳаётга жорий қилди, оқибатда у деҳқонларнинг ҳам, майда ҳунармандларни ҳам манфаати ҳимоячиси бўлиб кўринди. Бирок, бу ишларнинг барчаси буржуазия синфий манфаатлари мақсадлари билан йўғрилган эди.

Буржуазия ўз атрофидаги синф ва гурухларнинг манфаатлари аниқ шаклланмаганидан уддабуронлик билан фойдаланди. Изчиллик билан ўз имкони ва кучини синф сифатида намоён қила бошлади. Буржуазия синфининг манфаатлар майдонидаги мослашувчанлик билан пировард мақсадни аниқ кўзлаб қилган ҳаракати унинг атрофидаги синфлар ва социал гурухлар ижтимоий-сиёсий фаолиятига ҳам туртки бўлди. Меҳнаткашлар синфининг ҳаракат имкони шу вазиятда анча кенгайди, улар фуқаролик эркига ва сиёсий ҳукуқларга, нисбатан бўлса-да, эришди. Буржуазия демократияси даврида меҳнаткаш омма, асосан,

пролетариат ўзининг сиёсий фаоллиги даражасидаң келиб чиқиб, буржуа давлати ишларига ўз синфий манфаати нуқтаи назаридан таъсир этиш тажрибасига эга бўлиб борди.

Буржуача ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг ривожланиш табиати бизга маълум бўлган оқибатлар билан бир қаторда яна бир ижтимоий ҳолатни ҳам шакллантиради. Бу ишлаб чиқариш жараёнининг ижтимоийлашуви билан боғлиқ ҳолда ижтимоий таснифга (социальno дифферен-цированное) асосланган тузумлар тугаётганлигини кўрсатди. Хусусий мулк ўрнига ижтимоий мулкни, синфий мулк ўрнига умумхалқ мулкини ўрнатиш орзуси шу даврдан бошланди. Бу жараённинг ижтимоий кучи бўлиб пролетариат синфи сиёсий саҳнага чиқди. Ўз синфий манфаатларини тарих тараққиёти тақозоси билан ўша давр ижтимоий-сиёсий вазият юзага келтирган хулосалар таъсирида тобора тўла англаб бораётган пролетариат XIX асрнинг 40-йилларида шаклланиб бўлган эди. Бу синф ўша давр немис файласуф-лари К.Маркс ва Ф. Энгельс ҳаёт-мамот жанги даражасига олиб чиқсан синфий кураш таълимотига таянди. Тарих тараққиётининг синфий-формацион ривожланиши ҳақидаги foяни олға сурган бу таълимот синфий-сиёсий мақсадлар йўлида ҳар қандай зўравонликларни, қонли тўқнашувларни оқлар эди. Бунинг ёрқин ифодаси зўрлик билан амалга ошириладиган революцион тўнтариш янги тузумга ўтишнинг бирдан-бир йўли деган назариянинг тарих сиёсий саҳнасида пайдо бўлиши эди. Тарихдаги синфий кутблашувни бундай тарзда талқин қилган таълимот кишилилк учун қанчалик қимматга тушганини ижтимоий амалиёт кўрсатди.

Пролетариат ўз синфий манфаатлари марказига сиёсий ҳокимият учун кураш мақсадини қўйган эди. Бу вазифани амалга ошириш учун пролетар синфи олдида икки йўл турган. *Биринчиси* - ислоҳотлар орқали ҳокимиятни қўлга олиш йўли бўлиб, буни тарихда социал-демократлар деб ном олган сиёсий оқим олға сурган эди. *Иккинчиси* - юқорида айтганимиз — коммунистлар танлаган революцион тўнтариш йўли эди.

Синфий курашга асосланган халқаро инқилобий жараён Россия революцион ҳаракати тажрибаси билан боғлаган ҳолда Октябр тұнташини амалга оширди.

Бундай тұнтариш туфайли майдонга келған социализм деб аталмиш жамиятнинг ваъда қилишига күра, әзилган меҳнаткашларнинг асрий орзуси - әрк ва адолат үрнатилиши керак эди. Бирок, бу жамият тарихида қатор объектив ва субъектив ҳолатлар таъсири билан узоқ йиллар давомида *фуқароларнинг ижтимоий ва маънавий манбаатлари халқ манбаати, омма манбаати тушунчаларига алмашынди, шахс манбаати иккинчи үринга тушиб қолиши билан эса синфий манбаатлар ҳам маъмурият, маҳкамалар манбаати ортида қолиб кетди*. Тарих саҳнасида пайдо бўлган катта ижтимоий имкон, қўлдан бой берилди. Мулкни умумлаштириш жараёни манбаатларни ҳам умумлаштириш, деб тушунилди. Тўғри, инсоният маърифатлашиш оқибатида ва тарақкий этган жамиятни қуриб бориш жараёнида манбаатларнинг муштарақлашуви амалга ошиб, умумбашарий манбаатлар устиворлиги шаклланиб бўлган тузумга етиб келар. Аммо, юқоридан, маъмурий йўл билан бундай ижтимоий тузумни яратиб бўлмаслигини тарих кўрсатди.

Шўролар жамияти, юқорида таъкидлаганимиздек, ишчилар синфи маслагининг хоҳиш-иродасининг ифодаси тариқасида вужудга келган эди. Бу синф манбаатини жамиятнинг барча гурӯҳ ва синфлари манбаати билан бир деб тушунилди ва шу ақида кенг кўламда жамият аъзолари онгига сингдирилди. Ишчилар синфи гегемонлиги ўлчови бу синфининг манбаати устиворлиги ҳолатини туғдирди. Дехқон синфининг ижтимоий амалиётдаги ўрни бундай вазиятда ноқулай аҳволга тушиб қолди. Узоқ йиллар мобайнида якка мулкчилик руҳиятида яшаган дехқон учун ижтимоий мулкчилик муносабатларига кўнишиш анча қийин кечди. Жамоа мулки унинг учун "эгасиз" бўлиб кўринди, унда синфий манбаат туйғусини келтирувчи мулқдорлик ҳиссини уйғонишига тўсқинлик қилди. Бундай ривожланиш тарихи аҳолиси аксарият дехқонлар бўлган бизнинг мамлакат учун ҳам мураккаб ижтимоий-сиёсий

вазиятни мерос қилиб қолдирди.

Мамлакат фуқароларининг умумманфаатларини ҳимоя қилиш, ҳар бир шахс манфаатини муҳофазалаш синфий ва гурухий манфаатлар таснифини муайян маънода талаб қилади. Ўзбекистон аҳолисининг ярмидан кўпроғи қишлоқда яшайди. Шу боис манфаатлар муаммосини ҳал қилишда, уларнинг қайси қатлами, қайси ижтимоий гурухи манфаатлари устун келаётганлигини аниқлаб олиш муҳим ҳисобланади. Республика раҳбарияти мустақиллик мобайнида бошқариладиган бозорга ўтиш муҳим стратегияси деб иқтисодиётнинг аграр секторини ривожлантиришни олаётгани ҳам бежиз эмас. Ўзбекистон Президенти тўғри таъкидлаганидек: “*Бугунги кунда қишлоққа ўзининг асли қадр - қимматини қайтармоқ зарур. Қишлоқ хўжалиги қайта туғилиши керак. Қишлоқ меҳнаткашларига ишонч бағишлиш керак. Ўзбекистон барча аҳолисининг турмуш даражаси қишлоқ аҳолисининг фаровонлигига, уларнинг меҳнат шижоатига боғлиқ. Дехқон тўқ бўлса, бутун республика ҳам бадавлат бўлади*” [Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёsat, мафкура. 1-жилд. Т., “Ўзбекистон”, 1996. 68-б.].

Дехқонлар синфининг манфаати асосан унинг рухияти, касб-кўникмаси ва малака маданиятига мос меҳнат шаклларини жорий қилинишига боғлиқ. Дехқон ҳаётини қайтадан демократик тарзда тиклашнинг энг муҳим омили унинг ерга бўлган эгалик ҳиссини тиклаш билан боғланмоқда. Мулкчиликнинг бу усули хўжалик юритишнинг шундай муруватини яратадики, унда ҳар бир дехқон ўз меҳнати самарасидан мустақил манфаатдор бўлиш имконини кўлга киритади.

Дехқон манфаатини муҳофаза қилишнинг муҳим омили қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ёппасига давлат тасарруфидан чиқариш йўлини тутмасдан, астасекин изчиллик билан заарар келтираётган давлат хўжаликларини жамоа хўжаликларига айлантириш йўналиши танланди. Қишлоқда бозор механизмларини ривожлантиришдан кўзланаётган асосий мақсад дехқон онги ва шуурида соҳиблик ҳиссини уйғотишдир. Бу

борада мулкчилик муносабатларини такомиллаштириш асосида жамоа хўжаликларини қайта тузиб, хўжалик мулкининг бир қисмини дехқонларга бириктириб қўйиш, ижара муносабатларини чуқурлаштириб, дехқон (фермер) ҳамда шахсий ёрдамчи хўжаликларни кенг ривожлантириш сиёсати амалга оширилмоқда. Айнан шу йўл орқали ҳар бир дехқонга манфаатдорлик ҳисси билан меҳнат қилиш, етиштириб олган ҳосилини мустақил тасарруф этиш, ўз оиласи ҳаётини тўкин таъминлаш имконини яратишга эришилади. Дехқон манфаатларини муҳофаза этишнинг бундай йўли давлатимиз раҳбари кўзлаган стратегик йўналиш билан боғлиқ, Ислом Каримов таъкидлаганидек: “*Зарур шарт-шароитлар яратмай, инсон манфаатларини рӯёбга чиқаришнинг таъсирчан воситасини вужудга келтирмай, бу манфаатларни фаол ҳаракатлантирувчи куч сифатида ишга солмай туриб, биз янгиланиш ва тараққиёт йўлидан аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда ва тинимсиз илгирилаб бормаймиз. Бу оддий ҳақиқатни теран англаб олмоғимиз лозим*”. (Ислом Каримов Асарлар тўплами. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., “Ўзбекистон”, 1997. 194-б.)

Республика танлаган бу йўл дехқон ҳаётини яхшилашга, унинг турмушини тиклашга қаратилгандир. Дехқоннинг мустақиллиги унинг жамиятдаги ижтимоий-сиёсий мавқеини мустаҳкамлашда муҳим аҳамиятга эга. Шу боис иқтисодиётни манфаатлар орқали бошқариш давлат сиёсати даражасига қўтарилди. Бугунги кунда Ўзбекистонда олиб борилаётган аграр сиёсатнинг негизида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини тўғридан-тўғри бошқаришдан воз кечиш йўли турибди. Дехқоннинг ўзи экин майдони тузилмасини белгилаши, ўзи етиштирган маҳсулотларни тобора кўпроқ ўз хоҳиши билан эркин (шартнома) нархда сотиш учун имкон яратади. Изчиллик билан маҳсулот етказиб беришдаги давлат олдидаги мажбурийликка чек қўйилиб борилади.

Ўлкамиз ижтимоий амалиётида агросаноат мажмуасига кирган қайта ишловчи корхоналарнинг самарадорлиги алоҳида эътиборга моликдир. Бу консерва заводлари, ёғ-мой комбинатлари, нон-буғдой, пахта тозалаш ва бошқа саноат корхоналаридир. Кичик

ва қўшма корхоналарнинг ҳам ўрни каттадир. Ижтимоий тизимдаги бундай ўзгаришлар дехқонлар синфининг манфаатлари, ишчилар, зиёлилар ва янги ижтимоий гуруҳларнинг синфий ва гурухий манфаатлари мундарижасига боғланиб кетганлигини кўрсатади.

Республикадаги ишчилар синфи ўз тарихи ва тараққиёти билан ўлканинг хомашё базасига айлантирилиб, унинг иқтисодиёти марказ манфаатига мослаштирилганлигига боғлиқ.

Республика саноатида ишчилар синфига берилган ижтимоий меҳнат мақоми асосан хомашё маҳсулотларини ишлаб чиқариш билан чегараланган. Аҳоли эҳтиёжи ва манфаатларини ҳисобга олиб, комплекс ривожланишдан маҳрум бўлган республика иқтисодиёти ишчилар синфи манфаати кўлами, салмоғи ва салоҳияти мундарижасида ўз изини қолдириди. Ишчилар синфининг малака меъёри, касбий кучи, маънавий маданияти унга яратилган меҳнат шароитидан, ўз қобилиятини намоён қила олиш имкониятидан келиб чиқади. Синфий манфаат моҳияти айтилган ҳолатлар билан чамбарчас боғлиқдир.

Узоқ йиллар давомида кишиларимиз онгига ишчилар синфини идеаллаштириш, унинг етакчилик хусусиятини умумлаштириб кўрсатиш сингдирилган. Бу синф моҳиятига таснифсиз таъриф бериш, унинг илфор қисмига хос бўлган — онглийлик, уюшганлилик, интизомлийлик, жамоатчилик, байналмилалчиликни ҳаммасига хос, деб тушунишни вужудга келтирди. Ваҳоланки, бу белгилар ижтимоий жараённинг ривожланиши ва саноат ишлаб чиқариш маданиятининг тараққиёти таъсирида ишчилар синфининг илфор қисмидаги шаклланган бўлади. Социалистик жамият тарихида бўлган оғишлар ва бузилишлар ишчилар синфи маънавий руҳий ҳулқ-атворида ҳам акс этди. Сунъий гегемонизацияция, шахсга сифиниш ва турғунлик асоратлари, кейинроқ эса статистик чалғитишлар йўли билан колхозчи дехқонларнинг совхоз ишчиларига айлантирилиши ишчилар синфи мақомини, сифатини бузди. Бундай аҳвол бу синф манфаатлари мазмунида, мундарижасида ўзининг салбий ифодасини топмай қолмади. Ишчилар синфининг тарихий ўрни ва мавқеини тиклаш бугунги куннинг энг долзарб муаммоларидан бири бўлиб турибди. Уларнинг манфаатлари мақоми бу муаммонинг ҳал этилишига боғлиқ.

1.4. МИЛЛИЙ ВА БАЙНАЛМИЛАЛ МАНФААТЛАР

Миллат асрлар оша кўпқиррали ижтимоий алоқалар туфайли вужудга келган тарихий воқеа бўлиб, у ўрта аср анъанавий жамиятларидан янги индустрисиал жамиятга ўтиш даврида вужудга келган. Жамият ривожига хос ижтимоий белгилар, табиийки, миллат мазмунидаги акс этган бўлади. Мулкчиликни зулм ва зўравонлик воситасига айлантириб, одамни одам томонидан, бир синфи иккинчи синф томонидан эзилишини кенг жорий қилган ижтимоий-иктисодий тузум халқлар ўртасидаги тенгсизликни ҳам вужудга келтирди. Бу миллий адоват, миллатлар орасидаги қарама-қаршилик ва миллий зулм каби ижтимоий ҳолатларда ўз аксини топди.

Миллий масала тарихнинг ҳар бир муайян босқичида муҳим иктисодий-ижтимоий, маънавий-сиёсий мундарижага эга бўлади. Бу мундарижа мазмунини тарихий тараққиёт тақозоси билан миллий зулмга қарши кураш, миллий мустақилликни қўлга киритиш ҳаракати тобора аниқ эгаллаб борган. Бу курашдан кўзланган бош мақсад миллатлар озодлиги ва миллатлар байналмилалиги масаласи эди. Шу тариқа ижтимоий амалиётда миллий манфаат тушунчasi вужудга келган.

Тарихни таҳлил этиш шуни кўрсатадики, миллий масала мазмунидаги синфиийлик моҳияти мавжуддир. Миллий муносабатлар бағрида маълум манфаатлар атрофида бирлашган синфларнинг хатти-ҳаракати ётади. Синфий манфаатлар билан миллий манфаатлар муштараклиги ижтимоий ривожланишининг мазмунига монанд ўзгариб боради. Буржуа ижтимоий-иктисодий муносабатлари ривожланмаган босқичида пролетариатнинг синфий манфаатлари жамият умуммиллий манфаатларидан аниқ ажралмаган эди. Бу босқичдаги умуммиллий манфаат буржуазия синфи манфаатига мазмуни ва моҳияти билан мос келарди. Негаки, феодал тузумини ижтимоий, иктисодий ва сиёсий жиҳатдан барбод қилишда етакчилик вазифасини

ўтаган буржуазия синфи янги жамият ижтимоий гурухлари бўлмиш дехқонлар ва пролетариат синфлари манфаатларини ҳам ифодачиси бўлиб майдонга чиқди. Шаҳар ҳунармандлари гурухлари, дехқонлар ва пролетариат синфи бу даврда ҳали буржуа синфи манфаатидан кескин фарқланувчи ўз манфаатларига эга эмас эдилар. Чунки дехқонларнинг табиатига хос тарқоқлик, ҳунармандларнинг ва, асосан, пролетариат синфининг энди шаклланаётганилиги синфий манфаатлар ўртасидаги ижтимоий-сиёсий тасниф учун етарли шароит яратиб бермаган эди.

Буржуазия синфи билан пролетариат синфи бир миллатга тааллуқли социал структура элементлари бўлса-да, ўз синфий хусусияти ва моҳияти билан бир-бирларига қарама-қарши манфаатларнинг ифодачисидирлар. Бунинг боиси, буржуа жамияти ичидаги миллат бағрида бу синфларнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий мақоми ва мавқеидаги тафовути ҳамда зиддиятлари ётади. Бу жамиятнинг ривожланиши тарихий тажрибаси кўрсатишича, буржуазиянинг тарихий турмуш тарзи ва маданияти пролетариатнидан тубдан фарқ қиласди.

Буржуазия синфининг миллий манфаатлари унинг миллий мавжудлигидаги маҳсус шаклларда ифодаланиб, жамият ижтимоий амалиётидаги миллий-синфий ҳолатни ҳам белгилайди. Пролетариат миллий манфаатлари ҳам унинг ижтимоий ҳаётда яшаш ҳолати муайян шакли сифатида ўз мақомини мустаҳкамлаши, ўзлигини намоён қилиши ифодасидир. Бу синфлар миллий манфаатлари уларнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий манфаатлари билан узвий боғлиқ. Ҳар бир синф миллий манфаати - унинг муайян миллати синфи сифатидаги манфаатидир. Буни англамаслик ёки писанд қилмаслик объективлик ва субъективликдан мавҳумликка ўтиш бўлиб ҳисобланади.

Миллий манфаатлар муаммосидаги мазкур меъёрни, асосан, буржуазиянинг бутун тарихий тараққиёти давомида миллий тенгсизлик ва миллий зулмни давлат сиёсати даражасига кўтарганлигига яқол кўрамиз. Зўравонлик муносабатларини халқаро ҳаётга

кўчириб, мустамлакачилик сиёсати ва мафкурасини вужудга келтиришда буржуазия миллий маҳаллийчилик, миллий биқиқлик, миллий худбинлик каби ижтимоий ҳолатни миллат онгига сингдириш усулидан фойдаланди. Мақсад - кишилар онгидан илғор интилишларни, эркесварликни, адолатпарварликни суриб чиқариб, уларнинг ўрнига зўравонлик қудратига сажда қилишлик, тенгсизлик ва камситишлик сиёсатини қабул қиладиган руҳиятни тарбиялаш эди. Ўз мақсади йўлида буржуазия қатор мамлакатларда ибтидоий тузумлар тизимини сақлаб қолишдан, ҳалқлар ўртасидаги этник қарама-қаршиликларни сақлаб туришдан, кези келганда буларнинг ривожига кўмаклашишдан манфаатдор эди. Кўриниб турибдики, буржуазия синфи ўз манфаати доирасида ҳалқлар тараққиётiga шароит яратиб, миллат ва миллий давлатни вужудга келтирган бўлиши билан бир қаторда, миллий масалада иқтисодий, ижтимоий, маънавий, сиёсий зулмни ҳам шаклланишга олиб келди.

Миллий муносабатлар мазмунида муайян ижтимоий тизимга эга бўлган бир бутунлик мавжуд бўлиб, бу яхлитлик миллатни тараққиётга ундейди. Шу ижтимоий ҳаракат асосида умуммиллий манфаатлар намоён бўлади. Бир миллатга мансуб турли синф ва социал гурӯҳларнинг илғор қатламлари манфаатларида муштараклик бўлишлиги мазкур ҳолатга боғлиқдир. Буржуазия миллий манфаати шакл-ланаётган дастлабки даврда буржуазия ўзининг синфий манфаатини умумижтимоий манфаат сифатида намоён қилишга сиёсий жиҳатдан маълум маънода ҳаққи бор эди. Саноати ривожланган жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ривожланиши таъсирида миллий муносабатларнинг ички табиати туб ўзгаришларга дучор бўлди. Умуммиллий манфаатларни ифодаловчиси бўлган субъектлар тизимида тарихий ўзгаришлар амалга оша бориб, бир мақсад атрофига бирлашган социал-синфий кучлар тизимида таркибий бўлинишлар амалга ошди. Буржуа тузумининг монопол ривожланиш босқичига ўтиши билан социал тизимдаги синфий таснif таркибан кескин қарама-қарши томонга ажрала борди. Шу тариқа буржуа жамияти синфий-миллий манфаатлар масаласида

мураккаб зиддиятларни вужудга келтириш билан бир қаторда, бу муаммони ҳал қилишга қодир кучни ҳам шакллантириди. Бу куч ишчилар синфи бўлиб, тараққиётнинг шу босқичидаги илфор гурухларни бирлаштирган ҳолда миллатнинг кўпчилик қатламлари манфаатини ифодалаб, сиёсий майдонга чиқади. Ишчилар синфининг ҳалқаро майдондаги миллий отрядлари манфаатлари буржуазиянинг мустамлакачилик манфаатини кенг авж олиши билан боғлиқ ҳолда айни пайтда унга қарама-қарши моҳиятда ривожлана борди. Бунинг ижтимоий-сиёсий оқибати тариқасида байналмилал манфаатлар вужудга келади. Бу манфаатлар миллий тотувлик ва байналмилалчилик ғоясининг асоси бўлган эди.

Буржуа жамияти ўз ижтимоий-сиёсий тараққиёти билан жамиятни маълум маънода байналмилаллашувига олиб келадики, бунинг оқибатида миллатлараро манфаатлар шаклланиб боради. Бу манфаатлар ишчилар синфининг ҳалқаро миқёсда буржуазия синфи томонидан эксплуатация қилиниши ҳамда синфий ва миллий озод бўлиш учун олиб бораётган курашида объектив манфаатлар муштараклиги мавжудлигига кўринади.

Миллатлараро байналминал манфаатлар ишчилар синфининг умумий рақиби жаҳон буржуазиясига қарши курашида сиёсий маъно касб этиб борди. Бу манфаатлар ҳалқаро ишчилар ҳаракатининг ижтимоий-сиёсий мақомини мустаҳкамлашга олиб келади. Кўп миллатли буржуа давлатларида ишчилар синфининг байналмилал манфаатлари умуминсоний йўналишга эга бўлиб, буюк ижтимоий куч вазифасини ўтайди. Бу ўринда асримиз бошида кўп миллатли давлат сифатида шаклланган Россиянинг тарихи ўзига хос хусусият касб этади. Россия самодержавияси давлатининг кўпмиллатлилик ижтимоий-сиёсий хусусиятидан келиб чиқувчи моҳияти таҳлил қилинганда, самодержавие ўз тарихи билан миллатларга тааллуқли бўлган ишчилар синфи ҳаётида буюк бегоналашувини туғдирганини кўриш мумкин. Ишчилар синфининг байналмилал манфаатлари Россия ҳалқлари инқилобий тарихида мазлум миллатларни рус

пролетариати атрофига бирлаштириб, ижтимоий-сиёсий эркинликка эришиш кафолати вазифасини ўтади. Бу ҳолат ўша давр ижтимоий амалиёти учун табиий эди. Рус буржуазияси зулмига, унинг мустамлакачилик истибдодига қарши кураш умумбашарий мақсад билан йўғрилган байналмилал манфаатлар уйғунилигини намоён қилди. Синфий курашларда тобора тобланиб бораётган бу байналмилал манфаатлар ўз байроби остига эзилган синфларни йиғди ва жамиятни ўзгартириш учун курашга ундади.

Социализм деб аталмиш жамиятни қуришда юз берган оғишлар, хатоликлар таъсирида пролетар интернационализмiga хос байналмилал манфаатлар ўзига хос тарзда бузилди, оқибатда улар маъмурий-буйруқбозлик тизимлари мақсадига мослаштирилиб борилди, якка мафкура ҳукмронлиги мазмuni асосида қайта бичилди. Кўпмиллатлилик таҳлилсиз ўз-ўзидан байналмилаллик деб тушунтирилди. Ижтимоий амалиётга байналмилаллик шахсийликни унитиш билан бирга миллийликдан қочишлиқ мезони ва меъёрида сингдирилди. Шахсий ғурурни худбинлик, миллий ифтихорни миллатчилик сифатида қабул қилиш хусусияти тарбияланди. Ўз шахсий қадр-қиммати ҳақида гапирмаслик ахлоқ-одоб мезони даражасига олиб чиқилгани сингари, миллийлигини унтишлиқ йўналиши ҳам фуқоролар онгига сингдирилди. Байналминаллик миллийликдан келиб чиқишини сеза олмаслик ёки атайлаб сезмаслик мафкура ва сиёсатнинг мазмунига айланниб борди.

Дунё ҳалқлари тарихида байналмилалликни миллий масала ва миллатлараро муносабат муаммосига қиёслаб таҳлил қилишда ва тушунишда, бизнинг назаримизда, қуидаги икки ҳолатни ҳисобга олиш керак.

Биринчидан, тарихнинг ижтимоий-сиёсий майдонида турли қарама-қаршиликларга дучор бўлган, аммо эзгулик ва эрк йўлида турли ҳалқлар ва миллатлар вакилларини жипслаштирган интернационализмни асоссиз қоралашдан қочиш керак.

Иккинчидан, интернационализмни сохта байналмилалчилик сиёсатидан ажратиб, миллатлараро

манфаатлар муштараклиги тарихнинг барча босқичларида башарият учун тараққиёт томон кураш қуроли бўлганлигини тан олиш керак.

Миллатлараро муносабатлар ривожланиб бориши билан бирга миллий ғуур ва миллий ифтихор туйгулари тикланаётган бугунги кунимизда миллий манфаатлар билан бир қаторда миллатларарапо умумманфаатлар ўстиворлигини ҳам тан олишликни ҳаёт тақозо қилмоқда. Миллатларарапо тотувлик ҳамдўстлик доирасидаги иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ҳамкорлик Ўзбекистон ташқи ва ички сиёсатининг асоси бўлиб хизмат қилмоқда. Республика Президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек: “Ўзбек ҳалқининг юксак миллий қадр-қиммати, ор-номуси ва шон-шарафи унинг ўта меҳрибонлиги соғ вижданлилига асослангандир. Биз бундан кейин ҳам ўзбекларнинг миллий ғуурини маънавий юксалтирамиз, шу билан бирга умумий Ватанимизда биз билан бирга яшовчи ва Ўзбекистон Республикасига садоқатли бўлган бошқа барча ҳалқлар билан биродарликка интиламиз.” [Ислом Каримов Асаллар тўплами. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура 1-жилд. Т., “Ўзбекистон”, 1996. 84-б.].

1.5. ИҚТИСОДИЙ МАНФААТЛАР : МАЗМУН ВА МОХИЯТ

Жамиятнинг ўсиши билан инсон ҳаётидаги иқтисодий, ижтимоий, маънавий ва сиёсий соҳалар ҳам ривожланиб боради. Бундай тараққиётнинг ўзаро боғловчиси бўлиб манфаатлар туради. Манфаатларнинг бир соҳадан иккинчига ўтиши ўзаро ва ҳар томонлама алоқада бўлиши ҳаёт жабҳаларининг ўзаро боғлиқлигига тааллуқли бўлиб, бу ижтимоий жараён мазмунини белгилайди. Иқтисодий манфаатларга ижтимоий жараён мундарижаси тўла сингиган бўлади ва инсон ҳаётининг жаъми жабҳаларида бу манфаатлар ҳаракат қиласи.

Жамият тараққиёти мураккаб ва кўп қиррали жараёндир. Унда иқтисодий мурувват муҳим ўрин эгаллайди. Ҳаётнинг иқтисодий соҳаси тараққиётида, иқтисодчи олимлар тан олишича, ишлаб чиқарувчи кучлар мавқеи муҳим мезондир. Чунончи, ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши, уларнинг манфаатларини ҳисобга олиниши ва қондирилиб борилиши даражасидан жамиятнинг тараққиёти келиб чиқади. Иқтисодий тараққиёт ижтимоий муносабатларнинг ривожланиши билан узвий боғлиқ. Ҳар қандай иқтисодий тараққиётнинг пировард мақсади ва муайян ифодаси шахс камолоти, унинг эҳтиёжи ва манфаатлари қондирилиши билан боғлиқ. Ижтимоий муносабатларнинг жабҳаларида кишилар эҳтиёжлари иқтисодий манфаатлар мақомига эга бўлиб боради. Бу манфаатлар муайян ишлаб чиқариш муносабатлари доирасида, кишилар меҳнати жараёнида шаклланади. Иқтисодий манфаатлар мазмун-мундарижаси, таркибий-тизими ижтимоий ҳаётни серқирра соҳаларига боғлиқ ҳолда мураккаб кечади. Зеро, инсон иқтисодий муносабатларнинг етакчи омили бўлиши билан бирга у ёки бу социал қатламларга, синфлар ва этник гурухларга ҳам мансубдир. Бу ўринда шуни таъкидлаш керакки, биз ўтган бандларда сўз юритганимиздек, социал қатламлар ва синфлар, миллатлар ва элатлар манфаатлари мундарижасида табиий ҳамда қонуний тарзда иқтисодий манфаатлар мавжуд бўлади. Иқтисодий

манфаатлар субъекти сифатида синфларнинг пайдо бўлиши ва синфий муносабатларнинг ўсиб, ўзгариб бориши мобайнида манфаатлар ўртасида номутаносиблиқ, қарама-қаршилик юзага келади. Худди шундай ҳолат элатлар ва миллатлар иқтисодий муносабатида ҳам содир бўлади. Зиддият, рақобат иқтисодий маънода тараққиёт манбаи деб қаралсада, ижтимоиётда уларнинг сиёсий бошқаруви талаб қилинади. Тарихий тараққиёт тажрибасидан маълумки, низоли ҳолатларга тушиб қолган турли субъектлар фаолиятини тўғри изга солишда иқтисодий манфаатларга мос муштараклик хусусияти ҳисобга олиниб, оқилона ва илмий тарзда улардаги умумийлик, ўхшашлик изланиши лозим.

Иқтисодий манфаатлар муаммосига иқтисодчи олимлар ҳам алоҳида эътибор бериб келганлар. Улар томонидан бугунги кунда иқтисодий манфаатлар объектив ҳодиса эканлиги тан олинмоқда. Иқтисодчи олимлар маълум маънода манфаатлар ҳақида фикр юритар эканлар, ишлаб чиқариш муносабатлари ва иқтисодий манфаатлар қанчалик бир-бирлари билан ижтимоий боғланган бўлсада, улар алоҳида категориялардир, деган холосани айтадилар.

Иқтисодий манфаатлар иқтисодий муносабатларнинг ифодаланиш мазмуни бўлгани ҳолда, субъектларнинг иқтисодий жиҳатдан ўзлигини тикалашиб имкони ҳамдир. Иқтисодий манфаатлар ўз субъектлари бўлган шахс, оила, жамоа, ижтимоий груп, синф, элат, миллат, тармоқлар, худуд, минтақа, давлатнинг иқтисодий эҳтиёжларини қондирилиши ва амалга ошишидаги объектив йўналишдир. Иқтисодий манфаатларда субъект эҳтиёжларини ифодаловчи ижтимоий алоқа намоён бўлади, деган нуқтаи назар ўтган асрнинг 80 - йилларидан бошлаб муайян тарзда қарор топа бошлади.

Категория сифатида *иқтисодий манфаатларни* социология, фалсафа ва, айниқса, сиёсатшунослик нуқтаи назаридан ўрганиш ҳам муҳим амалий ва назарий аҳамиятга эга. Инсон ва жамият ўртасидаги кўп қиррали ва сермазмун муносабатлар мундарижасини ҳар

томонлама ўзаро боғлиқ бўлган ҳамда ривожланиб борувчи иқтисодий манфаатлар қамраб олади. Негаки, киши ҳаётнинг муҳим омили бўлган меҳнат жараёнига кирар экан, бундан унинг мақсади фақатгина ишчи кучи бўлиб, меҳнати учун ҳақ олиш билан кифояланиш эмас, балки меҳнат фаолияти туфайли жамиятдаги мавжуд маънавий, ахлоқий, сиёсий, мафкуравий рағбатланиш муносабатларида маълум маънода қатнашиш ҳамдир. Демак, иқтисодий манфаатдорлик иқтисодий муносабатлар бўлиши билан бир қаторда, айни пайтда факат угина эмас - у ижтимоий муносабат ва ижтимоий жараёндир.

Меҳнатга муносабат жараёнида манфаат субъектлари фаолиятининг ибтидоси бўлган инсоннинг мулкка, мулк шакллари ва моҳиятига алоқадорлиги муҳимдир. Собиқ Иттифоқ тарихда узоқ ўн йиллар давомида мулкчиликдаги асосий масала муҳокама ва мунозара манбаи бўлиб келди. Бу “устиворликни ижтимоий мулкка бериш керакми?” ёки “меҳнат аҳли манфаатининг ҳимояси юқори қўйилиши керакми?” - деган муаммовий мавзу бўлиб, объектив ва субъектив омиллар тақозоси улароқ ижтимоий-иктисодий хатоликлар келтирган биринчи йўл - “Ижтимоий мулк асосийдир”, - деган йўл танланди. Бунинг оқибатида иқтисодий манфаатларнинг шаклланиш шароити, тараққиёт тарихи нотўғри изга тушиб қолди.

Мазкур хато йўлни давлат сиёсати даражасида мафкуравий мақом билан боғлаб ташвиқот ва тарғибот қилиниши оқибатида “Социалистлар шундай кишиларки, улар хусусий мулкка қарши бўлиб, ижтимоий мулк тарафдорларирилар”, — деган ўлчов жорий қилинди. Бутун ижтимоий ва сиёсий муносабат ана шу меъёр асосига қурилди.

Иқтисодий манфаатлар мазмунидаги бундай чигалликлар бугунги иқтисодий ислоҳотлар моҳиятида ҳам ўзини кўрсатмоқда. Жамиятни инсон ва фуқоролар манфаати томон қаратишлик мақсадини кўзлаган Ўзбекистон Республикасининг бугунги иқтисодий сиёсатида мазкур хатоликни тўғрилаш йўли изланаётганини кўрамиз. Зоро, Ўзбекистон

мустақиллигининг қонуний қомуси бўлмиш конституцияда кўрсатилганидек, республика иқтисодиёти мулкчиликнинг хилма-хил шакллари тенглигини таъминлаган ҳолда бозор муносабатларини шакллантиришга қаратилган тадбирларга таянади, хусусий мулкни ҳимоя қилади.

Мазкур ривожланиш йўналишини танлашдан асосий мақсад: *биринчидан* - иқтисодиётни ўта марказлаштиришдан қочиш; *иккинчидан* якка ҳокимликка барҳам бериш; *учинчидан* - корхоналар, ташкилотлар ва хусусий тадбиркорларнинг мустақилигини кенгайтиришdir. Бу эса республика ҳўжалик фоалиятида давлатнинг якка ҳокимлик қилишига барҳам бериш ва иқтисодий фаолият эркинлиги жорий қилиш вазифасини ҳал этиш учун тегишли ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий имкон яратади.

Моддий манфаатдорлик бор жойда иқтисодий манфаатлар ҳам бўлиб, уларнинг ортида маълум ва муайян субъектлар турди. Манфаатларнинг намоён бўлиши ва ривожланиши турли социал гуруҳлар фаолияти билан боғлиқdir. Лекин шуни ҳам таъкидлаш керакки, бу борада номутаносиблиқ, зиддият ва низоларнинг бўлиши табиий ва қонунийdir. Турли гуруҳлар иқтисодий манфаатлари ўртасида муносабатларни иқтисодий-ижтимоий тараққиёт тарихи қонуниятларига асосан тадқиқ ва таҳлил қилиш ҳар қайси ривожланиш босқичида долзарб бўлиб келган. Жамият иқтисодий соҳасидаги қарама-қаршилик ва низоларни туркумлаштириш, тартибга солиш ҳамда бошқаришда уларнинг ичидаги “умумий зиддиятлар” ни англаб олишликка қаратилиши керак. Шу аснода, ижтимоий тараққиётдаги “умумиқтисодий манфаатлар” ажратиб олинади. Қарама-қаршиликлар бор эканки, демак қарама-қарши тарафлар бор. Зоро, бу номсиз ва нишонсиз бўлмайди, улар орқасида албатта муайян кишилар турди.

Иқтисодий манфаатлар тушунчаси таҳлил ва тадқиқ қилиб, унга хос мазмунни англашдан иқтисодий муносабатлар табиатини ва ҳаракат мурувватини тўғри тушуниш келиб чиқади. Бу эса иқтисодий жараён

моҳияти тагига етишга ёрдам беради. Иқтисодий манфаатларга онг ҳолати, ижтимоий онг унсури тариқасидагина қарамасдан, уни ижтимоий ишлаб чиқаришнинг иқтисодий шакли сифатида ҳам олиш керак. Жамият ҳаётининг турли соҳаларида содир бўладиган манфаатларнинг ўзаро алоқадорлиги ва таъсири тизими мавжуддир. Бу тизим табиатига кўра иқтисодий манфаатлар нафақат ишлаб чиқариш ва иқтисодий муносабатларда, балки айни вақтнинг ўзида ижтимоий ҳаёт жабхаларида, сиёсатда ва мафкурада ҳам амал қиласди. Албатта, биз тилга олган сўнгги соҳаларда иқтисодий манфаатлар ўзгарган тарзда, бу соҳалар мазмунига мос бўлиб юзага келади.

Иқтисодий манфаатлар мазмуни ва моҳиятини мўлжалдаги мақсадимиз доирасида ўрганар эканмиз, юқорида айтилганларга асосланиб қўйидаги ихчам илмий хуносага келамиз.

- Ижтимоий-иқтисодий муносабатлар майдонида иқтисодий манфаатлар объектив ҳолат тарзида намоён бўлади ва ҳаракат қиласди.

- Иқтисодий манфаатлар мундарижаси ва моҳияти уларнинг ифодаловчи субъектлар: шахс, оила, жамоа, ижтимоий грух, синф, элат, миллат, корхона, тармоқ, худуд, минтақа, давлат, жамият ва башарият билан узвий боғлиқ бўлади.

- Иқтисодий манфаатлар мазмуни улар ортида турган кучларнинг ўз моддий эҳтиёжларини қондириш усулидан, шаклидан келиб чиқади ва субъектларнинг ўз иқтисодий мақоми ва мавқеини тиклаб олиши ҳолатини ифодалайди.

- Иқтисодий манфаатларнинг кишилар томонидан англаб олиниши, амалда уларнинг қўлланиши ва рўёбга чиқиши шаклидир, аммо бу ҳолат иқтисодий манфаатларнинг объектив воқеа эканлигини инкор қиласмайди. Аксинча, бу манфаатларнинг кўп қирралигидан ва кўп мазмунлигидан далолат беради.

Манфаатлар, айниқса, иқтисодий манфаатлар тақсимот тизими муносабатлари билан узвий боғлиқ бўлгани боис, мавжуд ижтимоий тартибот ва тузумни мустаҳкамлаш ёки ўзgartириб юбориш йўналишига эга

бўлади. Мазкур маънода иқтисодий манфаатлар ижтимоий амалиётни шакллантиришдаги муҳим омил бўлиб ҳисобланади. Бу манфаатлар ижтимоий ҳаётда намоён бўладиган тенглик ва тенгсизлик муносабатларини ифодаловчи омил бўлиб, уларнинг мазмунида манфаат субъектлари ҳолатини доимий қиёслаш, таққослаш имкони етади. Худди шунинг учун ҳам иқтисодий манфаатларни ўрганиш, уларнинг намоён бўлиши ва қўлланилишини кузатиш жамиятнинг жаъми жараёнларини тартибга солиш ва идора қилишда муҳим илмий ва амалий аҳамиятга моликдир. Демократик ривожланиш йўлини тутиб, ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган бозор иқтисодиёти сиёсати олиб борилаётган Ўзбекистон шароитида умуман манфаатлар муаммосига, хусусан иқтисодий манфаатлар масаласига тубдан янгича ва инсонпарварлик нуқтаи назаридан қаралаётгани ҳам давр даъватидир. Зоро, тарих тараққиётининг барча босқичларида одамларнинг ижтимоий қайфиятларини белгиловчи муаммоларга эътибор бериш муҳим ҳисобланган. Иқтисодий манфаатларга одамларни даъват этувчи ижтимоий омил сифатида қараш бугунги ички сиёсатимизнинг асосий йўналиши бўлиб турибди.

Жамиятни демократиялаштириш жараённинг тақдири инсоннинг яратувчилик салоҳиятини очишга, унинг фаоллигини намоён қилишга ва бу омилларни идора этишга боғлиқ. Бу ўринда эса меҳнаткашлар эҳтиёжи мазмунидан уларнинг туб иқтисодий манфаатларининг англаб олиниши ва долзарблаштирилиши муҳимдир. Шахс ва фуқоралар фаолиятида иқтисодий манфаатлар ва иқтисодий манфаатдорликнинг тутган мавқеини англаб этишлик ишлаб чиқаришда ўз-ўзини бошқаришлиқ ҳолатини шакллантиришга шароит яратади. Ўзи яратган моддий неъматлардан, мулкчилик мазмунидан, бир сўз билан айтганда меҳнати натижасидан тегишли тарзда манфаатдор бўлган ва доимо манфаатдорлиги мазкур тарзда кафолатланган инсон ижтимоий ҳаётда фаол, сиёсий соҳада тетик, маънавиятда баркамол бўлади. Демократик ўзгаришлар жараёнида кишилар ўз инсоний имкониятларини, шахсий салоҳиятини қанчалик рўёбга

чиқара олиши, ислоҳотларнинг мақсад ва мазмуни ҳақидаги тасавурлари амалиётга қанчалик мос келиши ғоят катта аҳамиятга эга. Шу боисдан юртимизда олиб борилаётган ислоҳотлардан кўзланаётган мақсад ҳақида тўхталиб, юртбошимиз шундай таъкидлайди: “Заминимизда яшаётган одамларнинг муносаб ва эркин, фаровон ҳаётини таъминлаш, ҳар бир киши ҳуқук ва имкониятларидан тўла фойдаланиши учун барча зарур шароитларни яратиш — жамиятимизни ислоҳ қилиш ва янгилаш пайтида олдимиизга қуяётган ғоят мухим вазифалардандир”. (Ислом Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., “Ўзбекистон”,1997. 212-б.). Демак, иқтисодий манфаатлар ўзининг намоён бўлиши ва қўлланилиши билан ижтимоий амалиётда содир бўладиган инсон фаолиятининг барча жабҳаларида ҳаракат қиласи. Уларда манфаат субъектларининг нафақат моддий, балки маънавий эҳтиёжлари ва манфаатлари ҳам акс этади.

1.6. МАЪНАВИЙ МАНФААТЛАР : МУНДАРИЖА ВА МЕЪЁР

Ижтимоий муносабат мазмунида кишиларнинг социал сифатлари мухим аҳамиятга эга. Инсоннинг ишлаб чиқариш жараёнига фаол таъсири ана шу сифат хусусиятларга боғлиқ. Иқтисодий ҳолда ривожланиш боис социал сифатларда нафақат индивидуал, балки ижтимоий маъно ҳам акс этиб боради. Манфаатлар туфайли узвий боғланган кишилар ўртасидаги муносабатлар иқтисодий соҳада манфаатдорлик мазмунини вужудга келтириш билан бирга меҳнатсеварлик, интизомлилик, тартиблилик, тадбиркорлик каби инсоний сифатларни ҳам шакллантиради. Бу сифатлар кишиларнинг шахсий хусусиятлари бўлсада, улар меҳнат фаолияти жараёнида гурухлар орасида намоён бўлади. Бу ҳол, айниқса, уюшганлик ва бирдамлик хислатларига тааллуқлидир. Негаки, социал сифатларни ижтимоий ҳаётда социал-демографик ва социал-касбий гурухлар бўлмиш этник қатламлар, миллатлар, синфлар ҳам кенг маънода намоён қиласди. Бу ижтимоий кучлар манфаатларни ҳам ифодаловчи субъектлардирки, уларнинг иқтисодий ва ижтимоий ҳаёт соҳаларидағи ўзаро узвий боғланган хатти-ҳаракати ва фаолиятидан манфаатларнинг маънавий қирралари келиб чиқади.

Инсоннинг иқтисодий манфаатлари ўзига хос мазмун ва шаклда шахс ва жамият маънавий ҳаётида акс этган бўлади. Негаки, ижтимоий тараққиётнинг бутун муаммовий мажмуаси ижтимоий онг орқали турли ва кўп қиррали тарзда ифодаланади. Бу инъикос жараёни амалга ошмаган тақдирда у ёки бу манфаат мақоми жамият тамонидан қабул қилинмайди. Яъни, иқтисодий манфаатлар ижтимоий манфаатга айлана олмайди. Бу эса ўз навбатида манфаатлар диалектикасини инкор этилишидир. Жамиятдаги у ёки бу муаммога мос манфаатлар маънавият билан боғлангандагина манфаат омилиниңг ижтимоий амалиётдаги ўрни ва мавқеи ўсиб боради. Айни пайтда шуни қайд этиш лозимки, маънавий

манфаатлар бошқа манфаат турларини ўзаро бир-бирлари билан ўрин алмашиши ва биридан иккинчисига ўтиши жараёнидаги занжирнинг якунловчи бўйини бўлиб хизмат қиласди. Тўғри, манфаатларнинг ҳар бир тури маълум маънода қовуштирувчи омил вазифасини ўтайди. Аммо шахс ўзининг ҳар бир хатти-ҳаракатини соф биологик эҳтиёжлари ва манфаатларини қондириш тариқасидагина амалга оширмайди. Унинг фаолияти ижтимоий ҳаёт билан чамбарчас боғлиқ бўлгани боис, у жамият маънавий ҳаёти тараққиёти қонуниятига бўйсунади ва шунга мос ҳолда ўз манфаатлари мажмуасига эга бўлади. Шу ўринда маънавий манфаатлар жамиятни ўзаро боғловчи буюк омил бўлиб, унинг тараққиётига таъсир қилувчи қудратли куч сифатида ҳаракат қилишини яққол сезиш мумкин.

Маънавий манфаатларга таъриф берилганда, уларни субъектлар онгида вужудга келадиган ва жамият маънавий ҳаёти билан боғлиқ бўлган манфаатлардир, деб ҳисоблаш тўғри бўлади. Маънавий манфаатлар маънавий қадриятларни ишлаб чиқариш, ўзлаштириш ва тарқатишга йўналтирилган бўлиб, объектларнинг ижтимоий мавқеини қамраб олган ҳолда намоён бўлади. Муайян муносабатларга боғлиқ ҳолда маънавий манфаатлар ўзининг кўп қиррали томонларини намоён қилсада, уларни муҳим бир томон боғлаб туради. У ҳам бўлса, субъектнинг маънавий ўз-ўзини қарор топтиришга интилишидир. Демак, маънавий манфаатлар - субъектнинг онгли ҳамда сайланма ҳаракат йўналиши сифатида маънавий ижоднинг у ёки бу кўриниши билан боғлиқ бўлади, деб айтиш, бизнингча, ўринлидир.

Сўнги йилларда ижтимоий адабиётларда маънавий манфаатлар муаммосига алоҳида эътибор берилмоқда. Негаки, ижтимоий- иқтисодий тараққиётимизнинг оқсаб, “инжиқ” ҳолга тушиб қолиши муайян маънода жамиятнинг маънавий жабҳалари ривожланмай қолишига боғлиқ. Бу борадаги туб манфаатларнинг фуқоролар томонидан тўғри англаб олиниши муҳимдир. Маънавий манфаатларни ўз тадқиқотларида таҳлил қилган олимлар яқдиллик билан бу манфаатларнинг жамиятдаги муҳим мақоми ва

мавқеини тан оладилар. Бироқ, бу мавзуга бағишиланған адабиётларни синчиклаб ўрганар эканмиз, маънавий манфаатлар мундарижасига, унинг маъноси кўламига турлича ёндошишлар борлигини кўрамиз.

Ушбу муаммо юзасидан ўз фикрини баён қилган бир гуруҳ олимлар деярли бу борадаги умумқабул қилингандай нуқтаи назарда турадилар. Маънавий манфаатларга хос мазмунни ўрганиб, улар манфаатларнинг субъект ва объект муносабати маъносида мужассамлашган бўлишлигини ёзадилар ва "маънавий манфаатлар шахс ва жамият ўртасидаги муносабатлар мазмунига сингиб кетган бўлишлигини" айтишади. Бу тадқиқотчилар маънавий манфаатлар билан ижтимоий идеаллар боғлиқлиги ҳакида ҳам илмий-фалсафий жиҳатдан эътиборга молик фикрларни баён қилганлар. Рағбатлар нуқтаи назаридан манфаатлар муаммосига муносабат билдиригандай олимлар фикри илмий жиҳатдан маълум қизиқиш уйғотади. Маънавий манфаатларга, манфаатларнинг олий типи тариқасида қараган бу гуруҳ тадқиқотчиларининг ёзишича, маънавиятдаги социал, сиёсий, руҳий, психологик, эстетик, ахлоқий манфаатларнинг ҳаммаси маънавий, деб аталиши мақсадга мувофиқдир. Дарҳақиқат, юқорида тилга олинган манфаат турларининг биронтаси алоҳида олинганда маънавий ҳаётни тўла қамраб ифода қила олмайди. Маънавийлик - социал, сиёсий, руҳий, ахлоқий, эстетик манфаатларнинг барчасига табиий ва қонуний тарзда тааллуқлидир.

Мазкур фикрларга муайян маънода қўшилиш билан бирга таъкидламоқчимизки, маънавий манфаатларнинг мазмуни ва моҳияти уларда ифодаланған ижтимоий муносабатларнинг мундарижаси билан белгиланади. Субъектларнинг маълум илмий асосларга, мағкуравий ҳолатларга, назарий қарашларга, ахлоқий ақидаларга бўлган маънавий муносабатларини билдириш тариқасида намоён бўладиган маънавий манфаатлар шахс ва жамият уйғунлигининг муҳим омилидир. Шу боис уни сезмаслик, ҳисобга олмаслик, ижтимоий тараққиёт бошқарувининг издан чиқишига олиб келади. Агар бундай

муносабат узоқ давом этаверса, жамият ривожи ўз ҳолига ташлаб күйилганды бўлиб қолади. Биздаги, бугунги ўзига хос мураккаб ижтимоий-иктисодий, сиёсий-маънавий вазиятнинг вужудга келишига сабаб ҳам Собиқ Иттифоқдаги шароит билан боғлиқ ҳолда узоқ йиллар давомида манфаатлар тушучасини чалкаш, бир томонлама баён қилинганидир. Айни пайтда ҳаётнинг ўзи жамиятни демократиялаштириш жараёнида манфаатлар муаммосини ўртага долзарб масала сифатида олиб чиқиб қуидики, бу мавзуга янгича қараш, унга шу кун нуқтаи назаридан ёндашиш зарур бўлиб бормоқда.

Жамиятни илмий бошқаришда маънавий манфаатлар мазмунига хос қуидаги хусусият, бизнингча, алоҳида ҳисобга олиниши керак. Маълумки, индивидлар ҳаётда ўз тажрибасини, турмуш тарзини англаб ва мушоҳада қилиб яшайдики, бу ҳолатдан унинг иктисодий, ижтимоий, сиёсий эҳтиёжлари жамият манфаатлари билан муносабатга киради. Шу билан бир қаторда индивидлар ўз даврининг, тузуминиг у ёки бу маънавий манфаатларини ҳам ифодалайди. Шахснинг жамиятдаги тутган ўрни, мавқеи ва мақоми шундан келиб чиқади. Бу ўринда, шу нарса аёнки, инсонлар ўз хатти-ҳаракатини, фаолиятини, салоҳиятини жамиятда ижтимоий муносабатлар орқали намоён қиласди. Демак, индивид ва шахслар маънавий даражасидан жамиятнинг маънавий қадриятлари келиб чиқади. Ўз навбатида, жамият маънавиятининг ривожланганлик даражасидан инсонларнинг маънавий бойлиги шаклланади. Бу ҳолатнинг бир-бирларига боғлиқ томонларини илмий-амалий ўрганиб, улар мазмунидаги уйғунликнинг шаклланиши ва ривож-ланишига тегишли шароит яратиш ижтимоий-сиёсий тараққиётнинг мухим омилидир. Бу ўлчовни агар кенгроқ олиб, шахснинг маънавий манфаатларини жамоа, ижтимоий гурӯҳ, синф, миллат каби субъектлар манфаати даражасида қаралса, ушбу категориянинг жамият ривожида тутган ўрни ва мақоми бутун кўлами билан кўзга ташланади.

Мазкур муҳтасар баён мазмунидан келиб чиқиб, маънавий манфаатлар моҳиятини белгиловчи қуидаги

хулосани чиқармоқчимиз.

- *Биринчидан*, маънавий манфаатлар субъектлар онгида намоён бўлиб, унинг (субъктнинг) билиш фаолиятига, ахлоқий муносабатларига, ижтимоий-сиёсий ҳаракатига тааллуқли тарзда объектив ҳолат билан чамбарчас боғлиқдир.

- *Иккинчидан*, маънавий манфаат шахс ҳатти-ҳаракати ва фаолиятида буюк ички даъват кучи ҳисобланиб, субъектнинг ижтимоий амалиётдаги қадриятларни ўзлаширишига, ривожлантиришга қаратилган бўлади.

- *Учинчидан*, маънавий манфаатлар ўз мазмун мундарижаси билан манфаат обьекти ҳолатини ижтимоёт инъикоси сифатида, манфаат турларининг ўйғуналигини таъминловчи мухим омилдир.

- *Тўртингидан*, маънавий манфаатлар кишиларнинг ҳис-туйфуси ва ақл-заковати йўналишини ифодалаб, ижодий изланувчанлигини, ҳавасу хоҳиш даражаси ва сифатини, қизиқишу интигувчанлигини юзага келтиради.

Хозирда жамиятнинг маънавий ривожланишига шароит вужудга келгани туфайли инсон фаолиятининг ўсиши учун имкон яратилмоқда. Рағбатнинг моддий турлари билан бир қаторда маънавий шаклларига ҳам жамият томонидан кучли эҳтиёж сезилмоқда. Ижтимоий жараёнларнинг бошқарувида шакланаётган шахс фаоллиги турларининг қай бири бир лаҳзалик, қайсиниси истиқболли эканини сезиб олиб, жамият ривожи йўлида бу омилларни кўллаш бугун ўта долзарб муаммодир. Республикаизда айни кунларда содир бўлаётган туб ўзгаришлар ўз мазмун-моҳияти билан халқимизнинг маънавий уйғонишига сабаб бўлмоқда. Халқимизнинг ҳақиқий урф-одатлари, миллий ғурури, инсоний қадр-қиммати қайтадан тикланаётган шу кунларда фуқаролар рухиятида, маънавиятида қўтаринкилик сезилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти юксак ифтихор билан қайд этганидек: “*Ижтимоий ҳаётимизни ислоҳ қилиш ва янгилаш бошланиб кетгани боис, маънавий маданиятнинг кудратли қатлари очилди. Улар халқ рухиятини*

ватанпарварлик, миллий ифтихор, бутун дунё учун бағрикенглиқ томон кескин ўзгартириб юборди. Бу эса халқ Рухи құдратининг биринчи белгисидир. Бу Рух шу қадар ёрқин ва ўзига хоски, у интеграциядан асло чүчимайды, аксинча жаҳон ҳамжамиятининг узвий бир қисмiga айланишга ҳаракат қилмоқда. (Ислом Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., „Ўзбекистон”, 1997. 143-б.)

Кўриниб турибдики, инсон фаолияти омма руҳияти ва миллат кайфиятида моддий рағбатлар билан бир қаторда маънавий рағбатлар ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Маънавий рағбатнинг моҳияти ва мазмунини тўғри англашда, унинг турли шаклларидан халқ мақсади йўлида ўринли фойдаланишда, маънавий манфаатлар мундарижаси ва меъёрини билишлик катта илмий-амалий, ижтимоий-сиёсий маъно касб этади.

Ушбу банд мазмунида манфаатларнинг ижтимоий муносабат соҳаларида намоён бўлиши, ривожланиши ва қўлланиш ҳолати маълум даражада мушоҳада қилинди. Айтилганларга асосланиб, шуни таъқидламоқчимиизки, иқтисодий ва маънавий манфаатлар шахс ва жамият муносабатларида шаклланиб, тараққий этиб ва қондирилиб бориш жараёнида ижтимоиётни ривожлантирувчи омил бўлиб хизмат қиласи. Бу манфаатларга таяниб, уларни тартибга солиб, ҳамда улар орқали идора қилиб инсон омили құдратига эришиш мумкин. Шахснинг ижтимоий муносабатлардаги бунёдкорлик кучи, ижодий салоҳияти унинг иқтисодий ва маънавий манфаатларини тўғри англаб, хисобга олиб, бошқариб ҳамда энг асосийси, оқилона йўсинда қондириб борилгандагина амалда рўёбга чиқади.

Сиёсий соҳа - ижтимоий ҳаётнинг муҳим жабҳаси бўлиб, жамиятнинг бутун сиёсий муносабатларини қамраб олади. Унда социал гурӯхлар, синфлар, миллатлар ва давлатнинг ҳокимиятга нисбатан бўлган муносабати ҳамда давлат тизимидағи ўзаро муштараклиги намоён бўлади. Сиёсий соҳа ижтимоий амалиётда содир бўладиган сиёсий ҳаракатлар мазмuni бўлмиш - ҳокимиятни қўлга киритиш, уни ушлаб қолиш, ундан фойдаланиш, унга таъсир этиш жараёнини ифодалайди. Шу маънодаги моҳияти билан у сиёсий жараённи ўзида акс эттиради.

Сиёсий соҳа мундарижасида жамиятнинг сиёсий тизими моҳиятини англаш, давлат ишларида иштирок этиш, унинг сиёсати мундарижаси ва мақсадини аниқлаш, бу сиёсат вазифалари ва воситаларини белгилаш борасидаги фуқаро фаолияти етади. Бу ўринда сиёсий соҳа сиёсий фаолият билан узвий боғланган бўлади.

Сиёсий соҳа мундарижасида сиёсий тизим тушунчаси муҳим ўринга эга. Сиёсий соҳа кўлами, мазмуни ва мундарижаси билан сиёсий тизим тушунчасидан кенг бўлиб, унинг таркиби сиёсий тизимдан ташқари, жамиятнинг иқтисодий, социал, маънавий жабҳалари билан чамбарчас боғлиқ бўлган қирралар ҳам ҳаракат қиласи. Шунинг учун ҳам ижтимоий-сиёсий жараён тараққиёти таҳлилида иқтисодий сиёсат, социал сиёсат, маданий сиёсат иборалари мавжуддирки, булардан жамият ривожла-нишининг сиёсий соҳасини талқин қилишда фойдаланилади. Шу тариқа сиёсий соҳа сиёсий ҳаракатни ҳам маълум маънода ифодалайди.

Жамият ҳаёти мазмунини тўла тушунмоқ учун унинг сиёсий соҳасида алоҳида ўрин эгаллаган сиёсий тизим категорияси мазмунини англаш керак бўлади.

2.1. ЖАМИЯТНИНГ СИЁСИЙ ТИЗИМИ ВА ТУЗУМИ

Бугунги кунда жамиятимиз, чуқур ва кенг кўламли сиёсий ислоҳотларни бошидан кечирмоқда. Ижтимоий ҳаёт тубдан янгича иқтисодий, социал, маънавий, сиёсий асосда ўзгариш жараёнинг кириб бормоқда. Сиёсий муносабатларга “сиёсий плюрализм”, “кўп partiялилик”, “парламентаризм”, “президентлик бошқаруви”, “маҳаллий ҳокимият” каби тушунчалар кириб келди, улар ижтимоий-сиёсий амалиётга жорий қилинмоқда. Бу эса ўз навбатида жамият сиёсий тизими мундарижасига янгиликлар олиб кирмоқда. Жамият сиёсий соҳасида содир бўлаётган бундай ҳолат шу кун сиёсатшунослари ва ижтимоий файласуфлари дикқатини ўзига тортган бўлиб, бу борада сўнгги йиллар ичida қатор таҳлилий тадқиқотлар, илмий изланишлар вужудга келди. (қаранг: Абдунабиев А. Ўзбекистондаги ижтимоий-сиёсий ташкилотлар. Халқ ва демократия. 1992. №3; Белинский В. Мехнат колективи ва сиёсий жараён. Халқ ва демократия. 1992. №1; Жумаев Р.З. Политическая система Республики Узбекистан: становление и развитие. Т. “Фан”, 1996)

Сиёсий тизим муаммосини ўрганиш шу кунларда маълум маънода долзарб бўлиб бораётганлигининг боиси бир томондан сиёсат субъектлари ўртасидаги муносабатлар мураккаблашиб бораётгани бўлса, иккинчи томондан, сиёсий соҳада янги тизимларнинг вужудга келаётганлиги сиёсий ҳаракатлар мундарижаси кенгайиб, сиёсий фаолият моҳияти чукурлашиб бораётганлигидир. Боз устига сиёсий тизим мазмунида жамият социал-иқтисодий, маънавий-сиёсий ҳаётининг туб моҳияти акс этган бўлиб, унда ижтимоий тузумнинг турли гурухлари ва кучлари манфаати муштараклиги ва тўқнашуви оқибатида сиёсий қарорлар қабул қилинади. Бу қарорлар эса жамиятнинг жаъми жабҳаларига тааллуқли бўлиб, унинг ривожига у ёки бу аснода таъсир этади. Сиёсий тизим жамият барқарорлиги, ва ривожини бошқариб турувчи маълум мурувватлар таркибини ташкил қилган бўлиб, у орқали

ижтимоий низоли ҳолатлар бартараф этилади, турли социал гурухлар хатти-ҳаракати идора қилинади, мухим маслаклар ва қадриятлар атрофида келишувларга эришилади.

Сиёсий тизим шундай буюк восита ҳамки, унинг моҳияти ва мазмунига кўра ҳақиқий ҳалқ ҳокимиюти ўрнатилиши мумкин. Агар тарих сиёсий тажрибасида содир бўлган баъзи ижтимоий гурухлар ва синфлар, партиялар, айрим ҳолларда эса баъзи раҳнамо шахслар томонидан ҳалқ ваколати сунистеъмол этилган ҳоллари ҳисобга олинса, ҳалқни ҳокимиятга эга қилишда ҳам, ундан бегоналаш-тиришда ҳам сиёсий тизим моҳиятини, унинг функция-ларини англашлик мухимлигини тушуниб олиш мумкин. Сиёсий тизим мазмунида сиёсий институтлар моҳияти, сиёсий муносабатлар меъёри етадики, уларни тўғри ва тўла тушунишдан жамиятни демократик бошқариш йўллари ва усууллари келиб чиқади.

Сиёсий тизим ҳеч қачон социал бўшлиқда алоҳида ҳолда содир бўлмайди. Чунки, сиёсий тизимнинг вужудга келиши: ижтимоий гурух ва синфлар манфаатини ҳимоя қилиш ҳамда уни амалга ошириш билан боғлиқdir. Ҳар қандай сиёсий тизим ижтимоий мазмунга эга бўлиб маълум манфаатларнинг инъикоси сифатида юзага келади. Моҳияти эса у бажарадиган функциялар билан боғлиқdir. Ўзида жамиятнинг муайян давридаги ҳолатини акс эттирган ҳолда у иқтисодий шароит, миллий ва миллатлараро муносабатлар, демографик ва экологик жараёнлар, аҳолининг маълумот ва маърифат даражаси, ижтимоий онгнинг ривожланиш ҳолати ва мазмуни, маънавий ва мафкуравий ҳаёт, ҳалқаро аҳвол билан боғлиқ бўлади. Шу боис сиёсий тизим орқали жамият манфаатлари аниқланади, тартибга солинади ва идора қилинади.

Сиёсий тизим бағридан жамиятнинг бутун жараёни сингиб ўтади. У сиёсий жараёнда иштирок этаётган субъектлар манфаатларини тасниф этишда манфаатлар уйғунлигига компромисс ва консенсуслар орқали эришиш учун шароит яратади, турли ижтимоий гурух, ҳаракат ва ташкилот манфаатлари орасидан

умуминсоний манфаатларни келтириб чиқаришда, уни сиёсат даражасига олиб чиқишида сиёсий тизимнинг ўрни бениҳоя каттадир.

Сиёсий тизимнинг вужудга келиши ва тараққиёти тарихи гувоҳлик беришича эксплуатация мавжуд бўлган жамиятлардаги сиёсий тизимда синфийлик тўла акс этгани ҳолда, синфларнинг ҳукмронлиги жорий қилинган бўлиб, уларнинг манфаати устиворлиги ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Синфий курашларнинг ривожланиши, меҳнаткаш омманинг сиёсий фаоллиги юксалиб бориши жараёнида эзилувчи синф манфаатларини ҳам ҳимоя қилувчи сиёсий ташкилотлар, институтлар шаклана бориб, улар орқали давлат сиёсатига таъсир этиб, жамиятда ижтимоий зиддият ва низоли ҳолатларни юмшатадиган, баъзан бартараф этадиган тизимлар ҳам ҳаракат қила бошлайди.

Социализм деб аталмиш тузумга ўтган бирор бир мамлакат том маънодаги ҳалқ ҳокимияти тизимини ўрната олмади. Инқилобий тўнтариш туфайли ҳокимият ҳалқ қўлига берилиб, “халқники” деб эълон қилинган бўлса-да, бу ҳокимият ўзининг асл субъекти ва моддий асосидан маҳрум этилган эди. Оқибатда бундай ҳокимият ҳукмронлик қила олмай, унда ҳалқ ҳам ҳокимиятдан, ҳам мулқдан бегоналашган бўлиб қолди. Ҳокимият ҳам, мулк ҳам амалда вазирлик ва маҳкамалар қўлига ўтиб, булар моддий ишлаб чиқаришни бошқариш билан бир вақтда, ишлаб чиқилган маҳсулотларга ва мулкка эгалик қиласар эдилар. Иқтисодий-ижтимоий амалиётда аксарият ҳолларда ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи органлари қонунлар чиқарар, маҳкамалар эса ўз йўриқлари билан бу қонунлар моҳиятини чалкаштирас ва чиппакка чиқарар эди. Натижада ишлаб чиқариш ривожланишининг мақсади ишлаб чиқаришни кенгайтиришдангина иборат бўлиб қолар эди. Бу жараённинг асосий субъекти - инсон четда қолди, унинг манфаати инкор қилинди. Ваҳоланки социалистик маслак мазмунида асосан меҳнаткаш инсон, унинг иқтисодий, ижтимоий, маънавий ва сиёсий манфаати етар эди. Шу боис социа-листик тузум моҳияти деформацияга дучор бўлди ҳамда у аввалги жамиятларга нисбатан табиий ва қонуний

афзаллигини намоён қила олмади.

Жамият сиёсий тизими тараққиётида социалистик қурилиш тажрибасига хос яна бир бузилиш - *раҳбар партия қўлига ҳукмронлик ваколатини бериб қўйилиши* бўлди. Бунинг натижасида партия ўз вазифаси ва функциясини бажара олмай қолди, сиёсий етакчи куч сифатидаги мавқеидан маҳрум бўлиб борди. Ўз моҳиятига мос бўлмаган фаолият билан банд бўлиши туфайли партия ижтимоий тараққиётнинг илмий-назарий асосларини яратса олмай, жорий сиёсат мазмунини пировард мақсад билан боғлаш қобилиятини йўқотди. Дастурий даражага кўтарилиган партия режалари чуқур ўйланилмаганлиги, ҳаётдан узоқ бўлганлиги сабабли бажарилмай қолаверди. Шу тарзда сиёсий партия жамиятда ўз обрўи ва эътиборини тушириб бораверди, оқибатда ижтимоий тараққиётдаги раҳнамолик мавқеини йўқотди.

Синфий жамиятлар шаклланиши билан кишилар худудий жойланиш хусусиятлари вужудга кела бошлади. Ҳукмронлиknинг хусусиятига хос ҳолда янги худудий тузилмалар пайдо бўла бошладики, бу кишиларнинг янгича тарздаги бирлашишига-худудий бирлашишига олиб келди. Бу тарздаги бўлинеш эгадорлар учун эзилувчи синфларни тобеликда тутиб туришда қўл келар эди. Бўлакларга бўлинган худудда яшовчи омма устида ҳокимият вакиллари туради. Бошқарувнинг бу усули ҳукмронлар манфаатига мос бўлиб, тарих тараққиёти давомида такомиллашиб борди. Бу тузилмалар ҳар қандай мамлакат сиёсий ҳаётининг негизига айланди. Мазкур бўлинеш билан давлат ҳокимияти ташкилотларининг жойланиш хусусияти ҳам боғланиб бордики, оқибатда ҳукмронлик тизимига кўра жамиятнинг сиёсий тузуми шаклланди. У бошқарув ва идоравий моҳиятидан келиб чиқиб - унитар, федератив, конфедератив бўлади. Унитар сиёсий тузумда ижтимоий ташкилотларнинг фақат юқори даражасида ҳокимият органлари туради, қолган жойларда идора органлари ҳаракат қиласи. Федератив сиёсий тузумда суворен давлатлар иттифоқи жорий қилинган бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз ҳокимияти органларига эга бўлади. Айни

пайтда федерал сиёсий структуралар ҳам ташкил қилинган бўлади. Федерация худудида Иттифоқ қонунлари амал қиласди. Федерация субъектларида штатлар, (республикалар) ўз конституциялари, қонун чиқарувчи органлари, ҳукумат, ҳукуқий ва суд тизими бўлади. Конфедератив сиёсий тузумда унинг субъектлари тўла мустақилликни сақлаган ҳолда ўз давлат ҳокимияти ва идора органларига эга бўладилар. Бу сиёсий тузумда ҳаракатларни координация қилиш борасидаги маълум мақсадлар билан бирлашган органлар ташкил қилинади.

Жамият сиёсий соҳасининг маъмурий-худудий тузилиши сиёсий структуралар билан боғлиқ бўлса-да, моддий ишлаб чиқариш жараёни эҳтиёжларидан келиб чиқади. Бу ўринда, айниқса, ҳудудий меҳнат тақсимоти муносабати мухим омил ҳисобланадики, бу орқали кишилар ҳамжиҳатлиги, бирлиги шаклланиб боради. Босиб олиш йўли билан эмас, балки табиий тарзда ташкил бўлган ҳудудий бирликлар асосан иқтисодий алоқалар негизида вужудга келади. Илк қулдорлик давлатларида сиёсий тузумда мазкур ҳўжалик ҳаёти меъёрларининг жорийлиги яққол сезилади. Бу мамлакатларда сугориладиган ерлар ҳўжалик ҳаётининг мухим асосини ташкил этгани боис, сув захираларидан оқилона фойдаланиш эҳтиёжини тақозо этар эди. Бу иқтисодий ҳолат бошқарувни марказлаштиришни келтириб чиқарди. Негаки, майда давлат тузилмалари иқтисодий-ижтимоий манфаатлар заминида тўқнашувларни, низоларни, урушларни келтириб чиқариши табиий эди. Якка ҳокимлик (фиравон, шоҳ, шаҳаншоҳ) ижтимоий-иктисодий зарурият тақозоси билан монархия заминидаги унитар тузум юзага келди. Бу тузум жорий қилинган мамлакатда сугориш ишлари, ҳарбий юришлар, суд ва жазо, тайинлаш ва бўшатиш, солиқ ва солиқдан озод қилиш бир шахс-монарх амири билан амалга оширилар эди.

Деспотия тузуми деб ҳам аталмиш бу сиёсий бошқарув заминида улкан моддий ва инсоний (иш кучи) ресурслар бир шахс-деспот қўлида тўпланган бўлиб, у давлатнинг барча функция ва вазифаларини бажарар эди. Подшолик ўз якка ҳокимлигини мустаҳкамлаш мақсадида ҳал қилувчи лавозимларини ўз оила аъзолари қўлига берib ҳам қўяр эди. Шу тариқа

тариҳда давлат ва подшолик бир бутун сиёсий тизим белгиси бўлиб қолди.

Қулдорлик муносабатларининг чуқурлашиб бориши билан йирик деспотик тузумлар парокандаликка учрай бошлади. Йирик подшолик хўжаликлари иқтисодий жиҳатдан ўзини оқламай, ташаббус ва тадбиркорликни бўғиб турар эди. Унитар давлатлар қулдорларнинг турли гурухлари ўртасидаги ҳокимият талашиш учун курашлар ҳамда қуллар қўзғолонлари туфайли емирила бошлади. Уша давр ишлаб чиқариш кучлари мазмунидан келиб чиқсан ҳолда ўрта ва майда хўжаликлар шаклланиб борди. Бироқ ҳукмдор синфнинг иқтисодий ва сиёсий манфаатлари бундай хўжаликларни ҳам янгиланган мазмунда бирлашишини тақозо этди.

Қулдорлиқдан феодал тузумига ўтиш иқтисодиётда ўрта ва майда хусусий мулкчиликка асосланган хўжаликларнинг етакчилик ҳолати шароитида рўй берганлиги боис илк феодал сиёсий тузуми марказлашишдан узоқлашиш (децентрализация) хусусияти билан ажralиб турар эди. Подшоликка қарашли амалдорлар феодалларнинг маъмурий бошқарув ишларига аралашмас эдилар. Подшоҳ ўзига қарашли ҳудудда яшовчи аҳоли устидан нафақат иқтисодий, балки сиёсий жиҳатдан ҳам ҳукмронлик қиласи эди.

Феодал хўжалик юргизиш усули иқтисодий ривожланишга, ижтимоий тараққиётга халақит бериш билан бирга, савдо ва хунармандчиликнинг ўсишига ҳам тўсқинлик қилиб қолди. Шаҳарлар аҳолиси фаол иштирокида феодал тарқоқлик ўрнида мамлакатларда иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан бирлашишлар юзага кела бошлади. Бу ҳаракатнинг ижтимоий кучи бўлиб - буржуазия турди. Буржуазиянинг вужудга келиши эркин бозор рақобати эҳтиёжларига монанд келадиган сиёсий тузум қуриш учун ҳаракатнинг негизи бўлди. Буржуазия синфи феодал тузуми асосларини ўз синфий манфаатларига мослаштирган ҳолда, кенг меҳнаткаш оммани ўзига қарши қилиб қўйишдан қочиб, эҳтиёт бўлиб иш тутди. Шу боис, буржуа жамияти ўз моҳияти билан кўп қиррали сиёсий структурани вужудга келтирди. Унитар монархиями ёки республика, федератив республиками ёки конфедеративни - ҳаммасини ҳам тан олишга тайёр эдики, фақат бу унинг синфий манфаатига мос келса бўлгани эди.

Жамият сиёсий тузуми тарихида социалистик усул янгилик олиб келди. Ҳалқ ҳокимиятчилигини жорий қилиши керак бўлган бу тузум демократик республикалар сифатида ўзини намоён қилиши мумкин эди. Бу тузумнинг аввал-гилардан фарқи ҳокимият структураларини мамлакат ҳудуди бўйича жойланишида ҳамdir. Ижтимоий диферен-циялашган жамиятларда агар ҳокимлик ваколатлари ижтимоий ташкилотнинг юқори даражасида жамланган бўлса, ижтимоий интеграциялашган жамиятлар ижтимоий ҳаётнинг барча босқичларини ҳокимлик ваколати билан таъминлангандагина амалга ошади. Шундай сиёсий тузумни ташкил этиш билангина давлатнинг жамиятга нисбатан мустақиллигини бартараф этиш мумкин.

Социализм назарияси бўйича социалистик давлат қурилиши ҳалқни ҳокимиятдан бегоналашувини бартараф этиши лозим эди. Социализм ҳалқни сиёсатнинг бевосита субъектига айлантирувчи тузум тариқасида инсонни сиёсий муносабатда ҳудудга қарам қилиб қўйишга олиб келадиган ҳудудий бўлиннишлиқдан воз кечишини тақозо қиласди. Социализм моҳияти сиёсий тузумнинг ҳудудий асосига эмас, хўжалик бирлигига, шу ўринда (маъмурий бирлигига ҳам) асосланиши эса ҳалқни ҳокимиятдан бегоналашувига барҳам беради. Ҳалқи ҳокимиятдан бегоналашган давлат ишлаб ҳақ олиш ва истеъмол қилиш эҳтиёжи билангина яшайдиган, фаолликдан бебаҳра бўлган индивидлардан ташкил топган бўлади. Бундай кайфиятдаги фуқаро мамлакат эгаси бўлиш у ёқда турсин, ўз тақдирни, ўз ҳаётининг соҳиби ҳам бўла олмайди. Негаки, бегоналашишлик ҳолати шахсга ҳеч нарсани ҳал қилмаслик, ҳеч нарсага жавоб бермаслик, бефарқ бўлишлик шароитини тугдиради. Афсуски Собиқ социалистик тузум амалиётда бундай иллатни йўқ қила олмади, аксинча ўзининг деформацияяга учраган табиати ва тажрибаси билан сиёсий бегоналашувни чуқурлаштиргди.

Мустақилликка эришган ҳозирги кунда жамиятимиз сиёсий структуранинг чуқур ўзгаришини, ижтимоий тизимларнинг тубдан қайта қурилиш жараёнини бошдан кечирмоқда. Унинг демократик янгиланиши учун иқтисодий, ижтимоий, маънавий, сиёсий асос бугунги кунларда яратилмоқда.

2.2. СИЁСИЙ СОХА - ИЖТИМОИЙ ТАРАҚҚИЁТ ВА АМАЛИЁТ ОМИЛИ

Сиёсат субъектлари бўлган шахс, оила, жамоа ижтимоий гурух, синф ва миллатларнинг сиёсий ҳаёти муайян ижтимоий соҳалар доирасида амал қилади. Бу жараёнда мураккаб ва кўп қиррали ўзаро боғлиқлик мавжуд бўлиб, бу манфаатларнинг моддийлашувига олиб келади. Жамият - мураккаб ва лекин бир бутун организм. Унда турли ижтимоий гурухлар муносабатлари ва манфаати муштараклиги мавжуд. Шахс фаолиятининг умуммиллий, умумдавлат, умумхудудий томонларини ифодалашда турли ижтимоий гуруҳ ва қатламларнинг муайян манфаатларига таъсир этмай иложи йўқ. Ижтимоий ҳаёт соҳаларини бир-биридан ажратиш қийин, чунки уларда бир бутун жамият ҳаёти акс этган бўлади. Ижтимоий амалиёт мазмунини тушуниш учун, унинг ривожланишини идора қилиш учун жамият соҳалари тушунчасини аниқлаш, уларнинг ҳар бирига хос алоҳида хусусиятларини белгилаш муҳим илмий - назарий ва амалий аҳамиятга эга.

Кишилик тарихида тоталитар сиёсий тартибот жамият сиёсий соҳасини мутлоқлаштириб (абсолютизация), бошқа соҳаларга қарама-қарши қилиб кўйди. Бунинг оқибатида ижтимоий ҳаётимиз ўта сиёсийлашиб, сиёсат инсоний муносабат ва фаолиятнинг барча шаклини қамраб олди. Натижада сиёсатнинг ўзи курук, расмий, мазмунисиз бўлиб борди. Сиёсатга ўз мавқенини қайтариш, яъни у — бошқарув санъати эканлигини тиклаш зарур.

Сиёсий соҳа - инсон фаолиятининг мустақил, айни пайтда мураккаб ва кўп қиррали жабҳаси бўлиб: қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва судлов каби сиёсий - ҳокимлик муносабатларини ўз ичига олади. У ўзига хос сиёсий мазмун, ва намоён бўлиш шаклига эга бўлган ижтимоий амалий тараққиётнинг муҳим омили ҳамdir. Сиёсий ҳокимият мазмунидан келиб чиқувчи тақсимлаш ва қайта тақсимлаш ижтимоий гуруҳ ва жамоаларни ҳаракатга келтирувчи муайян муруvvatga боғлиқ.

Тоталитаризм ўрнига демократиянинг келиши

жараёнида ҳокимият органларида сиёсий кучлар билан ижтимоий кучлар ўртасидаги амалий мутаносибликни аниқлаш қишин кечади. Бундай вазиятда мазмунан ўтувчан ва ўзгарувчан бўлган сиёсий соҳани аниқлаш мушкул бўлади. Қолаверса, ижтимоий жараённи бошқаришда ўта марказ-лашув ва тоталитар усууллар узоқ йиллар қўлланилиб келингани боис тор гурухий ва маҳаллийчилик манфаат-лари гирдобида қолган сиёсий ташкилотлар ва сиёсий ҳаракатлар вужудга келди. Бу эса кўп партиялийкка ўтиш шароитида сиёсий партиялар, ижтимоий-сиёсий ташкилотлар ва ҳаракатларнинг давлат ва жамият тизимида уюшишига салбий таъсир кўрсатади.

Сиёсий соҳа моҳиятини аниқлашда, бошқа ҳаёт соҳалари мазмунини аниқлашдаги сингари, амалдаги сиёсий тартибот мундарижасига ҳам эътибор бериш керак. Негаки, сиёсий соҳа ва сиёсий тартибот бирбири билан ички боғлиқ бўлган ижтимоий ҳолатлардир. Сиёсий, иқтисодий, социал ва маънавий ҳаётнинг ташкил этилиши ва амалиёти - сиёсий тартиботдир. Сиёсий институтдаги “уч”лик - жамиятнинг сиёсий ташкилоти, хукмронликни амалга ошириш услублари тизими ва ҳуқуқ ҳамда эркинлик тизими ташкилий ва таркибий бирлиги сиёсий тартиботни вужудга келтиради.

Сиёсий тартибот уч негизга асосланади. *Биринчиси* - *иқтисодий* асосий бўлиб, унда ишлаб чиқаришнинг асосий воситаларида мулкчилик шакли ифодаланган бўлади. Қайси синф қўлида мулкка эгадорлик ҳуқуки бўлса, шу синф манфаатига мос мухит яратилади. *Иккинчиси* - *сиёсий* бўлиб, унда қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият ҳуқуқига эга бўлган давлат туради. У жамиятда мулк эгаси бўлган синф манфаатига монанд ва қулай сиёсий тартибни ўрнатади ва ҳимоя қиласди. *Учинчиси* - *мафкуравий* негиз бўлиб, бунда хукмрон синф маслаги ва мақсадига тубдан тўғри келадиган мафкурага таянилади. У омма орасида айнан амалдаги тузум ва тизимнинг бўлиши тўғри ва мақсадга мувофиқ эканлигини таркиб қилишга хизмат қиласди.

Давлат сиёсий тартибот орқали жамият аъзоларининг хатти-ҳаракатини маълум меъёр ва қоидаларга бўйсундиради. Бу ҳолатнинг моҳиятида

сиёсий ҳуқуқ ва эркинликлар тизими мұхим мавқега әга бўлиб, бу тизим мазмунининг асосий белгилари сифатида сиёсий ҳуқуқ ва сиёсий эркинликлар ҳаракат қиласи. Сиёсий ҳуқуқка - жинси, ирқи, диний эътиқоди, ижтимоий келиб чиқиши ва ҳолати, миллий мансублигидан қатъий назар, тенг ҳуқуқлилик ҳамда давлат ва жамоат бошқарув ишларида иштирок этиш, қонунлар муҳоммаси ва қабул қилинишида қатнашиш, давлат органлари ва жамоат ташкилотлари фаолиятини яхшилаш борасида ўз фикрларини баён қилиш ҳуқуқи киради. *Сиёсий эркинликни* - сўз эрки, матбуот эрки, мажлис ва митинглар эрки, кўча чиқишлари ва намойишлар эрки ташкил қиласи. Сиёсий ҳуқуқ ва сиёсий эркинлик тизимини қарор топтиришдан энг асосий мақсад жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий, маънавий ва сиёсий манфаатлари муштараклигини амалга оширишdir. Бу тизимни иқтисодий муносабатдан устивор қўйиб бўлмайди, айни пайтда уни такомиллаштириш ва ривожлантириш — жамият тараққиётни талабидир. Тарихдан маълумки, иқтисодий ривожланишдан ортда қолган сиёсий соҳа, унинг тартиботига хос сиёсий ҳуқуқ ва эркинлик ижтимоий тараққиётга тўсқинлик қиласи. Синфий жамиятларда сиёсий тартибот табақалашиш таснифи асосида амал қиласи. Сиёсий ҳуқуқ ва эркинлик тизими бундай жамиятларда әгадор синф учун барча имтиёз ва имконларни яратади, айни вақтда, ҳокимиятдан ва мулқдан бегоналашган синф ва ижтимоий гурӯхлар учун эълон қилинган эркинлик ва ҳуқуқни ҳам кафолатламайди.

Тоталитар сиёсий тартибот зўрлик ва зўравонлик йўли билан жамият ва шахс манфаатини давлат олдида қурбон қилиб, сиёсий ҳаёт билан ижтимоий онгни омухта этиб жамият ҳаётини тоталитар тарзда чегаралаб қўяди (регламентлаштиради). Бунинг оқибатида халқ ҳокимиятдан, мулқдан, маънавиятдан, маданиятдан бегоналашади. Тоталитар сиёсий тартибот шароитида ҳаётнинг сиёсий ва носиёсий соҳалари орасида чегара

йўқолиб боради, рухсат берилмаган фаолиятининг барча тури истисно этилади. Кўпчилик ва озчилик муаммосига барҳам берилиб борилади, яъни ўзгача фикрлаш қонуний қатағон қилинади, озчилик тан олинмайди ва тақиқланади. Расмий жиҳатдан амал қилаётган ижтимоий-сиёсий ташкилотлар фаолияти у ёки бу давлат органи томонидан тотал тарзда регламентлаштирилган бўлади. Тоталитар тартибот ўзига нафақат хайриҳоҳликни, балки фаол содиқликни ва ташаббус билан қўллаб-кувватлашни талаб этади. Одат бўйича, бундай тартиботларда ҳокимиятнинг ўзаро узвий алоқаси йўқ бўлиб, бунинг оқибатида олий ҳокимиятни қўлдан-қўлга ўтишида сиёсий силсилалар, пинҳона можаролар ва сарой тўнтаришлари юз беради. Сиёсий тартиботлар тараққиёти тарихидан маълумки, тоталитаризмдан демократияга ўтиш мурраккаб жараён бўлиб, демократик тартиботдан тоталитар тартиботга ўтиш эса нисбатан осон кечади.

Собиқ Иттифоқнинг парчаланиши оқибатида вужудга келган мустақил давлатлар сиёсий ҳаётида фуқаролик жамияти қарор топиб бораётган шу кунларда мулкчилик шакллари ўзгармоқда, ижтимоий гурухлар ва синфлар мундарижасида туб ўзгаришлар юз бермоқда, миллий муносабатлар моҳиятида янгича меъёр ва қарашлар вужудга келмоқда. Бундай иқтисодий ва ижтимоий вазият жамиятнинг сиёсий соҳасига ҳам шубҳасиз таъсир қилмоқда. Жамиятда содир бўладиган бундай ўтиш ҳолатида тоталитар, авторитар ва демократик тартиботларининг унсурлари мавжуд бўлиши мумкин. Фақат тилга олинган мазкур уч тартиботнинг қайсиdir бирига хос жиҳатлар кўпроқ ва кенгроқ ёйилган бўлади.

Ижтимоий амалиётда сиёсий тартибот айни вақтда ҳам демократик, ҳам тоталитар мазмунда фаолият кўрсатиши мумкин. Унинг бу жиҳати айниқса синфий жиҳатдан кескин қарама-қаршилик асосида қурилган жамиятларда ёрқин ифодаланади. Эгадор синфларга -

демократик, мәхнаткашларга - тоталитар бўлган сиёсий тартиботнинг бу нисбати муҳим эмас. Чунки мәхнаткашларнинг ижтимоий фаоллиги, сиёсий курашларда иштироки даражаси таъсирида тоталитар тартиботнинг маълум чекиниши рўй беради. Синфий кураш тажрибаси, қолаверса, давлатчилик тарихи гувоҳлик беришича ҳукмдор синф ўз манфаатига мос сиёсий тартиботдан то у иқтисодий, ижтимоий, синфий наф келтиргунга қадар очиқ зўравонлик билан фойдалана беради. Мәхнаткашларнинг зулм ва зўравонликка қарши кураши кенг авж олиб, очиқ истибодд қилиш қийин ва нокулай бўлиб қолган пайтларда эгадор синф сиёсий тартиботнинг тоталитар туридан демократия усули унсурлари томон ўтишга мажбуран мойиллик қиласди. Сиёсий муносабатлардаги ислоҳотлар туфайли демократия томон силжишлар ўзида эски ва янги зиддиятларни мужас-самлантиради, шу боис сиёсий соҳада амал қилаётган тартиботдаги мавжуд демократия даражасини аниқлаш қийин кечади. Бу борада туғилаётган янгилик эскилик либосига ўралади, эскилик эса янгилик мазмунини эгал-лашга ҳаракат қиласди.

Бундай тарихий вазиятда тоталитар ва демократик сиёсий тартиботлар кескин чегаралар билан бир-бирларидан ажралмагани учун, боз устига улар мазмунида ўзаро қарама-қарши ҳолатлар бўлгани боис ўтиш жараёни мурраккаб ва қийин кечиши табиий. Қолаверса, бу ўтиш сиёсий муносабатлар бағрида юз берадики, бу ҳам ўз навбатида маълум мурракабликларни келтириб чиқаради. Бироқ, бунга қарамай, ижтимоий ҳаётнинг муайян соҳалари сиёсий жараённинг тараққиёти тақозоси билан қонуний қабилда давлатнинг тотал назоратидан аста-секин озод бўлиб, ўз ўрни ва қиёфасини аниқлаб боради. Ижтимоий ҳаётнинг барча соҳалари маълум даврда давом этадиган тоталитаризмдан демократия томон эволюцион ўтишни бошдан кечирмай амалга ошмайди. Бундай ижтимоий ўтиш жараёнини ўз моҳиятида акс эттиргани учун ҳам унда

кўппартиялилик, ошкоралик, сиёсий мухолифат жиҳатлари мавжуд бўлган бўлади. Ижтимоий ҳаёт соҳалари (биринчи навбатда, маънавий соҳа) давлат назоратдан узоқлаша бошлайди. Ижро этувчи ҳокимият кучая боради, аста-секин фуқаролик жамияти шаклана бошлайди. Фуқаролик жамияти ҳақида гапириб, Президент шундай дейди: “*Биз учун фуқаролик жамияти — ижтимоий макон. Бу маконда қонун устивор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳукуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади*”. (Ислом Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., “Ўзбекистон”, 1997. 173-Б.)

Юқоридаги таъкиддан кўриниб турибдики, фуқаролик жамияти мамлакатимизнинг бугунги тараққиёти мазмунидан келиб чиқиб, қурилаётган сиёсий тузумдир. Бу жамият мавжуд манфаатларни мужассам ҳолда ифодаловчи ижтимоий-сиёсий институти бўлиб, ҳукукий давлатчилик тизими тикланганлиги билан характерланади. Бу тузум мавхум жамият ёки умуман ҳалқнинг эмас, балки муайян инсоннинг манфаатларини ифодалайди. Конституциявий меъёрлар ва қонунларнинг устиворлиги, улар инсон манфаатларини иш тутишга ва шу доирада ижтимоий-сиёсий ўзаро муносабатларни жорий қилишга қаратилганлиги бу тузумни асосий белгилариданdir.

Бугунги жамиятимиз тараққиёти шуни кўрсатмоқдаки, фуқаролар давлатни бошқаришда иштирок этиш, ўзлари қандай бошқарилаётганлиги ҳақида маълумот олиш ҳукуқини англай бошлишига ва бу ҳукуқдан фойдалана олиш малакасига эришишлари бугунги кун талабидир. Мазкур кўникумалар жамиятда жорий қилиниб, амалийтда қўлланил-гандагина давлат ва унинг институтлари,

мансабдор шахслар жамият ва фуқаро олдидағи үз маъсулиятларини ҳис қиласылар. Бунинг асосий омили — фуқароларнинг сиёсий фаоллигини оширишга бориб қадалади.

Мазкур баёнда сиёсат мундарижасида ҳаракат қилған тизимлар фаолиятининг жамият ҳаётида тутган мавқеи ва ўрнига маълум маънода эътибор бердик. Назаримизда бундай таҳлил ҳозирги даврда ўта долзарбdir, чунки яқин йилларга қадар сиёсий ҳаётдаги барча муаммоларнинг мутлоқ аниқлиги, уларнинг вужудга келиши ва ривожланиш тенденцияларининг мустабид мафкура ҳамда якка фирмәлиқ тизими табиатига мослаб тушунтирилишининг ўзи қатор мұхокамаю мушоҳадага муштоқ масалаларни вужудга келтирған эди.

Бузилған сиёсий тизим табиати шахс ва жамият муносабатида номутаносиблик келтирди. Демократик йўллар билан бу номувофиқликлар ечилмагани боис, улар чуқурлашиб, қарама-қаршиликлар даражасига ўсиб чиқади. Шу сабабдан сиёсий соҳа, унинг мазмуни ва моҳиятини бугунги кун талабидан келиб чиқкан ҳолда таҳлил қилиш мұхимки, биз ушбу масалага оид ўз фикримизни баён этдик.

2.3. СИЁСИЙ МУНОСАБАТЛАР ВА СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАРДА МАНФААТЛАР МАВЖУДЛИГИ

Халқ оммасининг бугунги кун ижтимоий амалиётида сиёсий жараён жабҳаларига фаол жалб қилинаётганлиги сиёсат муаммоларига, сиёсий муносабат масалаларига қизиқиши кучайтирмоқда. Жамиятдаги социал-синфий тизимлар табиатида туб ўзгаришлар юз берадиганлиги, уларга хос манфаатлар туркумининг шаклланиб бораётганлиги сиёсатнинг ижтимоий ҳаётдаги ўрнини ҳозирги кун нуқтаи назаридан тадқиқ қилишни тақозо этаётир.

Сиёсат моҳиятини таҳлил қилишда кўпқирралилиги инобатга олинниб, айниқса унинг муҳим икки қирраси дикқат-эътиборда туриши керак. *Биринчиси — сиёсатнинг маънавий қирраси бўлиб, унинг негизини ижтимоий онгнинг инъикоси ҳисобланган мафкура ташкил қиласи*. Бунинг мундарижасида турли ғоялар, назариялар, нуқтаи назарлар ётади. *Иккинчиси — сиёсатнинг ижтимоий амалий қирраси бўлиб, бунга сиёсий муносабатлар, сиёсий институтлар ва сиёсатни амалда жорий қилувчи воситалар киради*. Бу икки қирра намоён бўлишига кўра ҳар бири ўзига хос мустақил мақомга эга бўлиб, бироқ улар бир-бири билан ўзаро узвий боғланган ҳолдагина сиёсатни идора ва бошқарув воситасига айланишига олиб келади.

Сўнгги йилларда сиёсат муаммоси муайян ижтимоий-сиёсий муҳокама ва мушоҳадага молик бўлиб бораётганлигининг боиси, бизнингча, сиёсат билан мафкура ўртасидаги ўзига хослик ҳамда уйғунлик меъёри Собиқ Иттифоқ тарихи тажрибасида бузилганлигига боғлиқдир. Совет ҳокимияти даврида “сиёсат ва мафкура бир” деб тушунтирилган бўлиб, бунинг оқибатида сиёсат ўта мафкуравийлашган эди. Ҳозирги даврга келиб эса жамиятни демократиялаштириш туфайли кенг авж олиб бораётган ошкоралик, фикрлар хилма-хиллиги шароитида сиёсатнинг аввалги мафкуравий асоси янги

шаклланаётган социал-сиёсий туркумлар томонидан кескин тарзда инкор қилинди. Зеро, шахс ва жамият манфаатлари муштараклигини кўзлаган сиёсат заминида инсон қадр-қимматини ва халқ ҳуқуқини ҳимоя қилишга қаратилган мафкура туриши керак.

Ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрлар хилма-хиллиги асосида ривожланиш йўлини танлаган мамлакатимиз ҳаётида халқ манфаатига мос сиёсий мафкурани шакллантириш ижтимоий-сиёсий жиҳатдан катта аҳамиятга эга. Зеро, жамият фуқароларининг барча гурухлари манфаатлари муштараклигига монандлаштирилган ички ва ташки сиёсат ижтимоий амалиётдаги муносабатларнинг моҳияти ва мазмунини белгилайди.

Сиёсат - ижтимоий воқелик бўлиб, жамиятнинг барча соҳаларини ўзида мужассамлантиради. Айни пайтда у ҳаёт соҳаларини муайян жабҳаси кўлами билан чегараланиб қолмайди, ўз субъектлари мақсади ва манфаатини ифодалаб бир турдан иккинчисига ўтади. Шу боис сиёсат сифат муқимлигига эга бўлиб, ўзининг кўп қатламлилиги ва кўп қирралилигини намоён қиласади.

Хозирги замон жаҳон ижтимоий-фалсафий адабиётларида сиёсат тушунчасига тааллукли таҳлил тизимида нисбатан яқдиллик билан тан олинган нуқтаи назар мавжуд. Унинг асосий мазмунида *сиёсат - давлат ва жамоат ишлари*, деб олинади ва қўйидаги таърифий белгилар алоҳида қайд қилинади:

- *сиёсат* давлатлар, синфлар, миллатлар ва бошқа турли ижтимоий гурухлар ўртасидаги муносабатлар майдонида шахслар, жамоа уюшмалари, ташкилотлар ва ҳокимиятнинг амалга ошираётган фаолияти бўлиб, ўз манфаатларини рўёбга чиқариш ниятида уларнинг сиёсий ҳокимиятни эгаллаш учун олиб борган курашидир;

- *сиёсат* давлат ишларида иштирок этиш, унинг фаолияти мазмуни, шакли ва вазифаларини белгилашдир;

- *сиёсат* тарихий маънода ҳукмдор шахсларнинг ниятлари, мақсади, ҳаракат ва фаолият тарзининг қўринишларидир;

- *сиёсат* кундалик қўлланилиш маъносида кишилар

орасида содир бўлаётган ижтимоий муносабатда маълум манфаатга Эришишга қаратилган хатти-ҳаракатдир;

- *сиёсат* сиёсий жараён таҳлили мазмунида давлат ва жамият ҳаётининг жорий масалалариридир.

Сиёсатнинг жамиятдаги мақоми ва мавқеини тӯла тушуниб етмоқ учун унинг шаклланиш шароити, ҳаракат ҳолати, турлари ҳақида тасаввурга эга бўлиш керак. *Сиёсатнинг моҳиятига кўра* туркумлашуви қуидагичадир:

1. *Хаёт соҳаларига кўра* - иқтисодий сиёсат, социал сиёсат, маданий сиёсат, миллий сиёсат, ҳарбий сиёсат ва ҳ.к.;

2. *Хаёт жабҳаларига кўра* - ички сиёсат ва ташқи сиёсат;

3. *Кўламига кўра* - жаҳон сиёсати, халқаро сиёсат, лоқал сиёсат, регионал сиёсат;

4. *Ифодачиси ва субъектларига кўра* - давлат сиёсати, партия сиёсати, уюшма ҳаракати сиёсати, шахс сиёсати;

5. *Муддатига кўра* - тарих сиёсати, давр сиёсати, вақт сиёсати, кун сиёсати;

6. *Мазмун моҳиятига кўра* - тинчликсевар сиёсат ва милитаристик сиёсат ва ҳ.к.

Сиёсат таҳлилига оид нуқтаи назарларни ўрганар эканмиз, эътиборни кўпроқ *кatta сиёсат* - давлат сиёсатига берилганини сезиб оламиз. Бир томондан, бу - тарихан тӯғри ҳам. Негаки сиёсат (политика) илмий муомалага грекча "полис" яъни "давлат" деган сўздан олинган. Юқорида биз тилга олган ва ижтимоий-сиёсий адабиётларда қарор топган таърифий таҳлил ана шу мумтоз ўлчовдан келиб чиқади. Сиёсат моҳиятига, кўламига ва унинг ифодоловчи субъектларига қараб тавсиф ҳамда тасниф бериш лозим бўлса - мазкур ўлчов тӯғридир.

Бироқ, шуни ҳам айтиш керакки, сиёсатни ифодоловчи субъектлар орасида шахс ва ижтимоий гуруҳлар ҳам бор. Жамият синфларга бўлиниб, синфий тизимлар пайдо бўлишига қадар ҳам ижтимоий амалиётда шахсий ва гурухий (уруғ, қабила, илк жамоа) манфаатлар мәвжуд бўлган. Одамлар шу манфаатларни ифодаловчи мақсад атрофига бирлашган, уни амалга

ошириш учун курашган. Модомики, сиёсат деганда **синф ва давлат манфаатларини рўёбга чиқариш** учун қилинган ижтимоий фаолият тушунилар экан, нега айнан шундай ҳаракатнинг ибтидоий, илк шакли ва мазмунининг мавжудлиги ё тан олинмайди ёки бу хақда гап юритилмайди. **Бизнингча, инсоннинг борликқа муносабатида, ижтимоий руҳиётида табиий биофизиологик ва моддий эҳтиёжларидан ижтимоий манфаат тушунчасининг ажраб чиқиш жараёни жузъий сиёсатнинг (сиёсатнинг!) пайдо бўлишига олиб келади.** Ижтимоий алоқадаги “учлик” ўлчови (учкиши бор жойда жамият бор) сиёсий муносабат ва сиёсий жараён шакланишининг дастлабки нуқтасидир.

Ижтимоий воқелик ҳисобланган сиёсат жамият ривожига боғлиқ ҳолда тараққий этиб боради. Синфларнинг пайдо бўлиши билан **синфий сиёсат**, давлатларнинг вужудга келиши билан давлат **сиёсати шаклланади**. Цивилизация йўлидаги мақсадлар муштараклиги асосида умумбашарий қадриятлар устиворлигини англаб, маърифатпарварлашиб бориш давомида дунё сиёсати тушунчаси майдонга келади.

Сиёсат тушунчаси тарихини “хусусийликдан умумийликка”, “оддийликдан мурраккабликка” ўлчовида таҳлил қилишни бугунги реал ҳаётнинг ўзи кун тартибига кўндаланг қилиб қўймоқда. Демократиялаштиришнинг чуқурлашуви жараёни унинг пировард мақсади мазмунидан келиб чиқувчи ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти жамиятни бошқаришда манфаатларга таяниш кераклигини кўрсатмоқда. Халқ манфаати, фуқаролар манфаати, давлат манфаати инсон манфаатини тан олишиликдан бошланиши, бугунги кунимизда аниқ ва равshan бўлиб қолди. Президентимиз мамлакатимизнинг шу кундаги ички сиёсатига хос ривожланишни таъкидлаб дейди: “Инсонга муносиб ҳаёт шароити, унинг ўзини намоён қила олиши учун имкониятлар яратиш - иқтисодиётимизни ва бутун жамиятни ривожлантиришнинг олий мақсадидир”. [Ислом Каримов Асаллар тўплами. Ўзбекистон: милллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-Жилд.Т., “Ўзбекистон” 1996. 66-б.].

Жамиятда намоён бўладиган манфаатлар сиёсат билан боғлиқ ҳолда шаклланади ва ривожланади. *Сиёсий ҳаёт, сиёсий соҳа, сиёсий тизим, сиёсий ташкилотлар каби сиёсатшунослик тушунчаларининг заминида ҳам инсон манфаати, гуруҳ манфаати, синф манфаати, давлат манфаати етади.* Сиёсий ҳаётнинг тушунча кўламига монанд ҳолда манфаат турлари алоҳида ҳамда айни пайтда муштаракликда яшайди ва ҳаракат қиласиди. *ХХ аср охири ХХI аср бошида ижтимоий амалиётда қадриятлар мазмунида, қадр-қиммат кўлами ва моҳияти мақомида туб ўзгаришлар юз бермоқда.* Эҳтиёж ва манфаатлар мундарижасида сифат ва салмоқ ўлчовларининг ўзгариши қонуний тарзда қадриятлар табиатига ҳам таъсир кўрсатади. Иқтисодий ривожланиш ва моддий фаровонликка боғлиқ бўлган қадриятлар хуқмронлигидан ҳаёт сифати ва шахс эрки қадриятлари устиворлигига ўтиш тобора аниқ сезилиб бормоқда. Тўғри, қадриятлар узоқ ўн йиллар, ҳатто асрлар давомида шаклланганлиги, жамият ҳаётига, кишилар турмуш тарзига эҳтиёж ва манфаатларнинг жорий ҳаракати туфайли муҳим ўрнашиб борганлиги боис тубдан ўзгариши қийин. Аммо аста-секин, лекин изчиллик билан қадриятлар мазмунида бурилиш юз бераётганлиги реал ҳолатки, бу дунё маданий иқлимининг ўзгаришига ҳам олиб келмоқда. Бундай ҳолат сиёсат ва манфаатлар муаммосининг халқаро майдонда ҳам долзарб илмий амалий масала сифатида яққол кўзга ташланаётганлигини кўрсатади. *Сиёсат ва манфаатлар тушунчаларининг ўзаро муносабатида манфаатлар бирламчиидир.* Чунки ҳар қандай сиёсат у ёки бу субъектлар манфаатларининг ифодаси бўлиб вужудга келади. Манфаатларсиз сиёсат ҳам бўлмайди. Ижтимоий ҳаётни ҳаракатга келтирувчи шахс, оила, гуруҳ, синф, миллат, давлат ҳаракати ва фаолияти асосида манфаатлар етади. Манфаатлар ва сиёсат муаммоси тадқиқи муайян давр нуқтаи назаридан олиб борилаётган бўлса, шу давр сиёсати мазмунидаги манфаатлар ўрганилади ва бундай изланишларнинг туб услубий усулида сиёсат бирламчи бўлиб келади. Ушбу муаммо

тариҳий тарзда ҳамда ижтимоий тараққиёт ўлчовида қарабалса, табиий ва қонуний равишда манфаатлар ва сиёсат тартибида қурилиши керак. Сиёсий манфаатлар мазмунидан келиб чиқадиган сиёсий фаолиятга боғлиқ ҳолда қарабалганда эса сиёсат ва манфаатлар, манфаатлар ва сиёсатлар узвий боғлиқ тарзда таҳлил қилиниши лозим.

Манфаатлар ва сиёсат муаммосини ўрганишда ижтимоий амалиётдаги сиёсий муносабатлар мундарижасини кузатиш керак бўлади. Чунки, сиёсий муносабатлар жамиятнинг жаъми жабҳаларидаги манфаатларнинг ифодачиси бўлган субъектларнинг барча хатти-харакатини, фаолиятини, ўзаро алоқасини қамраб олгандир.

Сиёсат социал гурӯҳ ва синфларнинг давлат орқали ҳамда ҳукумат атрофида шаклланиб ҳаракат қилаётган фаолият шакли ва усули бўлиб, сиёсий муносабатларнинг негизини ташкил қиласди. Иқтисодий муносабатларнинг мазмунини ишлаб чиқариш воситаларига бўлган мулкчилик моҳияти ташкил қиласди. Мафкуравий муносабатлар асосида эса жамият ҳолати ва унинг тараққиётини мушоҳада қилиш етади. Сиёсий муносабатлар - давлат ҳокимиятига нисбатан сиёсат субъектлари - шахслар, оила, ижтимоий гурӯҳлар, синflар, миллатлар ва халқларнинг муносабатидир. Сиёсий муносабатларни тўғри ва тўла англамоқ учун сиёсий ҳаёт тушунчасига тўхталиб ўтиш, унинг моҳиятига эътибор бериш керак. Сиёсий ҳаёт - ижтимоий муносабатлар соҳаси бўлиб, ҳокимлик ва тобеъликни, давлат ташкилотлари ва вазифаларига муносабатни, омма билан йўлбошчилар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва алоқани фирмалар ва жамоат ташкилотлари муносабатларини қамраб олади. Сиёсий ҳаёт ижтимоий ҳодиса сифатида серқирра бўлиб, турли даражада ва турли шаклда намоён бўлади. Яшаш жойидан, меҳнат жамоасидан бошлаб то давлатлар ва халқлар ўртасидаги муносабатларгача бўлган ижтимоий жараён сиёсий ҳаёт кўламини ташкил қиласди.

Оддий кундалик ҳаётда фуқароларнинг сиёсатдаги иштироки маҳаллий ва олий давлат

ташкилотларига сайловларда ва жамоат йиғилишларида қатнашишида сиёсий йўлбошчилар билан учрашувларида намоён бўлади.

Сиёсий ҳаёт соҳаларига кўра ички ва ташқи бўлади. Ички сиёсий ҳаёт деганда - бир давлат ичидағи ҳокимият билан фуқаролар ўртасидаги ҳамда турли социал гурухлар, синфлар, миллатлар ва фирмалар билан ҳукумат орасидаги муносабатлар тушунилади. Ташқи сиёсий ҳаёт - бу давлатларнинг бир-бирларига бўлган муносабатлари бўлиб, унинг мазмунида турли иқтисодий уюшмалар, ҳарбий-сиёсий блокларнинг ўзаро алоқалари акс этади. Ташқи сиёсий ҳаёт, асосан икки томонлама ва кўптомонлама муносабатларда ҳамда давлат раҳбарларининг олий даражадаги учрашувларида намоён бўлади.

Сиёсий ҳаёт жараёнида оммавий ахборот воситаларининг ҳамда илмий-ижтимоий тадқиқот ва таҳдил марказларининг ўрни бениҳоя катта. *Биринчиси*, омма сиёсий онгининг ўсишига, ижтимоий фикрнинг шаклланишига ёрдам беради. *Иккинчиси* муайян шаклда юзага келган ижтимоий фикрни ўрганиб, омма кайфиятини кузатишга ва идора қилишга кўмаклашади. Жамиятдаги сиёсий муносабатлар шу кунга қадар етакчи синф (ишлаб чиқариш воситаларига асосан эгадорлик қилаётган синф) манфа-атларини ҳимоя қилгани ҳолда, бошқа синф ва социал гурухлар манфаатини ҳисобга олишни ва бошқаришни ўзига вазифа қилиб олган, етакчи синф туб ниятини барчанинг мақсадига мос ва монанд деб тушунтиришга ҳаракат қилган. Бу меъёрни мафкура даражасига олиб чиқишида оммавий ахборот воситалари салмоқли ўрин эгаллаб келганини алоҳида айтиш лозим.

Ошкоралик ва сўз эркинлигига эга бўлиб, уларни ҳақиқий қурол қилиб олгандағина оммавий ахборот воситалари фуқаролар манфаати муштараклигини ифодалайди ҳамда ҳақиқий демократик сиёсий ҳаётни куришга хизмат қиласди.

Сиёсий муносабатлар майдонида ҳаракат қилиб фаолият кўрсатаётган сиёсий ташкилотларнинг мавқеи ва мақоми муҳим аҳамиятга эга. Маълум сиёсий

мақсадларни күзлаб аниқ тизимларга, таркибий бўлимларга эга бўлган, ўз сиёсий дастурини амалга ошириш борасида фаолият қилаётган тузулмалар - сиёсий ташкилотлардир. Бу ташкилотлар якка ва жамоа шаклидаги аъзолик асосига қурилган бўлади. Сиёсий ташкилотлар турларига кўра - сиёсий партия ва ҳаракатлар, фуқароларнинг сиёсий йўналишидаги иттифоқлари, ёшларнинг сиёсий ташкилотларига бўлинади. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, сиёсий муносабатларда иштирок қилаётган ижтимоий ташкилотларнинг ҳаммаси ҳам сиёсий ташкилот мақомига эга эмас. Чунки кооператив ташкилотлар, ижодий уюшмалар ҳам муайян сиёсий вазифаларни амалга оширишда иштирок этади, қонун чиқарувчи органлар фаолиятида, сайловларда қатнашади.

Жамиятдаги сиёсий муносабатларнинг ривожланиши муайян тарихий вазиятга боғлиқ ҳолда шаклланган, сиёсий ҳаётни идора қилишга қаратилган сиёсий институтлар фаолиятига ҳам узвий боғлиқ бўлади. Сиёсий институтлар партиялар ҳамжиҳатлиги, депутатлар корпусининг ҳамкорлиги, ижтимоий ўзини-ўзи идора қилиш ташкилотларининг бирлиги шаклида намоён бўлади ва фаолият кўрсатади. Сиёсий институтларнинг ўзига хослиги - уларнинг қонуний тарзда жорий қилиниб, фаолияти юридик актлар, қонун ва қарорлар билан регламентлаш-тирилганида сезилади.

Сиёсий муносабатлар синф ва социал гурухларинг давлат орқали намоён бўладиган ўзаро алоқа усули сифатида сиёсатнинг обьекти ва субъекти ўртасидаги дахлдорликнинг муайян ифодасидир. Тарихан бундай муносабатлар ҳокимлик ва тобелик шаклида вужудга келган. Сиёсий муносабатлардаги бундай хусусият синфи жамиятлар тарихи билан узвий боғлиқ тарзда ҳукмронлик ва тобелик қарама-қарши синфларнинг жамиятдаги муносабатлари инъикосидир. Мулк эгаси бўлган синф ҳукмрон синф ҳисобланган. Йўқсилларга эса тобеликда яшашдан бошқа илож қолмаган. Мулкий муносабатлар синфи тенгсизлик муносабатларининг асосини ташкил қилиб, йўқсиллар синфи мулкдор манфаатига мос равишда ишлаб берсагина ўзини боқа

олиши мумкин бўлган. Бундай ҳолат ҳукмронлик ва тобеликнинг иқтисодий асосини ташкил қилас эди. Бир синф қўлида ишлаб чиқариш қуролларининг тўпланиш, иккинчи синф фақат иш кучи бўлиб қолганлиги синфий зиддиятлар асосида қурилган жамиятлардаги қарама-қаршиликлар бирлиги ва кураши ҳолатининг ёрқин ифодаси эди. Ҳукмрон билан тобе ўртасидаги муносабатлар синфий қарама-қаршиликка асосланган жамият тараққиёти тарихига боғлиқ ҳолда ўсиб, ривожланиб, мурракаблашиб борди.

Бу жараёнда синфий манфаатлар аниқ ажраб, ҳар бир ижтимоий воеа заминидаги манфаатлар тўқнашуви сезилиб борди. Қулдор ҳукмронликни иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан мустаҳкамлаш йўлларини излади, топди ва жорий қилди. Қуллар ҳам аста-секин уюшиб, мулкка муносабат туйғулари улар руҳиятида намоён бўла бошлади. Ўз эрки, озодлигини ўйлай бошлаган қул ибтидоий иқтисодий муносабатларга қайтишни эмас, қулдорлик иқтисодий-ижтимоий муносабатларини ўз синфий манфаатига мослаштиришга ҳаракат қила бошлади. Маълумки, ибтидоий жамоа тузумида инсон кундалик эҳтиёжларини қондиришга етарли моддий неъмат эгаси бўлиш мақсадида ҳаракат қилас эди. Кишилик тарихида катта бурилиш бўлган синфий жамиятларнинг пайдо бўлиши инсонни ўз манфаати йўлида фаолият қилиши учун зарур бўлган турткини берди. Тўғри, у ибтидоий ўлчовдаги тенгликни бузди. Бироқ минимал текисчилик шароитидан шахсий манфаат йўлида ҳаракат қилиш имконини ижтимоий амалиёт майдонига олиб чиқди. Қулнинг синфий кураш жараёнига тортилганлигининг ўзи ижтимоий тарихдаги сиёсий муносабатларнинг шакл-ланишида ўзига хос нуқта бўлган.

Сиёсий муносабатлар мазмунида *сиёсий ҳаракат, сиёсий фаолият тушунчаси ҳам ўзига хос мақомга эга. Сиёсий фаолият замираидаги асосан туб иқтисодий манфаатлар ётади. Бу манфаатларнинг моддий ва маънавий жиҳатдан асосланиши ва қарор топиши йўлида олиб борилган ҳаракати сиёсий фаолиятнинг ижтимоий оқибатидир.*

Манфаатлар моҳиятидан келиб чиққан ҳолда сиёсий фаолият шакллари ҳам турлича бўлади. Сиёсий фаолият жамият тараққиётiga конструктив таъсир кўрсатиш имконига эга. У тараққиётга хизмат қилиши ҳам мумкин, ёки тараққиётга тўсиқ бўлиши ҳам мумкин. Шу боис, сиёсий фаолият идора қилиниши, инсон манфаатлари нуқтаи назаридан, ҳалқ ва давлат мақсадлари йўлида ривожлантирилиши керак. Бу демократик жараённинг муҳим талабидир. Сиёсий фаолият ортида турган синфнинг жамиятдаги тутган ўрни ва мавқеига қараб сиёсий муносабатлар мундарижаси ўзгариб боради.

Қулдорлик тузумининг емирилиши даврида синфлар тизими ўзгара бошлайди. Майдонга қулдорлик жамиятини агдариб, янги жамиятни барпо қилувчи кучлар - дехқон ва феодал синфлари келади. Бу даврда феодалларнинг синфий манфаати сиёсий муносабатларнинг мундарижасини белгилайди. Феодаллар бу босқичда жамият тараққиётida ижобий роль ўйнайди. Ихтимоий амалиётда ўзига даврдош ва тузумдош бўлган социал гурӯҳлар ва синфлар манфаатлари тўқнашгунга қадар ҳукмрон синфларнинг ижобий роли сақланиб туради. Синфий зиддиятларнинг кескин намоён бўлиши ва авж олиб бориши жараёнида ҳукмрон синф ўз ихтимоий имкониятлари ва сиёсий салоҳиятини йўқотиб боради. Шаклланиб келаётган янги ихтимоий-сиёсий ўзгаришларга у тўсиқ бўлиб, ҳатто ўз мавқеини сақлаб қолиш ниятида фаол ҳаракатларни ҳам амалга ошира бошлайди. Бироқ, бу уринишлар ихтимоий тараққиёт манфаатига зид бўлиб қолган бўладики, бир вақтлар ижобий функцияни бажарган синф реакцион кучга айланиб қолади. Бундай ҳолат сиёсий муносабатлардаги синфий манфаатлар муаммосига боғлиқ бўлган янги ихтимоий воқейликнинг туғилишидир. Демак, бир ихтимоий-иктисодий тузум бағрида муайян синф икки хил, ҳатто бир-бирига тўғри келмайдиган мавқе ва мақомга эга бўлиши мумкин.

Кишилик тарихида буржуа ишлаб чиқариш муносабатларининг юзага келиши сиёсий муносабатлар тараққиётida янги саҳифа очди. Бу давр сиёсатини

бөлгиловчи мафкура феодал давлат тузуми манфаатлари билан жамият манфаатлари бир-бирига мос келмай қолганлигини тушунтира бошлади. Мамлакат хўжалик ҳаётига давлат тизимларининг аралашуви инкор қилиниб, шаҳар буржуазияси манфаатлари эркин ишибилармонлик ва тадбиркорликни тақозо қилиб қолди. Ишлаб чиқариш кучларининг тараққиёти имкони кучайди. Дастлаб иқтисодий, сўнг сиёсий жиҳатдан ҳокимият жиловини қўлга олган буржуазия синфининг манфаати умумжамият манфаатига айланиб борди. Бу манфаатлар таркибига дехқонлар, ҳунармандлар ва бошқа табақалар манфаати ҳам кирап эди. Бу ижтимоий иқтисодий ўзгаришлар сиёсий муносабатларда янги кучларнинг синфий манфаатлари шаклланиб ва ривожланиб бориши билан бирга улар ўртасидаги муносабатлар кенгайиб ва айни пайтда зиддиятлашиб бораётганлигини кўрсатар эди.

Буржуазия жамиятининг ривожланиши йирик машиналашган ишлаб чиқаришни, ижтимоийлашувни кенг авж олдира бордикни, ихтиёrsиз бундай ишлаб чиқариш усулига мос иқтисодий асос ҳам керак бўлиб қолди. Бу бизга маълум - асосий ишлаб чиқариш воситаларига ижтимоий мулкчилликнинг ўрнатилиши эди. Бу тарздаги янги сиёсий муносабатларни пролетариат синфи яратиши керак эди.

Сиёсий муносабатлар обьекти ва субъекти алоқасида антогонистик синфлар ўртасида бўладиган консенсус (келишув) муҳим аҳамиятга эга. Турли синфларнинг сиёсий келишуви сифатида консенсус жуда катта омилки, у жамиятни иқтисодий-ижтимоий, сиёсий-маънавий барқарорлаштиришда муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодий-ижтимоий жиҳатдан ўхшаш имконларга эга бўлган ҳукмрон қатлам ва ҳукмрон синфлар ўртасидаги консенсус қайсиdir томонлар билан табиий бўлса, буржуазия синфи билан меҳнаткашлар орасидаги келишув сиёсий муносабатлар майдонидаги нисбатан янги холат эди. Унинг пайдо бўлиши илмий-техника тараққиётида инсон омилининг ўсиши билан узвий боғлиқдир. Буржуазия синфи ўз манфаатларининг рўёбга чиқиши ишчилар синфи

манфаатлари билан муайян маънода боғлиқ эканлигини тушуниб, тан олиб бориши туфайли синфий курашнинг компромисс усулларини ҳам қўллашта мажбур бўлади. Компромисс - бу буржуазия билан ишчилар синфининг ўз туб манфаатлари йўлида олиб бораётган курашнинг сиёсий вазият талабидан келиб чиқсан ҳолати бўлиб, буржуазия бу сиёсий ҳолатни синфий курашларда мажбур бўлиб қолгандагина ихтиёрий қабул қиласди. Низоли вазиятни ортиқча кескинлаштиришдан, синфий тўқнашувдан унга манфаат қолмагандагина бу усулга йўл беради.

Сиёсий муносабатларда сиёсий институтлар фаолияти консенсус даражаси қай сифатда ва қанчали салмоқда бўлишилигини белгилайди. Синфий манфаатлар ортида турган кучларнинг сиёсий маданияти ривожланиб бориши билан келишувлар кўлами ва салмоғи ўсиб боради. Аста манфаат муштараклиги имкони шаклланиб борадики, бунинг оқибатида манфаатлар умумсиёсий ва умумижтимоий маъно касб этади. Бундай сиёсий муносабатлар ҳам синфий курашнинг шаклларидан биридир.

Социализм деб аталмиш тузумнинг вужудга келиши сиёсий муносабатларни янги турини пайдо қилди. Ижтимоий муносабатларда янги социал грух ва синфлар муносабати шаклланди. Мехнаткаш омманинг йирик иттифоқига имкон яратилди. Пролетариат диктатураси ишчи-дехқон иттифоқи тимсолида барча меҳнаткашларни бир томонга, ағдарилган синфларни иккинчи томонга ажратди. Бу давр сиёсий муносабатларида ҳам “хукмронлик ва тобелик” мавжуд бўлиб, фақат энди аввалгидан фарқли ўлароқ кўпчилик озчилик устидан ҳукмронлик қила бошлади. Бу шароитдаги сиёсий муносабатларда кескинликни бўлиши ағдарилган синфларнинг қай даражада қаршилик кўрсатишига боғлиқ. Бу, қолаверса, айни вазиятда синфий тизимнинг туб ижтимоий асосига, яъни мамлакатнинг хўжалик ҳолатига ҳам алоқадор бўлади.

Сиёсий майдонда ҳаракат кўрсатаётган синфлар фаолият даражаси мамлакатнинг аграр ва аграр-индустрисал тараққиёт даражасида эканлиги, ёки

индустрисиал ва индустрисиал-аграр даражасидалиги мухим аҳамият касб этди. Пролетариат(ишчилар синфи)қай даражада ривожланганилигидан, унинг атрофига уюшган синф ва социал гурухларнинг кураш тажрибасидан сиёсий муносабатларнинг сифати, салмоғи ва салоҳияти келиб чиқди. Аграр ва аграр индустрисиал мамлакатларда сиёсий майдон марказига чиқиб қолган пролетариатнинг синфий сифатлари пролетариат диктатурасининг моҳиятини, мавқеини ва салоҳиятини тұла номоён қила олмади. Аксинча ҳокимииятчиликнинг бундай мазмунини бузилишига олиб келди.

Сиёсий муносабатларнинг социализм жамиятига хос хусусиятлари тарихда Октябр инқилоби туфайли Россия халқлари ривожланишида, кейинроқ Совет Иттифоқи тажрибасида, қолаверса халқаро майдонда социализм тизими деб аталған мамлакатлар ҳәтида намоён бүлди. Сиёсий муносабатларнинг социалистик мазмунига юклатылған энг мухим моҳият- умумсиёсий манбаатлар қарор топтирилиши эди. Бироқ, бундай сиёсий муносабатларни жорий қилиш тарихдан бизга бугунги маълум бүлған сабабларга күра амалга ошмади. Бунинг энг мухим сабаби бу жамиятда мантиқан мавжуд бүлған манбаатлар муштарақлиги имкониятини сиёсий тараққиёт мазмунига монанд ривожлантирилмаганидир.

Жамиятнинг барча жабхалари қатори сиёсий соҳани ҳам эркинлаштириш жараёнининг муваффакияти күп жиҳатдан жамиятни ҳаракатга келтирідиган манбаатларни ҳисобға олишга, идора қилишга ва йўналтиришга боғлиқ. Жамиятда содир бүлған ва бўлаётган ҳар қандай ижтимоий воқеликни тўғри англамоқ учун, албатта, шу воқеликни юзага келишига сабаб бўлған манбаатдорлик ҳолати ўрганилиши керак.

Сиёсий жараён сиёсий муносабатларнинг жамиятда изчиллик билан амалга ошадиган ўрин алмашувидир. Сиёсий жараён туфайли бир ҳолатдаги сиёсий муносабатлар ўрнига бошқаси вужудга келади. Сиёсий муносабатларнинг ўрин алмашинуви иккى йўл инқилобий ёки ислоҳий йўл билан амалга оширилади. Янги сиёсий муносабатларни ўрнатишдаги инқилобий йўл эски

муносабатларнинг тубдан мутлақо ўзгаришини талаб қилинади. Бунда жамият айни пайтда, у аввалги сиёсий муносабатлар бағрида шаклланиб, ривожланиб бораётган илфор сиёсий тенденцияларни ҳам изчиллик билан ривожланишини тақозо қиласи. Сиёсий жараёндаги ислоҳий усул ўз-ўзидан бўладиган ижтимоий воқелик эмас, бунда ҳам эскилилк билан янгилик ўртасида кескин кураш кетади. Ислоҳот йўли кўпчилик назарида оддий йўл деб тушунилса-да, аслида дунё сиёсий тарихи тажрибасининг гувоҳлик беришича, қолаверса, бугунги ҳаётнинг кўрсатишича, бу йўлда ўзига хос туб ўзгаришлар ҳам кўзда тутилади.

Сиёсий жараёндаги туб ўзгаришлар уларнинг муайян майдонда ҳаракатда бўлган ижтимоий муносабатларнинг, социал қарама-қаршиликларнинг қай даражада ҳал қилинишига, боғлиқ. Ислоҳий қайта куришлар ҳам мазмунан ана шу моҳиятга эгадир. Фақат кураш, янгиланиш йўли, йўналишида шаклан фарқлар мавжуд холос. Бу ўринда Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий тараққиёт йўли дикқатга молиқdir. Танланган йўлнинг моҳияти ҳақида гапириб, Президент Ислом Каримов шундай дейди: “Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, сохта инқилобий сакрашларсиз, фожиали оқибатларсиз ва кучли ижтимоий ларзаларсиз, эволюцион йўл билан нормал, маданиятли тараққиётга ўтиш - танлаб олинган йўлнинг асосий мазмуни ва моҳиятидир. Одамларнинг онги ва турмушига ўнлаб йиллар мобайнида, кўпинча зўравонлик йўли билан сингдирилган нарсаларни бир зумда ўзгартириш мумкин эмас. Бунинг учун ижтимоий грухлар ўртасидаги муносабатларни кескинлашувига ва уларни бир-бирига қарама-қарши қўйишга барҳам бериш билан жамиятни янгилаш ва ўзгартириш зарурлигига одамларни ўзини ишонтириш, ҳаракатга келтирувчи кучларни ва меҳнатни рағбатлантирувчи омилларини ўзгартириш мумкин” [Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд, Т. “Ўзбекистон” 1996 41-б.].

Сиёсий жараёнда иқтисодий тақчиллик, ижтимоий

инжиқликлар намоён бўлиб турган вақтдаги сиёсий муносабатлар мазмунидаги синф ва социал гуруҳлар ўртасида, этник қатламлар орасида ҳамжиҳатлик муҳим аҳамият касб этувчи ижтимоий воқелиқдир.

Иқтисодий ислоҳотлар сиёсий жараён билан бевосита боғлиқ тарзда ривожлантирилганда гина маълум ижобий натижаларга эришилади. Иқтисодиёт сиёсатнинг моддий асоси сифатида муҳим мавқега эга. Сиёсат эса ўз навбатида иқтисодий қонуниятларнинг онгли қўлланилишидир. Шу боис у ёки бу социал кучнинг туб иқтисодий манфаатларини ифодалаган сиёсатгина реал сиёсий куч бўла олади. Иқтисодий муаммолар моҳиятига сиёсий жараёнда содир бўлаётган сиёсий муносабатлар нуқтаи-назаридан баҳо бериш синфи ҳукмронлик жорий қилинган жамиятларда у ёки бу синфнинг ўз ҳукмронлигини ушлаб қолиши учун асос бўлган. Социал адолат ва демократияга асосланган жамиятда эса сиёсат иқтисодий муаммоларни ҳал қилувчи восита бўлиб хизмат қиласи. Иқтисодий муаммоларни еча олишга қодир сиёсий қарорларнинг бўлмаслиги, ёки уларнинг кеч қабул қиласи ётганлиги иқтисодий ислоҳотларнинг амалга ошишига тўсқинлик қиласи.

Ижтимоий - иқтисодий жараёнда сиёсатнинг мавқеи ва ўрнига юқорида келтирилган мезон ва меъёр билан ёндашишимиз иқтисодиётни сунъий сиёсийлаштиришга уриниш деб қабул қилинмаслиги керак. Негаки, Ўтган жамиятда узоқ йиллар "Яшасин ва яшасин" лар билан йўғрилган сиёсатдан фуқароларимиз ўта чарчаган. Эҳтимол, шу боис, омма орасида сиёсатга нисбатан бепарволик, лоқайдлик кайфияти шаклланган. Бундай ҳол бугунги сиёсий жараёндаги сиёсий муносабатларни мурракаблаштирумокда. Бу эса сиёсатнинг туб мақсади шахс ва жамият манфаатларини уйғунлаштиришдан, инсон манфаати устиворлигини давлат сиёсати даражасига кўтаришдан иборат эканлигини амалда исботлашни талаб қилмоқда.

Фуқаролар ўзларининг ҳаётий манфаатларини ифодаловчи, кундалик эҳтиёжлари талабига мос келувчи иқтисодий-ижтимоий амалиётни тиклашга қаратилган

сиёсий жараёнлар жорий қилинишини кутиб яшайди. Бунинг сиёсий кафолати чиқарилаётган қарорлар, қонунлар, фармонлар бажарса бўладиган аниқ режаларга таянишидир. Собиқ иттифоқ ҳаёти тарзига хос унинг парчаланиб кетишига боғлиқ ижтимоий-иктисодий амалиёт асорати бугунги барча МДҲ мамлакатларидағи сиёсий жараёнда ҳали ҳам сезилмоқда. Бундай мурраккаб вазиятда Ўзбекистон Республикаси раҳбарияти мамлакатдаги сиёсий жараённи ҳақиқий ҳалқ манфаатини ҳимоя қилишга қодир қонунлар мажмуаси билан мустаҳкамлашни мустақилликнинг муҳим гарови, деб билмоқда.

Ўзбекистондаги бугунги сиёсий барқарорлик Республикада ижтимоий-сиёсий жараёнда тутилган йўлнинг тўғрилигини кўрсатмоқда. Бу йўл заминида бозор иктисодиётининг маърифий, ҳалқчил йўналиши етадики, унда инқилобий сакрашларсиз, кенг ҳалқ оммаси манфаатларига зид келмайдиган интилиш сезилмоқда.

“Такрор ва такрор айтмоқчиман, - дейди Ислом Каримов, - жамиятни янгилашнинг инқилобий усулларига биз мутлақо қаршимиз. Биз тадрижий - эволюцион ислоҳотлар йўли тарафдоримиз ва бунга қатъий амал қиласиз. Мамлакатимизнинг тарихий ва миллий хусусиятларини, ҳалқимиз табиати - минталинетини инобатга олсан, ривожланишнинг мазкур йўли биз учун ниҳоятда мақбулдир”.

(Ислом Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Т., “Ўзбекистон”, 1999, 14-б.)

Сиёсий муносабатлар ва сиёсий жараён муаммоси таҳлилига бағишлиланган ушбу бандда бугунги кун сиёсатшунослиги тадқиқ мезонидан келиб чиқиб, сиёсатнинг жамиятда тутган ўрни ва мавқеини аниқлашга уриндик. Сиёсат ижтимоий ҳаёт соҳаларининг мужассамлашган ифодаси бўлиб, жамиятни илмий бошқаришнинг муҳим воситасидир. Юқорида айтилганларидан келиб чиқиб қўйидаги ихчам хulosани қилмоқчимиз.

Кундалик ҳаётимизда сиёсат жамиятдаги синф

ва социал гурухларнинг ўзаро муносабатларида намоён бўлади. Ижтимоий муносабатлар соҳаси бўлган ҳукмронлик ва тобеликни, давлат ташкилотларига муносабатни, омма билан йўлбошчилар орасидаги ўзаро боғлиқлик ва алоқани қамраб олувчи сиёсий ҳаёт сиёсий муносабатлар мунда-рижасини ташкил қиласди. Жамиятдаги сиёсий муносабатларнинг ривожланиши муайян тарихий вазият ва сиёсий институтлар фаолияти билан узвий боғлиқдир. Сиёсий муносабатлар ортида турган синфнинг фаолиятига қараб сиёсий жараённинг моҳияти келиб чиқади.

Сиёсий жараён жамиятдаги сиёсий муносабатларнинг муайян шароитда изчиллик билан амалга ошадиган ўрин аламашувидир. Бу жараён туфайли жамият ривожланади, бир турдан иккинчисига, бир шаклдан бошқасига ўтади. Тарихдаги туб бурилишлар ҳам шу жараён таъсирида содир бўлади. Сиёсий жараённинг мазмунида инқилобий ва ислоҳий йўналишлар бўлиб, уларнинг тарихий таҳлили, амалий ўрганилиши мавжуд жамиятдаги манфаатлар тадқиқи ва тадбиқи билан чамбарчас боғлиқ бўлади.

2.4. СИЁСИЙ МАНФААТЛАР: МАЗМУН ВА МОХИЯТ.

Бугунги кунимизда жамиятнинг барча соҳаларидаги манфаатларини оқилона тартибга солиш, ташкил қилиш ва идора этиш давлат сиёсатининг муҳим мазмунига ҳамда жиддий жабхасига айланди. Иқтисодий тараққиётнинг янгича мазмуни туфайли сиёсий ҳаётимизда ҳам туб ўзгаришлар юз бермоқда. Демократия, ошкоралик, фикрлар хилма-хиллигига кўп партиялилик сингари сиёсий соҳадаги сифат ўзгаришлари билан бир қаторда мулкчиликнинг кўп шакллилиги, эркин меҳнат, тадбиркорлик ва ишбилармонлик каби ижтимоий янғиликлар ҳам шу кунги турмуш тарзимизнинг таркибий қисми бўлиб бормоқда.

Республикамизда изчиллик билан амалга оширилаётган демократик ислоҳотларнинг ижтимоий амалиёти жамият тараққиётининг муҳим кафолати — ҳалқ манфаатини ҳисобга олиш эканлиги яққол кўрсатди. Маълум маънода, ўтган аср 80-йилларининг ўртасида яхши ният билан бошланган қайта қуришнинг пировард мақсадга эриша олмагани ҳам асосан ҳокимиятнинг юқори бўғинида ижтимоий-сиёсий муносабатларга ортиқча эътибор берилиб, ҳалқ ҳаёти, меҳнаткаш эҳтиёжи, шахс манфаати масалалари дикқатдан четда қолганлигидан эди. Шу боис ҳалқнинг турмуши оғирлашиб борди, ҳокимият ва ҳалқ манфаатидаги монандликка ва муштаракликка янада путур етди. Шахс ва жамият, инсон ва давлат муносабатларида бегоналашувни юзага келтирган сиёсат оқибатида, қолаверса, қайта қуришнинг пухта ўйланмаган ва кўп жиҳатлардан бир томонлама тадбирлари туфайли ҳаётимизга миллий низолар, ҳудудий келишмовчиликлар каби жамиятни ижтимоий ҳалокат ёқасига олиб келувчи ҳолатлар юзага чиқди. Совет Иттифоқи тарқаб кетиши арафасидаги ҳокимият ва хуқук органларида содир бўлган парокандалик, қайта қуриш даврининг поёни йўқ муноザаралари оқибатида қонун-бузарлик ва жиноятчилик авж олди. Бу эса иқтисодий тангликни ва ижтимоий инқирозни сиёсий

тенглилкка айлантириди. Бундай мурраккаб ижтимоий-иктисодий ва сиёсий ҳолатдан чиқиб кетишининг бирдан-бир йўли Ўзбекистон танлаган истиқлол йўли эди.

Бугунги кунда Ўзбекистоннинг тараққиёт дастурини белгиловчи муҳим омил жамиятдаги жаъми ижтимоий гурухлар ва қатламларнинг манфаатларига мос келадиган тамойиллар асосида ҳалқчил сиёсатни амалга оширишdir. Республика Президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек: “Халқ давлат ҳокимиятининг манбайдир. Унинг хоҳиш-иродаси давлат сиёсатини белгилаб беради. Бу сиёсат инсон ва жамиятнинг фаровонлигини, Ўзбекистон барча фуқороларининг муносабиб турмушини таъминлашга қаратилган бўлиши керак. Янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш тарзини эркин танлаб олишини кафолатлаши керак” [Каримов И.А. Асарлар тўплами. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мағкура. Т.1-жилд, “Ўзбекистон”, 1996 44-б.].

Мазкур мақсадни ўзига бош йўналиш қилиб олган сиёсатни амалга ошириш жамият сиёсий маданияти мундарижасидаги сиёсий манфаатларни идора қилиш, уларнинг намоён бўлиши ва амалдаги ҳаракатини бошқариш билан боғлиқ. Шу боис, сиёсий манфаатлар муаммоси, жамиятнинг сиёсий жараёни жабҳаларида уларнинг тутган ўрни ва мавқеи масаласи сиёсатшунослик фани олдида турган бугунги кундаги ўта долзарб мавзудир.

Синфларнинг пайдо бўлиши ва синфий манфаатлар тўқнашуви оқибатида синфий курашлар юзага келди. Жамият синфий таснифи заминида ётган қарама-қаршилик-ларнинг авж олиши сиёсий ҳаракатларни туғдирди. Сиёсий ҳаракат - субъектларнинг ҳокимиятга нисбатан муносабати мазмунида ифодаланган фаолияти бўлиб, давлат масала-ларини ҳал қилишда иштирок этиш усулидир. Сиёсий ҳаракат сиёсий манфаатларни ифодалаш ва амалга ошириш омили ҳам бўлиб, бу ҳаракатлар асосида ижтимоий гурух ва синфларнинг

манфаатлари ётади. Ҳокимиятнинг сиёсий тури, сиёсий - ҳокимлик муносабати ва бу муносабатларда субъектларнинг тутган ўрни ҳамда мавқеи мазкур субъектларнинг муайян қиёфасини, хоҳиширодасини, фаолиятини шакллантириб, сиёсий ҳаракатларда уларни идора қиласиган сиёсий манфаатларни майдонга келтиради.

Сиёсий ҳаракатларнинг субъекти энг аввало бу шахслардир. Шу боис сиёсий ҳаракат кишиларнинг муайян эҳтиёжи ва манфаати атрофида онгли тарзда содир бўладиган ҳаракатдир. Сиёсий ҳаракатлар иқтисодий, маънавий, ижтимоий манфаатларга асосланади, муайян сиёсий тизимлар орқали маълум сиёсий тузумда шаклланади ва амал қиласиди. Ижтимоий гуруҳлар ва синфлар билан бўлган сиёсий ҳаракатларнинг вужудга келиши ва ривожланиши давомида сиёсий манфаатлар ҳам шаклланиб, ҳам ривожланиб боради. Жамиятдаги синфий манфаатлар ўртасида кескин тафовут-ларнинг юзага келиши, улар орасида зиддиятларнинг кучайиб бориши билан сиёсий манфаатлар табақалана бошлади. Агар синфий тузумларга қадар ҳаракат қилган манфаатларда умумийлик кенг ва кучли омил бўлиб келган бўлса, синфий муносабатларнинг мурраккаблашуви натижасида нафақат жамиятнинг умумманфаати, балки ижтимоий ва ҳатто синфий манфаатлар мундарижасида ҳам туб ўзгаришлар содир бўла бошлади.

Манфаатлар моҳияти ва мазмуни таҳлилига бағиш-ланган бобда айтилганидек, жамият манфаатларида умумийлик ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши эҳтиёжига боғлиқ ва у ижтимоий тараққиёт асосини ташкил этади. Синфий зиддиятлар заминида ишлаб чиқариш қуроллари ва кучларига эгалик қилиш мақсади тургани боис (бу ҳокимият учун курашнинг айни ўзи) манфаатлар мундарижасида сиёсий мақсадлар муайян ўринни эгаллаб боради. *Бу эса ижтимоий, иқтисодий, маънавий манфаатлар сиёсийлашувининг айни ўзидир.*

Сиёсий муносабатлар ва сиёсий жараёнлар мунда-рижаси тадқиқига доир маълум фикрлар баён

қилингандын бобда манфаатлар ва сиёсат ўртасидаги муносабатлар моҳиятига оид нүктай назар ўртага ташланган эди. Сиёсий муносабатлар ва сиёсий жараён асосида сиёсий манфаатлар ётади. Сиёсий манфаатлар муаммосига ижтимоий фалсафа, хукуқшумосликтар, сүнгги йилларда эса сиёсатшунослик фанлари алохидада зытибор қылымокда. Бу муаммони илмий-назарий ва амалий тадқиқ қилишнинг долзарб эканлигини шу муаммо билан шуғулланган барча олимлар таъкидлайдилар. Сиёсий манфаатларнинг турли жиҳатларини ўрганган тадқиқотлар бўлишига қарамай, муайян минтақа ижтимоий-сиёсий манфаатларининг шакллари ва ривожланиши, уларнинг намоён бўлиши ва амалий ҳаракати маҳсус тадқиқ қилинмаган. Боз устига, сиёсий манфаатларнинг тартибга солиниши ва идора қилинишининг муайян ижтимоий амалиётини мутлақо ўрганилмаган.

Сиёсий манфаатлар муаммоси фақат ижтимоий гурухларнинг, синфларнинг, сиёсий онги ва фаолияти ҳамда сиёсий партияларнинг ҳаракати билангина боғлиқ эмас. Бу субъектлар ижтимоий-сиёсий муносабатларда объектив сиёсий манфаатларга ҳам эга бўлади. Шу боис сиёсий манфаатлар муаммоси мазмунида қатор муҳим масалалар ётадики, уларни аниқлаш, ўрганиш ва таҳлилий тадқиқ қилиб, амалда тадбиқ этиш вазифаси ўта муҳимдир. Бу масалаларга муайян сиёсий вазиятда у ёки бу субъект-ларнинг объектив сиёсий манфаатларини кўра билиш, уларни англаш даражаси ва шакллари, субъектлар сиёсий онгидаги шаклланган манфаатларни шу субъектларнинг объектив сиёсий манфаатига мувофиқлиги меъёри каби мавзулар киради.

Сиёсий манфаатларнинг ижтимоий амалиётдаги муҳим мундарижасини синфларнинг ҳукмронлик учун олиб бораётган кураши шароитига хос объектив вазият хусусиятлари ташкил қиласи. Унинг асосий моҳияти синфий кучларнинг ўзаро муносабати, жойланиши, мавжуд давлат тузуми ва тизимиға турли синфлар ва гурухларнинг ҳар томонлама муносабати, синфларнинг моддий аҳволи ва бундан келиб чиқувчи сиёсий фаолияти билан боғлиқдир. Синф ва социал гурухларнинг

сиёсий манфаатлари амалдаги сиёсий муносабатлардан ва айниқса сиёсий ҳокимият тизимида шу синф ва гурухлар мавқеининг мустаҳкам-ланишидан келиб чиқади. Бу манфаатлар уларнинг муайян шаклланган сиёсий вазиятга муносабати билан боғлиқ бўлиб, шу синф ва социал гурухларнинг сиёсий жиҳатдан объектив тарзда қарор топиши ҳолатида намоён бўлади.

Ўтган асрнинг 70-80 йиллари ижтимоий-сиёсий адабиётларида деярли яқдиллик билан объектив тарзда юзага келувчи мавжуд сиёсий муносабатларнинг бевосита ифодаси бўлган сиёсий манфаатлар объектив ҳолатда амал қиласи ҳамда айни пайтда сиёсий манфаатлар устқурма соҳасига мансуб бўлгани боис моддий муносабатлардан келиб чиқади ва иқтисодий манфаатлар билан боғлангандир, деган нуқтаи назар баён қилинади. “Сиёсий манфаатлар бу доимо оммавий манфаатлардирки, улар синфлар, миллат-лар ва умуман жамият ҳаётий фаолиятига тааллуқли бўлади”, “сиёсий манфаат шахс фаолиятига ҳам алоқа-дордирки, у кишиларнинг маълум синфлар вакили эканлигига боғлиқ бўлади”, деган холосалар бу адабиётларда қайд қилинган.

Синфларнинг вужудга келиши ва мулк мақомига кўра улар ўртасида тафовутларнинг шаклланиши жамиятдаги сиёсий манфаатлар мазмунидаги кескин ўзгаришлар содир бўлишига олиб келди. Дастраслабки синфий муносабатларни юзага келтирган қулдорлик тузумида қулдор ва қулнинг иқтисодий, ижтимоий, маънавий манфаатлари мундари-жасида юз берган сиёсий силжишлар таъсирида сиёсий манфаатлар табиатида табакаланиш рўй бера бошлади. Қулдорнинг сиёсий манфаати қўл остидаги қулларни истибдод исканжасида тутиб турувчи тизимларни мустаҳкамлаб боришдан иборат эди. Қул эса гарчанд ҳокимият учун кураш ғоясини тўла англаб олмаган бўлсада, ўз эркини қўлга киритишдан манфаатдор эди. Шу боис қулнинг сиёсий манфаати асосан қасос қабилида намоён бўлган.

Синфий тузумлар биридан иккинчисига ўтиб ривожланиб бориши жараёнида жамият ва синфлар

орасида кескин тафовут юз берди. Аслида синфларнинг ижтимоий тараққиёт йўналишига мос келувчи манфаатлари жамият ривожига ижобий таъсир этадиган сиёсий манфаатлардир. Бундай сиёсий манфаатлар ўз соҳиби бўлган синфга инқило-бийлик белгисини беради. Синфлар ўз иқтисодий-ижтимоий мавқеини йўқотиб боргани сайн хукмронлигини ушлаб қолиш мақсадида эски ижтимоий-сиёсий тузум тартиб-ларини саклашга уринади. Бу ўринда улар жамият тараққиётига зид куч бўлиб қолади ва аксилинқилобий хусусиятларни намоён қиласди. Улар жамият қонуний тараққиётини манфаатларини ўз ижтимоий табиатига қўра инкор қиласди, оқибатда бу синфларнинг сиёсий манфаати жамият сиёсий манфаатларига қарама-қарши бўлиб қолади. Шу боис ҳар қандай синф қанчалик ижтимоий фаол бўлса, шунчалик жамият тараққиётига таъсир этади.

Жамият ҳаётида синф ва социал гурӯхлар қай даражада ўзгариш ва ислоҳотларга ғайрилик хусусиятларини ўз табиатида намоён қилиб борса, шу даражада унинг сиёсий манфаати ижтимоий тараққиётга зид келиб қолади. Бир ижтимоий-иқтисодий тузумнинг турли босқичларида мъалум бир синф ёки социал гурӯх жамият тараққиётига ривожлантирувчи ёки тўсик бўлувчи омил сифатида таъсир қилиши мумкин. Хукмронликка даъвогар синф ўз сиёсий манфаатини жамиятнинг аксарият қисми манфаати билан бир деб кўрсатишга уринади. Рақиб синфни яккалаб, сўнг ҳокимиятдан четлаштириш сиёсий курашларга хос хусусиятдир. Зеро, тарихда содир бўлган барча инқилоблар моҳияти кузатилса, ҳокимият учун курашаётган синф мақсадига әришгач, ўз сиёсий манфаатларини устун қўя борганилигининг гувоҳи бўламиз. Иқтисодий жиҳатдан хукмронлигини йўқотган синф ўрнини ижтимоий тараққиётга монанд ишлаб чиқариш усули соҳиби бўлган синф эгаллай бошлаган.

Тарих тараққиётининг мазкур андозаси инсониятни ижтимоий жиҳатдан янги мазмун ва шаклга эга бўлган ҳамда нисбатан омманинг кенгроқ қисми сиёсий манфаатини ифодалайдиган тузилмалар вужудга келишига таъсир этиб борди. Шу аснода сиёсий

манфаатларни фақат синфларгина эмас, балки “омма”, “халқ”, “миллат” каби субъектлар ҳам ифодалай бошлади. Бу эса сиёсий манфаатлар табиатининг “умумдавлат”, “умумхалқ”, “миллий”, ва “байналмилал” мазмуни ва моҳиятини юзага келтиради.

Хокимиятдан ажралаётган синфнинг сиёсий манфаатлари доираси торайиб, хукмронликка даъвогар синфнинг сиёсий манфаатлари кўлами кенгайиб боради. Синфий жамиятларнинг пайдо бўлиши ва ўзаро ўрин алмашувидаги худди шундай бўлган эди. Чунки бу ижтимоий-иктисодий тузумлар сиёсати асосини зулм ва тенгсизлик ташкил қилган. Мехнаткаш омма бундай шароитда мавжуд зўравонликка асосланган тузумни ағдаришга даъват қилувчи ижтимоий кучга эргашишга тайёр туради. У сиёсий ҳаракат етакчиси бўлиб чиқсан синфнинг сиёсий манфаатини ўз мақсадига мос деб англайди. Бироқ шуни ҳам айтиш керакки, синфий зиддиятлар тўқнашуви тарихи тажрибасида меҳнаткашлар оммасининг сиёсий манфаати кўлами кенгайиб, мазмуни чуқурлашиб боради. Давлат сиёсий манфаати мундарижасида меҳнаткашлар манфаатини инобатга олиш, улар билан ҳисоблашишни объектив тараққиётнинг ўзи тақозо эта бошлади.

Маълумки, ижтимоий тараққиёт тарихида узоқ йиллар эгадор синфлар ҳал қилувчи мавқега эга бўлган. Натижада зулм ва зўравонлик турли шакл ва мазмунда бўлишига қарамасдан, ижтимоий амалиёт белгиси бўлиб қолаверган. Зулмнинг моҳияти эгадор синфларнинг субъектив сифатлари - маданиятлилик даражаси, уюшганлик кўлами сиёсий етуклик салоҳияти билан бир қаторда энг муҳими, бу синфларнинг манфаати билан ишлаб чиқарувчи кучлар эҳтиёжи ўртасидаги уйғунлик даражасига боғлиқ бўлган.

Буржуа тузуми даврида вужудга келган давлат ўз фаолиятида Фуқаролик жамиятининг айрим белгиларини шакллантириб, хўжалик ишларини идора қилишдан четлай бошлади. Бунинг оқибатида эркин тадбиркорлик авж олиб, ишлаб чиқариш кучларининг ўсишини жадаллаштириди. Аввалги тузум - феодал тартиботи шароитида бўлгани сингари буржуазиянинг сиёсий манфаати муайян вақтда умумсиёсийгина эмас; умумижтимоий мазмунга ҳам эга бўлиб боради. Бироқ буржуа жамияти тараққиёти тақозоси билан ишлаб чиқаришнинг кенг машиналашган шакли ижтимоий

хусусиятга эга бўлиб боргани боис унга мос иқтисодий асос вужудга келиши жамият тараққиёти эҳтиёжига айланди. Бу - ишлаб чиқариш воситаларига эгаликда ижтимоий мулкчилик шаклининг вужудга келиши ҳақидаги назарияни туғдирди.

Пролетар мафкураси асосчилари ижтимоий ўзлаштириш шаклига асосланиб, ишлаб чиқаришнинг ижтимоий хусусиятини жорий қилувчи жамиятни фақат пролетариат синфи ўрната олишини уқтирганлар. Эзилувчи синфлар ичida ўз сиёсий манфаатларини биринчи бўлиб англаб етган пролетариат ўзи ўрнатмоқчи бўлган тузум кишини киши томонидан эзилишига барҳам беради деб ўйлади ва бунга эришишнинг бирдан бир йўли инқилоб, деб тушунди. Бироқ, инқилоб орқали янги тузумга ўтган мамлакатлар тарихий тажрибаси буни аксини кўрсатди. Бунинг энг асосий сабаби қурилаётган жамиятга ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш даражаси мувофиқ келмас эди. Шу боис бу жамиятнинг дастлабки йилларидаёт умумлаштириш унинг эҳтиёжидан келиб чиқмас эдики, оқибатда бу жараённи маъмурий йўл билан амалга оширишга тўғри келди. Бундай ҳолат сиёсий манфаатларнинг ижтимоий негизи табиатига салбий таъсир этди. Яккаҳол дәҳқон мулк умумийлиги масаласи моҳиятини тушунмас, оқибатда эса уни қабул ҳам қилмас эди. Мулкнинг бундай шакли дәҳқон учун эгасизлик, хўжасизлик бўлиб кўринди ва ҳаётий тажриба кўрсатишича, узоқ йиллар шундай бўлиб қолди.

Ишлаб чиқариш кучларининг янги ишлаб чиқариш муносабатларига номувофиқ тарзда ривожланиши мулк муносабатлари муаммосини қайтадан ўйлашга олиб келди. Хозирги даврда мулкнинг ҳар хил турлари ва шакларини расман тан олиниши объектив зарурият бўлиб қолгани ҳам ана шунинг натижасидир. Бугунги кунда фуқаролик жамиятини ўрнатиш билан боғлиқ бўлган сиёсий манфаатлар намоён бўлмоқда ва унинг ижтимоий негизи бўлган шахснинг ижтимоий-иқтисодий, маънавий-сиёсий фаоллиги авж олмоқда.

2.5. СИЁСИЙ МАНФААТЛАР : НАМОЁН БҮЛИШИ ВА АМАЛДА ҚҰЛЛАНИЛИШИ

Жамият сиёсий тизими тараққиётида сиёсий манфаатлар ижтимоий-иктисодий фаолият соҳаларининг барча жабхаларига тааллуқли мұхим рағбат омили бўлиб хизмат қиласди. Ҳар қандай тузумда ҳаракат қилаётган сиёсий институтлар олдида турган асосий вазифа ўз фаолияти билан жамиятдаги турли гуруҳларнинг хоҳиш-иродасини акс эттирувчи ижтимоий-иктисодий манфаатларни ифода-лашдан иборат бўлади. Шу тариқа умумхалқ мақсади муайян вазиятда, маълум меъёр ва кўламда шакланади. Омма кайфияти ва хатти-ҳаракатини ифодалайдиган сиёсий манфаатлар шу тарзда жамиятда намоён бўлади ва ҳаракат қиласди.

Сиёсий манфаатлар - шахслар, ижтимоий қатламлар, синфлар, этник гуруҳлар, миллатларнинг сиёсий жараёнда иштирок этишига, уларнинг ўз сиёсий фаолигини намоён қилишига туртки берувчи мұхим ва асосий ижтимоий омилдир. Бу манфаатлар давлатнинг, ижтимоий-сиёсий ташкилотлар ва ҳаракатларнинг, социал-синфий гуруҳларнинг амалдаги иқтисодий, ижтимоий, маънавий соҳаларга бўлган муносабатини ифодалайди.

Сиёсий манфаатлар кенг маънода умумхалқ ва умумдавлат манфаатларидир. Бундай даражага ўсиб чиққан сиёсий манфаатлар жамият ижтимоий тараққиётига хизмат қиласди, мавжуд ижтимоий-иктисодий тузумни сиёсий жиҳатдан мустаҳкамлашга қаратилган бўлади. Ана шунинг учун ҳам умуммиллат, умумхалқ, умумдавлат кўламидаги сиёсий манфаатлар моҳиятининг асосини мурраккаб сиёсий тизимлар ва сиёсий маданиятсизлиқдан келиб чиқадиган тор маҳаллийчилик, турли маҳкамачилик ва гуруҳий худбинликка қарши кураш ташкил қиласди.

Манфаатлар мазмунида мұхим бўгин ҳисобланган иқтисодий, ижтимоий манфаатлар билан сиёсий манфаатлар узвий ва уйғун тарзда боғланган. (Бу борада аввалги бандда сўз юритилган эди). Айни пайтда

манфаатларнинг бу турлари маъно, меъёр, мундарижа жиҳатидан мухтор мазмунга ҳам эга. Иқтисодий манфаатлар ҳам муҳим жабҳани ташкил қиласада, унинг ижтимоий амалиётдаги фаолияти чегараланган соҳада содир бўлади. У мавжуд моддий неъматлар тақсимоти, таъминоти ва ишлаб чиқариш усули билан боғлиқ бўлиб, бу манфаатларнинг ифодачиси ишлаб чиқариш корхоналари, меҳнат тақсимоти соҳалари, ижтимоий гуруҳлар, корхоналарнинг жамоаларидир. Иқти-садий манфаатларнинг кўпқиррали соҳалари ривожидан умумхалқ иқтисодий манфаати шаклланади. Жамиятдаги сиёсий жараён ва сиёсий муносабатлар тараққиёти таъсирида иқтисодий манфаатлар сиёсий манфаатларга айланиб боради. Шуни алоҳида таъкидлаш ҳам жоизки, иқтисодий манфаатлар сиёсий манфаатлар мазмунидаги муҳим бўғин вазифасини ўтайди.

Сиёсий манфаатлар мундарижасида жамиятдаги сиёсий кучларнинг жойланиши, ҳаракати ва ўзаро муносабати алоҳида ўринга эга. Халқнинг ҳукуматга, ҳокимиятчилик тизими мазмунига ва услубига бўлган муносабатини сиёсий манфаатлар ўзида ифодалайди. Сиёсий манфаатлар муайян даврда қабул қилган сиёсий қарорларнинг омма, халқ, миллат, жамоа, шахс томонидан қабул қилинишига боғлиқ бўлиб, бу субъектлар ўз ижтимоий-сиёсий фаолиятида уларга амал қилиши жараённида намоён бўлади. Бу ўринда сиёсий манфаатлар даъваткор, йўриқчи манфаатлар сифатида ҳаракат қиласади.

Сиёсий манфаатларда сиёсат субъектларининг сиёсий онги мазмуни ва йўналиши акс этади. Улар жамиятдаги синфий кучлар муносабатига ҳал қилувчи тарзда таъсир қиласади, муайян вазиятга амалий ўзгаришлар киритади, ҳокимият тизимини сақлаб қолишига ва мустаҳкамлашга ёки мавжуд тузумни ағдариб, унинг ўрнига янгисини ўрнатишга хизмат қиласади. Сиёсий манфаатлар, уларнинг намоён бўлиши, ўзаро муносабати ва тўқнашуви жамият тараққиёти жараёнининг муҳим томонларини белгилайди. Шу боис, бу манфаатлар билан ҳисоблашмаслик, уни англамаслик, ўз ҳолига ташлаб қўйиш ижтимоий тараққиётда ва амалиётда мурраккаб муаммоларнинг пайдо

бўлишига олиб келади.

Сиёсий манфаатлар моҳиятини янада тўлароқ тушуниш, уларнинг намоён бўлиш шаклларини ва амал қилиш хусусиятларини ҳам тахлил этиш заруриятини тақозо қиласди. Сиёсий манфаатлар мазмун-мундарижасига кўра умумхалқ, умумдавлат, минтақа, ҳудуд, миллат, синф, жамоа, оила, шахс сиёсий манфаатларидан иборат. Сиёсий манфаатлар ижтимоий амалиётда консенсус (келишув, битишув), консолидация (уюшув, бирлашув), конформизм (ўхшашиблик), конфронтация (қарама-қаршилик), конфликт (низо) каби шаклларда намоён бўлади. Бу түшунчалар аслида ижтимоий хатти-ҳаракат ва фаолиятни билдирувчи ҳамда белгиловчи ҳолатлардир. Жамият ҳётида сиёсат ўз субъектлари фаолиятига тааллуқли бўлгани боис улар сиёсий муносабатлар билан ҳам боғлиқ бўлади.

Сиёсий муносабатлар мазмунида синфлар ва социал гурӯҳларнинг давлат атрофидаги ўзаро муносабатлари ётади. Бу муносабатлар мундарижасида ҳукмронлик ва тобелик ҳолати мавжуд бўлиб, у сиёсий манфаатлар моҳиятига таъсир этади. Сиёсий манфаатлар намоён бўлишининг бир кўриниши бу консенсус ҳолатидир. Консенсус турдош ва турли синфлар сиёсий манфаатлари ўртасидаги муросадир. Тарихда зулм ўтказувчи синфлар (қулдор ва феодаллар, феодаллар ва буржуазия) ёки йўқсил - эзилувчи синфлар (қул ва дехқонлар, дехқон ва пролетариат) ўртасида бундай битишув бўлган. Ташқи зулмга қарши кураш ва миллий озодлик ҳаракати даврида мустақиллик учун курашаётган миллатга мансуб барча социал кучлар ўртасида битта сиёсий манфаат мавжуд бўладики, бунда сиёсий консенсус кенг амал қиласди. Илмий-техника тараққиёти дунё цивилизациясининг ривожи, умуминсоний қадриятларнинг эътироф этилиши туфайли синфий манфаатлари бир-бирига мутлақо мос келмайдиган социал тузумлар, синфлар, партиялар, давлатлар ўртасида консенсус ҳолатлари ривожланмоқда.

Сиёсий курашлар кўлами ва шакли кўп қирралидир. Курашаётган томонлар “ҳаёт ва мамот” учун

кураш олиб бориши шарт эмас. Синфий курашларнинг ўткирлиги, сиёсий партиялар ва жамоат ташкилотларининг фаоллиги, жамият сиёсий маданиятининг ривожланганлиги даражаси қанча юқори бўлса, сиёсий манфаатларда консенсуслар имкони шунча катта бўлади. Сиёсий жараёнлар ривожи туфайли консенсуслар моҳияти ва мундарижаси кенгайиб боради. Келишувга қанчалик синфлар, социал гурӯҳлар, тузумлар мойил бўлса, уларнинг умуминсоний манфаатлар томон ўсиши шу қадар тез бўлади.

Сиёсий манфаатларнинг намоён бўлиши ва амал қилишида консолидация ҳолати ҳам муҳим мавқега эга. Сиёсий консолидация - ўхшаш ва бир мазмундаги вазифа-ларни ҳал этишда сиёсий кучларнинг, сиёсий субъект-ларининг бирлашишидир. Консолидация ҳолатида мақсад ва вазифалар яқинлиги, ўзаро муносабат ўлчовларининг ўхшашлиги, сиёсий тажрибадаги монандлик муҳим омил бўлиб хизмат қиласи. Сиёсий консолидация конвергенция ва интеграциядан фарқли ўлароқ, турли субъектлардан ташкил топган ташкилотни, бирлашмани, уюшмани вужудга келтирмай, уларнинг ҳар бири ўзлигини сақлаб қолгани ҳолда сиёсий куч сифатида сиёсий манфаатлар йўлидаги кураш услуби, воситаси ҳамда имконини бирлаштиради ва кенгайтиради. Сиёсий консолидациянинг шаклланишида ва амалга ошишида сиёсий кучларнинг ўз таъсир доираси торайиб бораётганига қарши кураши, қарама-қаршилик муҳолиф сиёсий кучлар хавфи, сиёсий вазият назоратини қўлдан чиқариш, кескин ва шиддатли ҳаракатлар қилишда ўз кучининг етарли эмаслигини англаш, мақсадга эришишда вақт ва имкон йўқлигини сезиш, ташқи ҳужум ҳолатлари кабилар ҳал қилувчи омил бўлиб хизмат қиласи.

Сиёсий манфаатлар мундарижасида конформизм ҳам маълум ўринга эга. Конформизм шахс, социал гурӯҳ, синф, жамият, уюшма, сиёсий кучлар, партияларнинг муайян вазиятларда мослашувчанлиги, итоаткорлиги ҳамда маълум мафкура, ғоялар тизимиуни муҳокамаю мушоҳадасиз қабул қилишларида намоён бўладиган ҳолат ва хатти-

ҳаракатидир. Мустақил нүктаи назарнинг йўқлиги, тақлид ва лоқайдлик, эътиборсизлик ва субутсизлик маҳсули бўлган сиёсий конформизм сохта, худбин сиёсий манфаатларни ифодалайди. У сиёсий маданиятсизлик, сиёсий онгнинг етишмаслиги, сохта фаоллик оқибатидир.

Жамият жаъми жабҳалари тараққиётига табиий тарзда тааллуқли бўлган сиёсий манфаатлар намоён бўлишида ва амал қилишида ижтимоий тузум бағрида мавжуд бўлган қарама-қаршиликлар ҳам ўзига хос эътиборни жалб қиласди. Конфронтация номини олган бу ҳолат кишилар тарихида синфий зиддиятли тузумлар табиатига хос иқтисодий, ижтимоий, сиёсий жиҳатдан қарама-қарши бўлган кучларнинг муносабатлари натижасида вужудга келган. Конфронтация ҳолати қарама-қарши ижтимоий-сиёсий тузумлар, ҳарбий-сиёсий иттифоқлар, давлатлар, бир давлат ичидаги сиёсий кучларнинг тўқнашувида намоён бўлади. Конфронтация вазияти амал қилиш моҳиятига кўра ошкора ва яширин кечади. Ошкора ёки фаол конфронтацияда очиқ тўқнашув, куролли низо, "совук уруш" ҳолати юз беради. Яширин конфронтацияда қарама-қарши сиёсий манфаатлар очиқ намоён бўлмайди, аммо у сиёсий тангликни келтириб чиқариши мумкин.

Конфронтация ҳолатининг ечими қийин бўлган вазиятларида, қарама-қарши томонлар бир-бирларига мутлақо мос келмайдиган сиёсий манфаатлар ва мақсадлар учун кураш олиб борганида конфликт ҳолати келиб чиқади. Конфликтларнинг келиб чиқишига манфаатлар мазмунидаги туб қарама-қаршиликгина сабаб бўлмай, балки ўз манфаатлари тагидаги асосий мақсадни тўла англамаслик ҳамда гурӯҳий худбинлик, курашаётган сиёсий кучлар етакчиларининг раҳбарлик савияси, сиёсий маданияти даражаси ҳам муҳим таъсир кўрсатади. Сиёсий жараён чигаллашиб боргани сари, жамиятнинг жами жабҳалари сиёсийлашуви бориши натижасида конфликтларнинг сиёсийлашуви кучаяди. Иқтисодий, худудий, ижтимоий, маънавий, маданий низолар мазмунида сиёсий конфликтлар яққол

кўзга ташланға боради. Жамиятда шаклланган ҳар бир низоли ҳолат сиёсий тус ола беради. Сиёсий конфликт вазиятидан чиқиб кетишнинг бирдан бир тўғри йўли - курашаётган томонларнинг баровар наф келтирадиган ечим ҳолатини топа билишлариdir. Конфликтга кириб қолган томонларнинг ҳаракатида турли амалий ҳолатлар бўлади. Булар: рақиб томонни мағлуб этиш; чекиниш; таслим бўлиш; келишув ва ҳ.к. ҳолатлариdir. Низоли вазиятга тушиб қолган томонларнинг сиёсий маданияти даражаси улар фақат ўз манфаатларинигина эмас, рақиб томон мақсад ва манфаатларини ҳам сеза билишида намоён бўлади.

Сиёсий манфаатларнинг намоён бўлиши ва амалда қўлланилишини ўрганиш жамият тараққиётида халқ ҳаракатини, унинг хоҳиш-иродасини англашда муҳим омил бўлиб хизмат қиласи. Бу ўринда сиёсий манфаатлар сиёсий кайфиятлар билан боғлиқ эканлиги яқол кўзга ташланади.

Жамият тараққиётида омма сиёсий кайфияти муҳим аҳамият касб этади. Сиёсий кайфият унинг шаклланиши, ижтимоий амалиётда тутган ўрни ва мавқеи муаммоси бизнинг ижтимоий-сиёсий фанларимизда етарли даражада ўрганилмаган. Бундай ҳолат сабаби бизнингча тоталитар тузумнинг сиёсий, мафкуравий жиҳатдан омма амалий руҳий ҳолатини, халқ кайфиятини билишни хоҳламаслигида эди. Бу сиёсий тузум омма кайфиятидаги ўз манфаатига "мос жиҳатларини осонликча топар" ва тарғибот-ташвиқот тизими ёрдамида "қайта ишлаб", жамоат фикри тариқасида баён қиласи эди.

Инсон ижтимоий тараққиёт давомида жамиятда содир бўлаётган воқеа ва ҳодисаларга муносабат билдириб яшайди. Фаоллик меъёри қай даражада бўлишидан қатъий назар шахснинг муҳитга, инсоннинг жамиятга муносабати манфаатларнинг шаклланиши ва рӯёбга чиқиши билан узвий боғлиқ. Бу жараён мобайнида кайфиятлар вужудга келади ва ижтимоиёт инъикоси тариқасида ҳаракат қиласи. Амалга ошган ёки рӯёбга чиқмаган мақсад манфаат субъектлари кайфияти мазмунини, моҳиятини белгилайди. Синфий

жамиятларнинг пайдо бўлиши, давлат ва давлатчилик тизимининг ривожланиши туфайли кайфият категорияси ҳам шаклан ва мазмунан кенгайди. Шахс кайфияти, оила кайфияти, жамоа кайфияти, ижтимоий грух кайфияти, синф кайфияти, миллат кайфияти, халқ кайфияти каби тасниф мундарижаси юзага келди.

Жамият ривожида халқ хоҳиш-иродасини ифодаловчи ижтимоий кайфиятни сеза билиш, у билан ҳисоблашиш тараққиёт гаровидир. Манфаатлар асосида келиб чиқувчи кайфиятлар сиёсий муносабатларда аникроқ кўзга ташланади. Турмуш тарзининг мазмуни, тузум моҳияти, давлат сиёсати ўз ижтимоий-сиёсий аксини кишилар кайфиятида топади. *Сиёсий кайфият, бизнинг назаримиизда, ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий муҳитга манфаат нуқтаи назаридан ёндашув бўлиб, унинг намоён бўлишида субъектларнинг мавжуд шароитдан қониқиши ёки қониқмаслиги, муайян вазиятда истак - хоҳишлари рӯёбга чиқиши мумкинлигини англаш кечинмалари, манфаатига монанд келмаган шароитни ўзгартириш истаклари мажмуудир.*

Сиёсий кайфият - ижтимоий сиёсий амалиётниг субъектив таҳлили туфайли вазиятга берилган сиёсий баҳодирки, унинг асосида манфаатлар ётади. Бир хил, ўхшаш ижтимоий-сиёсий шароитда яшаётган кишиларни кайфият умумийлиги боғлади. Сиёсий кайфиятлар объектив ва субъектив омиллар таъсирида шакланади ва сиёсий манфаатлар сингари ўз атрофига маслакдошларни тезда ва осонликча жипслаштиради. Сиёсий кайфиятнинг объективлиги унинг ижтимоий амалиёт билан боғлиқлигига бўлса, субъективлиги - шахсларнинг муайян муҳит, ижтимоий-иқтисодий шароитга ўз манфаатлари нуқтаи назаридан ёндашувиладир. Жамият яратган имкон атрофида кайфият субъекти манфаатларининг қондирилишидан сиёсий кайфиятлар кўлами, мазмуни аниқ чегарага эга бўлиб боради. Сиёсий тузумлар янгиланаётганда бу холат янада равшан кўзга ташланади. Омманинг маълум қисми

эски тузумни ёқлаб, ҳимоя қилиб чиқади, бошқа бир қисми - янги тузум тарафдори бўлиб ҳаракат қилади.

Сиёсий муносабатларда сиёсий кайфиятни аниқлаш, уни ҳисобга олиш ва идора этиш муҳим аҳамиятга эга. Халқ хайриҳоҳлигини фаол қўллаб-қувватлаш ҳар қандай сиёсий тузум олдида турган долзарб муаммодир. Буни ҳал қилиш халқ ҳоҳиш-истагини сезиш, унинг сиёсий манфаатларига мос иқтисодий-ижтимоий дастурларни ҳаётга тадбиқ қилишга боғлиқ. Ваъдалар аниқ, ҳаётий ва амалга ошадиган бўлиши лозим. Акс ҳолда, амалиётдан ажраган, бажарилмайдиган дастурий ваъдалар омма сиёсий кайфиятидан норозиликни вужудга келтирадики, сиёсий мухолиф кучлар бундан ўринли ва унумли фойдаланиши мумкин.

Жамиятдаги ижтимоий-сиёсий тизимлар ўз иш фаолиятида омма сиёсий онгининг муҳим мезони бўлган сиёсий кайфиятни ҳисобга олсагина сиёсий барқарорликка эришилади. Сиёсий барқарорлик даврида сиёсий кайфият мазмунида табақаланиш кучли бўлмайди, унинг ижтимоий ривожланишидаги мавқеи ҳам сезилмайди. Фақат ўтиш даврарида, сиёсий кучлар кураши кескинлашганда, сиёсий манфаатлар ошкора рақобатлашган пайтларда сиёсий кайфиятлар аниқ сезилади. Оммани бир манфаат атрофида жипслаштирган сиёсий кайфиятлар омма сиёсий ҳаракатида ва чиқишиларида намоён бўлади.

Тарихдан, айниқса, синфий жамиятлар тажрибасидан маълумки, ҳар қандай тузумда омманинг муайян сиёсий кайфиятини идора қилиш учун уринишлар бўлган. Омма кайфиятига таъсир қилишда, аввало, халқ ишончи ва сабр-тоқатига таяниш ҳамда омма ҳоҳиш-истагини рӯёбга чиқариш муҳим усулдир. Бу борадаги имкониятларнинг ижтимоий амалиёти омма кайфиятини кўтаради, уларни ташаббускорлик ва бунёдкорликка етаклайди. Имкониятларнинг йўқлиги эса омма норозилигини туғдиради, мавжуд вазиятга ишончсизлик уйғотади.

Сиёсий кайфиятнинг сиёсий манфаатлар билан боғлиқлигини кўрсатувчи мазкур хulosса яқин тарихимиз Собиқ Иттифоқ ҳаётидаги қайта қуриш даври ижтимоий-сиёсий ҳаётида яқол ўзини намоён қилди. Халқ оммаси синалмаган синовларга, пухта ўйланмаган сиёсий тажрибаларга дучор қилинди. Узоқ ўн йиллар давомида ҳисобга олинмаган, ягона мафкура томонидан жиловланган, маъмурий-буйруқбозлик услуги билан “бошқарилган” омма сиёсий кайфияти бирданига ўз ҳолига ташлаб қўйилди. Сиёсий кучлар тўқнашуви кескинлашди, сиёсий муносабатлар мурраккаблашди. Оқибатда иқтисодий парокандалик, таназзул ҳолати юзага келди. Бундай мурраккаб сиёсий-иктисодий жараён ижтимоий чигал муаммоларни вужудга келтирди. Шаклланиб қолган бунақа вазиятда бирдан-бир тўғри сиёсий йўл — жарлик ёқасига бориб қолаётган, миллий ва ҳудудий низолар маконига айланиб қолган империя исканжасидан чиқиб, мустақиллик йўлини танлаш эди. Зоро, омма сиёсий кайфиятидан келиб чиқадиган сиёсий манфаат моҳияти ҳам шуни тақозо қиласар эди. (Сиёсий кайфиятнинг шаклланиши ва ҳаракати ҳолатини илмий тадқиқига бағишлиланган тадқиқотимиз мазмуни навбатда режалаштирилган монографияда ўз ифодасини топади).

Сиёсий манфаатларнинг намоён бўлиши ва ижтимоий амалиётдаги ҳаракати таҳлилига бағишлиланган бандни қуйидаги ихчам хulosса билан якунлаймиз:

— Сиёсий манфаатлар ижтимоий амалиётнинг инъикоси сифатида жамият иқтисодий ва ижтимоий муносабатларидан келиб чиқади. У оммавий манфаат мавқеига эга бўлиб, оила, синфлар, миллатлар ва умуман жамият манфаатини айни пайтда, ўзининг дастлабки обьекти сифатида шахс манфаатини ҳам ифодалайди. Сиёсий манфаатларнинг туб моҳияти ҳокимиятни эгаллаш ва ушлаб қолиш мақсади билан боғлиқ бўлади. Ўз мазмунида у синфлар, сиёсий ташкилотлар, ўюшмалар, жамоа ва шахсларнинг мавжуд тузумга бўлган муносабатини акс эттиради.

— Жамиятда сиёсий манфаатлар муайян шаклда ва мазмунда намоён бўлади. Консенсус, консолидация, конформизм, конфронтация, конфликтлар сиёсий манфаатларнинг намоён бўлиш шаклларидир. Мазмунига кўра сиёсий манфаатлар - умумхалқ, умумдавлат, минтақа, ҳудуд, миллат, синф, жамоа, шахс оила сиёсий манфаатлари кўринишида бўлади. Сиёсий манфаатларга хос бу хусусиятларни билиш сиёсий муносабатларни идора қилишда муҳим ўринга эга.

— Сиёсий манфаатлар мазмунида сиёсий кайфият салмоқли ўрин эгаллайди. Ижтимоий манфаатларнинг мавжуд сиёсий тузум имконияти шароитида амалга ошган ёки ошмаганлигидан сиёсий кайфият шаклланади. Омма сиёсий кайфиятини сезиш, у билан ҳисоблашиш, жоиз бўлган жойда ундан ўринли фойдаланиш жамият тараққиётига таъсир қилувчи муҳим омилдир. Сиёсий кайфият сиёсат субъектларининг ижтимоий амалиётга бўлган муносабатини акс эттиради ва унинг асосида сиёсий манфаатлар ётади.

2.6. ЯНГИ ИЖТИМОИЙ ТОИФА –МУЛҚДОРЛАР ВА УЛАРНИНГ СИЁСИЙ МАНФААТЛАРИ

Мустақиллик йўлидаги ривожланишимизнинг мазмунини мушоҳада қиласар эканмиз, эришилаётган ижтимоий-сиёсий ютуклар билан бир қаторда таҳлил талаб муаммолар ҳам юзага чиқаётганлигини кўрамиз. Маълумки, иқтисодий ислоҳотлар туфайли мулкчиликнинг моҳияти ва шакллари ўзгариб, меҳнат мақомида ҳам туб силжишлар содир бўлмоқда. Бунинг оқибатида ижтимоий амалиётда анъанавий қонуният ва қадриятларга ўз манфаатлари нуқтаи назаридан ёндашувчи янги ижтимоий тоифа - мулқдорлар синфи шаклланаётган бўлиб, у жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий соҳаларида тобора маълум мавқега эга бўлиб бормоқда.

Ижтимоий-сиёсий ислоҳотлар шароитида шаклланаётган мулқдорлар ижтимоий гурухи жамият дикқатини ўзига тортиб, янги ижтимоий ҳодиса сифатида назарий ҳамда амалий таҳлилни талаб қилмоқда. Иқтисодий, ижтимоий ва маънавий манфаатлар муштараклиги сиёсий мазмун касб этиб бораётган бугунги кунимизда синф сифатида шаклланаётган мулқдорлар сиёсий манфаатларининг вужудга келиши ва ривожланишини ўрганиш, бу манфаатларни жамият манфаатлари билан уйғунлаштириш энг долзарб муаммолардандир.

Жамиядаги ҳар қандай ҳаракат негизида турли ижтимоий гурухлар ва синфларнинг эҳтиёжи ва манфаатлари ётади. Бу эҳтиёж ва манфаатларнинг келиб чиқиш сабабларини, ривожланиш хусусиятларини таҳлил қилмай туриб жамият тараққиётини тўғри англаб бўлмайди. Муайян даврдаги ижтимоий-сиёсий вазиятни манфаатлар муштараклиги нуқтаи назаридан тадқиқ қилиш омма фаолиятининг бунёдкорлик кучини қуришга, жамиятнинг бир ҳолатдан иккинчисига ўтиш моҳиятини тушунишга ёрдам беради. Бу ўринда мавжуд ижтимоий амалиёт мазмунини таҳлил қилиш мухим аҳамиятга эга.

Ҳаётнинг ижтимоий соҳаси унинг иқтисодий, маданий, маънавий ва сиёсий жабҳалари билан чамбарчас боғлиқдир. Бу тизим орасида, маълумки, иқтисодий соҳа алоҳида мавқега эга. “Борлиқ онгни белгилайди, ижтимоий борлик, ижтимоий онгни белгилайди”, - деган мумтоз меъёр ким томонидан, қачон айтилган бўлишидан қатъи назар, ижтимоий амалиётда доимо амал қиласди. Жамият ва шахс ўртасидаги муносабат шу фалсафий қонуният асосида шаклланади. Шахс дунёқараши, фикриёти ва фаолияти муайян мухит бағрида шаклланади. Бу ҳолатнинг ижтимоий натижаси ўлароқ манфаатлар масаласи майдонга келади.

Ижтимоий амалиёт мундарижасида меҳнат ва мулк муносабати ётади. Ижтимоий адолат ўрнатиш учун кураш меҳнат мақоми билан мулкчилик мазмунини мувофиқлаштиришни мақсад қилиб олади. Синфий муносабатларнинг қарор топиши, синфлар ўртасидаги тафовутларнинг қарама-қаршилик даражасига ўсиши меҳнат тақсимотини, мулкий номутаносибликни вужудга келтирди. Инсоният тарихидаги барча инқилобий ҳаракатлар мазкур муносабатларни тартибга солиш йўлидаги уринишлар эди.

Собиқ Иттифоқнинг барча республикалари ҳаётида бўлганидек, “советларча” янги жамият қуришнинг иқтисодий иллати Ўзбекистон сиёсий тарихида ҳам ўз изини қолдирди. Ижтимоий тенгликнинг меҳнатга қараб тақсимот тамойилини жорий қилишга қаратилган адолатли ижтимоий идеал тарихимизнинг турли босқичларида турлича бузилди.

Совет жамияти тажрибасида мулкка эгадорлик зулм ва зўравонлик асоси деган ўлчовга таяниб бойларга қарши кураш бошланди ва аста бу кураш бойлика қарши курашга айланиб кетди. Хусусий мулкни тагтомири билан йўқ қилиш мавжуд мафкуранинг, ҳаракатдаги сиёsatнинг муҳим мақсади қилиб қўйилди. Шу тарзда узок йиллар давомида ижтимоий мулкчилик қаршисида хусусий мулк, ижтимоий манфаат қаршисида шахсий манфаат қурбон қилинди. “Сен учун шахсий манфаат устунми ёки жамият манфаатими?” - деб қўйилган саволга фуқаролар ўз манфаатларини ўйлаб

турганлари ҳолда “Жамият манфаати мен учун устивордир”, - деб жавоб берадиган бўлиб қолдилар.

Ижтимоий амалиёт мундарижасида шахс моддий ва маънавий эҳтиёжларининг қондирилиши муҳим ўрин тутади. Инсонижтимоий муносабатларнинг обьекти сифатида жамиятда, моддий ва маънавий неъматлар бунёдкоригина эмас, балки истеъмолчиси ҳамдир. Жамиятнинг иқтисодий имкони билан меҳнат аҳли эҳтиёжининг қондирилиш ўртасидаги меъёр мутаносиблигидан ижтимоий турмушнинг мезони келиб чиқади. Бу ҳолат, шубҳасиз, тақсимот тизими билан узвий боғлиқдир.

Республика амалий ҳаётида жорий қилинаётган ички сиёсатимизнинг асосини ижтимоий жиҳатдан йўнал-тирилган бозор иқтисодиёти ташкил қилмоқда. Бу йўна-лишнинг асосий мақсади - ҳалқ манфаатини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий тараққиётга эришиш имконини яратишдир. Ушбу йўналиш ижтимоий амалиётда ҳалқнинг ижодий ва меҳнат имкониятларини очиб беради, узоқ йиллар давомида шаклланган ижтимоий иллат бўлмиш боқимандачиликка хотима беради. Бунинг таъсирида ташаббускорлик ва тадбиркорлик тарбияланиб, йўқотилган эгалик ҳисси қайта тикланиб боради.

Иқтисодиётни демократик йўллар билан юксалтиришда ижтимоий ҳаётнинг айни вақтдаги вазияти ҳисобга олиниши керак. Ўзбекистон Республикасидаги бугунги ижтимоий аҳвол табиий ва тарихий жиҳатдан худудий хусусиятлар билан узвий алоқадордир.

Республикамиз табиий томондан ва жуғрофий жиҳатдан ўта қулай имконга эга бўлган худуд бўлиб, Марказий Осиё минтақаси иқтисодий районининг марказида жойлашган. Ўлкамиз худуди Европа қитъасидаги Буюк Британия, Бельгия, Дания, Швейцария, Австрия давлатларининг умумий худудидан катта.

Ўзбекистоннинг ўзига хос хусусиятларидан яна бири демография вазиятидир. Аҳоли сонининг тарихий, ижтимоий-иқтисодий ва айниқса, ўлкамизга хос бўлган демографик омиллар таъсирида тез суръатлар билан ўсаётганлиги юртимизга хос хусусиятлардандир. Аҳоли

нуфузининг катта қисмини ёшлар эгаллашини ҳам алоҳида кўрсатиш керак. Республикамиз ишчи кучи сероб минтақалардан ҳисобланади. Айни пайтда аҳолининг меҳнатга лаёқатли ёшдаги қисми аҳоли умумий сонига нисбатан озлигини ҳам таъкидлаш лозим.

Ижтимоий амалиётнинг белгиларидан бири бўлган шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги муносабатларнинг биздаги ўзига хослиги аҳолининг ярмидан кўпи қишлоқ жойларида яаш билан изоҳланади. Руҳиятимизда кўчиди юришга хоҳишнинг йўқлиги, аждодлар яшаб келган жойларга анъанавий боғланганлигимиз ҳам турмуш тарзимизнинг муҳим жиҳатидир. Ўзбекистон Республикаси ижтимоий ҳаётидаги синфий таркибнинг ҳам ўзига хос томонлари бор. Бу - аҳоли ишга лаёқатли қатламининг асосий қисми деҳқончилик билан бандлигидир. Мамлакатимиз кўп миллатли республика ҳисобланади. Этник жиҳатдан бу ерда туб аҳоли асосий кўпчиликни ташкил этсада, ўз маданияти, одати ва анъаналарига эга бўлган 130 дан зиёд миллат ва элат вакиллари яшайди.

Юқорида тилга олинган табиий ва ижтимоий омиллар республиканинг бугунги реал ҳаётидаги муамоларни ҳал қилишда инобатга олиниб, адолатли ва демократик жамият барпо қилинмоқда.

Маълумки, шўролар давридаги Собиқ Марказнинг узоқ йиллар олиб борган сиёсати туфайли юртимиз ўта оғир шароитга тушиб қолган эди. Ўзбекистон халқ хўжалиги бир томонлама, нуқсонли хом ашё омборига айланиб, ўлкага ёқилғи, асбоб-ускуна ва мурраккаб технологияларгина эмас, ҳатто халқ истеъмоли моллари, озиқ-овқат маҳсулотлари ҳам четдан келтириладиган бўлган. Республикада Собиқ Иттифоқ ва маҳаллий маҳкамалар томонидан ўша даврда олиб борилган ноизчил ва самарасиз ҳудудий-иктисодий сиёсат оқибатида моддий ишлаб чиқариш билан ижтимоий соҳадаги номутаносибликлар чуқурлашиб борди. Натижада маҳаллий корхоналарнинг техникавий ҳолати, уларда чиқарилаётган маҳсулотнинг сифат даражаси давр технологияси талабларига, дунё

рақобатининг жиддий ўлчовларга тўғри келмай қолган эди. Халқ хўжалигининг барча жабҳаларидағи асбоб-ускуналар ҳам жисмоний, ҳам маънавий эскириб қолгани натижасида ишлаб чиқаришни замон талаби даражасида ташкил қилиш, бу жараённи бошқариш қийин бўлиб қолган эди.

Республика иқтисодиётида юзага келган мурраккаб муаммолар шўро тизими олиб борган иқтисодий сиёsat оқибатида таркиб топган алоқалари тизимининг бузилиши, ягона молия, пул-кредит тизимининг барбод бўлиши ва пулнинг ёппасига қадрсизланиши билан боғлиқ эди. Бундай ижтимоий-сиёсий вазиятдан чиқиб кетиш Президентимиз ўз вақтида таъкидлаганидек, “...икки мурраккаб масалани ҳал этиш — бир томондан, бозор иқтисодиётига ўтишда чуқур ислоҳотлар ўтказиш, иккинчи томондан, иқтисодиётни барқарорлаштириш, халқ фаровонлигининг кескин пасайиб кетишига йўл қўймаслик”ни тақозо қиласди. (Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёsat, мафкура. 1-Жилд. Т., “Ўзбекистон”, 1996, 62-б.)

Ўлка демографик хусусиятини ҳисобга олиш бу вазифани ҳал қилишда муҳим аҳамиятга эга. Маълумки, Республика иқтисодий тараққиётида унинг ишлашга лаёқатли кишилари ортиқчалиги, маҳаллий оиласаларда болалар кўплиги, фуқароларнинг меҳнат малакалари ўзига хос хусусиятга эга эканлиги етарли ва зарур даражада инобатга олинмай келди. Мамлакатда меҳнатга лаёқатли аҳолининг умумий ҳажмида ортиқчалик сезилаётгани, айни вақтда Андижон, Наманган, Фарғона, Самарқанд ва ҳатто Тошкент вилоятларининг қатор саноат корхоналарида иш жойларининг бўш турганлиги ижтимоий амалиётимиз муаммоларидандир. Бу аҳвол заминида юқорида биз тилга олган ҳолатлар, қайд этган қонуниятлар ётади. Амалий тадқиқотларнинг гувоҳлик беришича Республикада маҳаллий аҳоли вакилларидан малакаси ва касбий кўникмаси юқори бўлган кадрларни тайёрлашга эътибор суст бўлган.

Юқорида айтилганларни ҳисобга олиб шуни

таъкидлаш керакки, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтишнинг биринчи босқичида иш кучига талаб ва таклиф, кадрлар сиёсати давлат бошқаруви ташкилотлари томонидан тартибга солиниши зарур бўлиб турди. Агар бу жараён бошқарув эътиборидан четда қолса, бозор стихияси гирдобига ташлаб қўйилса ишсизлик муаммоси чигаллашиб кетар эди. Мехнат бозорининг вужудга келиши, унинг фаолиятини ижтимоий амалиёт манфаатлари асосида бошқариш ҳам бугун долзарб бўлиб турибда. Негаки, бозор иқтисодиётига ўтиш даврида иш кучи таклифи иш кучига бўлган эҳтиёждан сезиларли даражада ортиб кетади. Бу ҳол нисбатан паст даражадаги касб кўникмасига эга бўлган ёки касбга ўргатилмаган ёшлар, рақобатга бардоши кам ижтимоий тоифалар бўлган аёллар, ногиронлар, нафақа ёшига етиб қолган кишилар ҳисобига кескинлашади. Шу боис асосий эътиборни имкони борича ишсизликнинг олдини олишга, уни юмшатишга қаратиш вазифаси турибди.

Миллий ғуур, миллий ифтихор туйғуларининг юксалиб бораётганлиги бугунги ижтимоий амалиётимизнинг белгиларидандир. Миллий маънавий қадриятларнинг тикланиши, ўзликни англаш жамиятни янгилашнинг бош мақсади қилиб қўйилди. Ўзбек халқининг миллий руҳиятида инсонпарварлик, адолат, аҳил кўшничилик фазилатлари қадимдан мавжуд. Турмуш тарзимизда ота-боболар яшаган заминга меҳру муҳаббат, яқин ва узоқ халқлар манфаатларини тан олиш, уларнинг тақдирига бефарқ қарамаслик каби муҳим ахлоқий фазилатлар қарор топган.

Бозор муносабатларини шакллантириш, иқтисодиётни янги тизимга ўтказиш шароитида *синфлар ва ижтимоий гуруҳлар тизимида туб ўзгаришлар амалга оша бошлади*. Фуқароларни *синфлар ва ижтимоий гуруҳларга ажратишнинг ишчилар синфи, дехқонлар синфи ва зиёлилар қатлами деб аталмиш тасниф мундарижаси янгича ёндашишни талаб қилиб қолди*. Республикада амалга ошири-лаётган иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш ва жамиятнинг барча соҳаларини

Эркинлаштириш тажрибаси мулкдорлар синфининг шаклланиб бораётганлигини кўрсат-моқда. Ислоҳотларда инқилобий сакрашларсиз тадрижий йўлдан бориб, босқичма-босқич, оддийдан мурраккабга қараб эволюцион тарзда тарақкий этиш стратегияси танланилди. Натижада дастлабки ютуқ — бу одамлар онгида рўй берган — меҳнатга ва мулкка бўлган муносабатнинг кескин ўзгаришидир. Бу ҳол ўз навбатида ўтказилаётган ислоҳотларнинг асосий, энг катта мақсади мамлакатда мулкдорлар синфини шакллантиришга шароит яратади. Ислоҳотларнинг устивор йўналишлари ҳисобланган — мулкдорлар синфини шакллантиришда оқилона йўл тутилди. Бу ҳақда гапириб юртбошимиз шундай дейди: “Саноатда ҳам, қишлоқ хўжалигига ҳам, иқтисодиётнинг барча соҳаларида мулк ҳақиқий эгаси қўлига ўтиши керак. Одамлар онгиға мулкка эгалик ҳиссини сингдириш лозим. Барча фонд биржалари, қимматли қоғозлар бозорларининг фаолияти одамлар онгида эгалик ҳиссини тарбиялашга хизмат қилиши даркор. Биз аҳолининг кескин табақалашувига йўл қўймаймиз. Яъни, бизда энг бой ва ўта камбағаллар бўлмайди, балки ўртача мулкдорлар синфи қарор топади. Бу синф иқтисодиётда, борингки мамлакат ҳаётида муҳим ўрин тутиши, асосий таянч бўлиши керак”. (Ислом Каримов. Асалар тўплами. Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби. 5-Жилд. Т., “Ўзбекистон”, 1997, 335-б.).

Мулкдорлар синфининг шаклланиши учун керак бўлган барча шароитлар Республикаизда яратилган. Бу жараёнга таянч бўлувчи иқтисодий, ҳуқуқий асослар мавжуд. Унга кўмак берувчи керакли янги тузилмалар фаолият кўрсатмоқда. Шу куннинг долзарб вазифаси мулкдорлар тоифаси тезроқ ўз манфаатлари чегарасини тўла англаб, мустаҳкам оёққа туриб олиши, давлатнинг таянчи бўлиш учун кураши билан боғлиқ.

Ички сиёсатимизда кўп укладли иқтисодиётнинг қарор топиши мулкчиликнинг турли шакллари — давлат мулки ҳам, жамоат мулки ҳам, шахсий мулк ҳам бирдек ривожланиши учун шароит яратилиши хусусийлаш-

тиришнинг амалга оширилиши, монополияга қарши фаол кураш, соғлом рақобат мухитини шакллантириш, меҳнатни рағбатлантириш усусларининг қўлланилиши тадбиркор-ликнинг авж олишига кенг имкон берди.

Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан аёнки, бир ижтимоий- иқтисодий ҳолатдан иккинчисига ўтиш эскилик билан янгилик ўртасида қарама-қаршиликлар бирлиги ва кураши фалсафий қонуни асосида содир бўлади. Бу давр ижтимоий-сиёсий адабиётларида ўтиш даври деб юритилиб, унда фуқаролар ҳаёт тарзининг аввалдан амал қилиниб келаётган ижтимоий-иқтисодий меъёрлари билан бирга таркиб топаётган янги мезонлар бир макон ва замонда амал қиласди. Тараққиёт тақозоси билан янгилик эскилик ўрнини эгаллайди. Бу жараён жамиятда доимо мурраккаб кечади ва ўзининг тартибга солинишини, бошқарилишини табиий тарзда тақозо қиласди.

Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллигини таъминлашга қаратилган бозор иқтисодиётининг ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган йўли негизида ишлаб чиқаришни истеъмолчи манфаатларига мослаш, унинг тинмай такомиллаштириб бориш, техника тараққиёти жабҳаларини жадаллаштириш, ходимларнинг касб қўникмалари ва малакаларини ошириб бориш билан бир қаторда ишлаб чиқариш ташкилотларининг тадбиркор, ишбилармон, уддабурон, эпчил бўлишлари талаб қилинади.

Республика ҳаётида шаклланаётган бу ҳолат ижтимоий амалиётимизнинг янгилиги бўлиб, ўз назарий ҳамда амалий тадқиқ ва таҳлилини талаб қилмоқда.

Бозор сиёсати орқали тараққиёт йўлини топган жаҳон халқлари тарихи ва амалий ҳаёти шуни таъкидлайдики, тадбиркорлик иқтисодиётни ривожлантириш, фуқаролар турмуш даражасини юксалтиришнинг мухим омилидир. Шарқ халқлари, хусусан, Марказий Осиё халқлари тарихида тадбиркорликнинг ижтимоий-иқтисодий илдизлари узоқ ўтмишга бориб тақалади. Илғор ижтимоий-сиёсий фикриёт тарихи тизимида жамиятни ривожлантирувчи шартлардан бўлмиш ҳалоллик, иймон-ишонч билан бир

қаторда ташаббусли тадбиркорлик ғояси ҳам муҳим ўрин тутади.

Кишилик тарихи тараққиётида зулм ва зўравонлик замонларининг вужудга келиши ва ривожланиши давомида меҳнатнинг ижтимоий мақоми инкор этилди. Меҳнати маҳсулидан тегишли тарзда баҳраманд бўла олмаган меҳнаткашлар фаолиятида бегоналашув шаклланиб борди. Социалистик тўнтариш зулмни зўрлик йўли билан йўқ қилиб эрк ва адолатни тенглилка эришиш йўли билан тикламоқчи бўлди. Ижтимоий тенглик тушунчаси заминида жамиятнинг "камбағаллар" ва "бойлар"га бўлинмаслиги ётади. Бироқ бойларга, ҳатто ўрта ҳол мулқдорларга қарши кураш фаровон яшашга қарши курашга айланиб кетди. Шўро тузумидаги бир томонлама, калтабин сиёsat оқибатида шахс мулқдан, ўз меҳнати натижаларидан манфаатдор бўлиш имкониятидан узоқлашди. "Ўз"лигини унутиб, "умум"га ишлади. Ижтимоий тараққиётнинг бундай ривожланиши натижасида ташаббус, малакали меҳнат ўрнини лоқайдлик, бефарқлик эгаллай бошлади. Бу эса аста-секин ишёқмаслик ва боқимандачилик руҳиятини шакллантириб борди. Оқибатда жамият иқтисодий таназзул ҳолатига, ижтимоий чигалликлар вазиятига тушиб қолди. XX асрнинг 80-йиллари ўрталарида бошланган йўл - инсон омилига алоҳида эътибор ва шу йўналиш орқали жамият тараққиётини жадал-лаштириш ғояси назарий ва амалий жиҳатдан объектив зарурият эди. Инсон омили тушунчаси заминида шахснинг ижтимоий-иктисодий фаоллиги ётади. Бу фаоллик даражаси ва кўлами жамият ва шахс манфаатларининг - муштараклигига боғлиқ. Ана шунинг учун ҳам айни шу вақтда манфаатлар муаммоси майдонга келди.

Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик хўжалик алоқаларининг маънавий андозалари узилаётган, меҳнат бозоридаги вазият кескинлашаётган, иқтисодий танглик, пулнинг ёппасига қадрсизланиши таъсирида турмуш даражаси пасайиб бораётган бир вақтда шаклана бошлади. Ижтимоий-иктисодий муаммоларнинг бундай кескин-лашувидан ташқари, аҳоли онгига ва

турмушига узоқ йиллар давомида изчиллик ила, кези келганды ҳатто зўрлик билан сингдирилган “давлат манфаати”, “давлат мулки усти-ворлиги” тушунчаси, “жамият учун”, “халқ учун” меҳнат қилиш талаблари фуқароларнинг меҳнатдан ҳар томонлама бегоналашувига олиб келди. Бундай мурраккаб сиёсий-маънавий хусусият ривожланиб бораётган тадбиркорлик тараққиётига ўзининг салбий таъсирини, албатта, кўрсатади.

Тадбиркорлик мустақил ва ташабbus билан иш юритувчи ижтимоий гурухлар фаолияти бўлиб, турли шакл ва усулдаги аралашувларни, маъмурий буйруқбозликтини ёқтирамайди. Унинг шаклланиб, авж олиши учун қатор эркинликлар керак. Булар - мулкчилик шаклларининг хилма-хиллиги, иқтисодий фаоллик йўналишлари, ишлаб топилган маблағдан фойдаланиш усувлари мундарижасидаги мустақиллик ҳамда эркин ҳаракатдир. Тадбиркорликнинг табиати жамиятда ижтимоий, иқтисодий, сиёсий барқарорликни тақозо қиласди. Айни пайтда унинг ўзи барқарорликни сақлаб қолишга ҳисса қўшади. Жамиятда низоли вазиятлар, фуқаролар ва ижтимоий гурухлар ўртасида келишмовчиликлар мавжудлиги унинг ривожланишига халақит беради.

Тадбиркорликнинг ривожланиши ижтимоий амалиёт олдига қўйидаги вазифаларни қўйди:

- рақобат мұхитига бардош бера оладиган, янгиликка интилевчи, манбаатлар муштарақлигини таъминлайдиган иқтисодий шароит яратиш;
- ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган юксак салоҳиятли ҳўжалик тизимини барпо қилиш;
- давлат тасарруфида бўлмаган мулкчилик шаклларини қарор топтириш;
- нарх белгилашни тубдан ислоҳ қилиш;
- аҳолини ижтимоий ҳимоялаш чораларини куриш;
- шартномавий мажбуриятларнинг бажарилишини қонун билан кафолатлаш;
- солиқ тизими ва кредит сиёсатини тартибга солиш ва ҳ.к.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики,

тадбиркорлик ҳаракати давлат декрети билан ва "катта" сакраш йўли билан амалга оширилмайди, балки уни ижтимоий-сиёсий жиҳатдан оқилона ташкил қилиш ва бошқариш керак.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида муҳим ўрин эгаллаган тадбиркорлик ҳаракати бозор муносабатларини ривожлантиришга ўз улушкини қўшмоқда. У, аввало, ишлаб чиқарувчи якка ҳокимлигини синдириш, ишлаб чиқаришни истеъмолчининг манбаатларига бўйсундириш, аҳолини маҳсулотга бўлган эҳтиёжини аниқ ҳисобга олиш, конъюктура ўзгаришларига қараб тезлиқда иш тутиш йўналишларига ёрдам беради. Сўнг, лапашангликка, бокимандаликка хотима беришга, эгалик туйғусини тиклашга, иш юритишида ташаббускорликка кўмаклашади. Яна, ходимларни янгиликларга ижодий ва сезгирилик билан қаравшга, илмий-техника тараққиётининг сўнгги ютуқларини топқирлик билан дадил амалиётга тадбиқ қилишга ўргатади.

Тадбиркорлик шаклланиб, кенг қулоч ёйиб бораётган бугунги кунда бу жараён мазмунига Республика ижтимоий амалиётида учрайдиган баъзи бир ҳудудий хусусиятлар салбий таъсир қилмоқда. Фуқароларнинг ишлаб чиқариш жараёнида малака даражаси юқори эмаслиги туфайли ва сўнгги технологик ахборотлар билан тўла таъминланмаганлиги таъсирида тадбиркорлик ноишлаб чиқариш соҳаларида кенгроқ ва кўпроқ ривожланмоқда. Воситачиликнинг қинғир йўлларидан ҳам фойдаланил-моқдаки, бу баъзи ҳолларда очиқ олиб-сотарлик ҳолатларини вужудга келтирмоқда. Бу жараён тартибга солиниб бошқарилиши ҳозирги вақтда ўта долзарб бўлиб қолди. Давлат ташкилотлари қонун йўли билан бу жараённи жиловлаб туришлари қанчалик муҳим бўлса, истеъмол-чининг талаб даражасидаги маданияти, ўз эҳтиёжи ва манбаатларини қонуний ҳимоя қила олиш савияси ҳам шунча аҳамиятлидир.

Юқоридаги ихчам таҳлилдан кўриниб турибдики, тадбиркорлик ижтимоий ҳодиса сифатида жамият иқтисодиётини ривожлантириш, ҳалқ турмуш даражасини

юксалтиришга хизмат қиласы. Демак, бу жараён сиёсий ахамиятга ҳам эгадир. Шу боис тадбиркорлик давлат томонидан ҳимоя қилиниши, унинг манфаатлари қонуний кафолатланиши зарур. Президентимиз алоҳида таъкидлаганидек, жамиятни янгилас, эркин ишбилармонлик изига күчириш вазифаларини амалга ошириш учун кучли мустақил давлат, унинг идоралари - таркиби, ҳуқуқий асослари, мудофаа ва миллий хавфсизлик тизимининг қарор топиши муҳим ахамиятга эга. “*Фақат шундай қилингандагина ҳам ишбилармонларнинг манфаатларини, ҳам аҳоли манфаатларини ҳимоя қилиш мумкин*” [қаранг: Ислом Каримов. Асаллар тўплами. “Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мағкура. Т.1-жилд “Ўзбекистон”. 1996. 66-б.].

Бозор иқтисоди тажрибасидан маълумки, иқтисодий инқирозли ҳолатлардан чиқиб кетиш учун асосан ўзгариб бораётган ижтимоий-сиёсий вазиятни аниқ ва жiddий ҳисобга олиш, ижтимоий амалиётда содир бўлаётган социал силжишларни сезгирилик билан пайқаш лозим.

Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-сиёсий ҳаётида шаклланиб келаётган мулқдорлар синфи манфаатлари билан жамият манфаатларининг мувофиқлашуви ҳозирги ҳаётимиз туғдирган янгиликлардандир. Шу боис анъанавий қадрият-ларимизга янгича муносабат билан ёндашувчи бу тоифанинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий ислоҳотларда иштироки даражасини ўрганиш муҳим ва долзарб мавзулардан бўлиб қолди.

Ижтимоий-сиёсий жараёнлар бошқарувида “омма”, “халқ”, “мәҳнаткашлар” каби нисбатан умумлашган тушунчалар билан ифодаланувчи тоифалар ўрнини ўзига хос ижтимоий, иқтисодий, маънавий, сиёсий манфаатлари мажмуасига эга бўлган янги муайян ижтимоий тоифа — мулқдорлар синфи эгаллаб бормоқда. Бундай шароитда синфий муносабатлардаги манфаатларни муштаракликда инобатга олиш зарур. Табиийки, ҳаракатдаги жорий манфаатлар мажмуаси билан шаклланиб ва ривожланиб бораётган янги манфаатлар ўртасидаги муносабатлар ўз таҳлилини талаб қилмоқда. Бу муаммони ўрганиш, ундан амалий

хулосалар чиқариш бошқарув тизиминиң мүкаммаллаштиради.

Жамиятнинг социал-синфий стратификацияси тарихи ҳозирги вақтда ўзига янгича муносабатни талаб қилиб қолди. Сўнгги йилларда ижтимоий-сиёсий адабиётларида Арасту ва Афлотуннинг бу масала буйича фалсафий, сиёсий қарашларига алоҳида эътибор қилинмоқда. Фалсафа Фикриётининг даҳолари бўлган Арасту ва Афлотун жамият социал стратификацияси сиёсий ҳокимият тизими билан баглиқ бўлишини уқтирганлар. Арастунинг таъкидлашича, қонуний давлат сиёсий элита хукмронлигини чегараловчи куч сифатида фақат ўрта синфлари кўпчиликни ташкил қилган жамиятлардагина мавжуд бўлади. Қуий қатлами кўпчиликни ташкил қилган ёки ўрта ва юқори қатлами озчилиқдан иборат бўлган давлатларни, Арасту Фикрича, омманинг қўллаб-куватлаши ёки олигархиянинг хайри-хоҳлиги билан диктатор бошқаради.

Кейинги йилларда М. Вебернинг жамият ижтимоий тизими тўғрисидаги қарашлари сиёсатшунослик фани вакиллари диққатини ўзига тортмоқда. М. Вебер социал стратификациясининг қуийидаги диққатга молик йўналишини таъкидлайди. Жамият ривожланишида ишлаб чиқариш воситаларига бўлган муносабатгина эмас, балки маълум гуруҳларга мансуб бойлик меъёри, бу гуруҳнинг даромад даражаси, маълумотлилиги меъёри, хуқуқий имтиёзлари кўлами ҳам ҳисобга олиниши керак. Социал стратификация учун асос бўлган ўрта синф жамият сиёсий ва ижтимоий ҳаётидаги демократик ўзгаришлардан манфаатдор. У ислоҳотларга мойил бўлиб, сиёсий модернизация жараёнининг социал асосини ташкил қиласди. Фуқаролик жамиятини қуришда муҳим мавқе ва ўринни эгаллайди. Бу қатламнинг иштирокисиз тадбиркорликни ривожлантирадиган жамиятни қуриб, мулкчиликнинг хуқуқий ҳимоясини жорий қилиб бўлмайди. Мазкур таҳрирдан келиб чиқиб, мулкдорлар тоифаси юксак унум билан ишловчи, маърифатлашган, хабардорлиги юқори, ташаббускор ходимлар бўлиб, ишчи, дехқон ва

зиёлиларнинг энг малакали қисмидир, деб таъкидлашни ўринли деб ҳисоблаймиз.

Фуқароларни синф ва ижтимоий гуруҳларга тасниф қилиш тарихи сиёсий муносабатлар таҳлили билан боғлиқ. Сиёсат шундай анъанавий ижтимоийлик соҳасику, унда турли гурухларнинг жамиятдаги ўрни, мавқеи, мақоми аниқ сезилади. Бугунги кунда шахс қадр-қиммати, инсон мавқеи масаласи майдонга чиқиб, манфаатлар муаммосини долзарб масала қилиб қўйди. Жамиятнинг ҳар бир аъзоси турмуш ташвишларининг туб илдизини излар экан, сиёсий жараённи ўз ҳолича таҳлил қиласди, унга баҳоли қудрат баҳо беради, гоҳ мавжуд сиёсатни қўллаб-қувватлайди, гоҳида танқид қиласди. Республикада руй-рост очиқ сиёсат олиб борилаётгани, бўлаётган воқеаларга муносабатимизни ошкора айта олиш имкониятининг яратилиши, авваллари тайёр мафкуравий ўлчовга солинган Фикрларни такрорлашга кўниккан фуқаролар олдига ноанъанавий қийин вазифани қўймоқда. Фикрлар хилма-хиллиги, шахсий фикр ва мулоҳазаларга эга бўлиш ҳуқуқи маълум малакани ҳам түғдиради. Бу аҳолининг маънавий-маърифий ривожланиш даражасини ривожлантиришга олиб келади, унинг фаоллик салоҳиятини оширади.

Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий ҳаётни янада эркинлаштириш йўли тутилаётганлиги сабабли фуқароларимиз давлат ишларидаги фаол иштирок этиш имконига эга бўлиб бормоқда. Бу яратилган шароитдан ҳалқ ўз турмушини тубдан яхшилаш йўлида фаоллик билан фойдаланиши керак. Зоро, ҳар бир ҳалқ ўз сиёсий фаоллик даражасига мос ижтимоий тузумга, сиёсий ҳокимиятга эга бўлади.

Сиёсий фаолият заминида турли ижтимоий гурухларнинг ўз сиёсий манфаатларини англаши ва амалга ошириши йўлидаги ҳаракати ётади. Сиёсий фаолият иқтисодий манфаатлар билан ҳам узвий боғлиқ. Шу боис ҳар бир гуруҳ ўз сиёсий манфаатларини ўзининг иқтисодий имконидан келиб чиқиб белгилайди. Шахс манфаатлари билан жамият манфаатлари мос келган давлатлар хақиқий демократик давлат ҳисобланади. Бундай давлатнинг шаклланиши амалий жиҳатдан

мурракқаб тарихий жараёндир. Бунинг боиси шундаки, ҳар бир жамият ижтимоий тизимида синфлар ва гурухлар ўртасида ўзгаришлар бўлиб туради. Социал соҳадаги силжишлар гурухий манфаатларнинг бир-бири билан тўқнашувига олиб келади, ҳар бир ижтимоий-иқтисодий инқироз ҳолатлари жамиятда низоли вазиятларни туғдиради. Буларнинг ҳаммаси ўз аксини сиёсий муносабатларда намоён қилади. Жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида гурухий манфаатлар билан жамият сиёсий манфаатлари ўртасида муайян муштаракликни вужудга келтириш муҳим вазифадир.

Сиёсий фаолият сиёсий манфаатлар ифодаси бўлиб, моддий ва маънавий ҳаракатлар оқибати сифатида вужудга келади. У айни пайтда, мустақил ҳаракат ҳамдир. Сиёсий фаолият жамият таракқиётига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шу сабабли - сиёсий фаолият ҳам ўз бошқарувини тақозо этади. Сиёсий фаолият мазмунан ва шаклан турлича бўлишининг боиси унинг заминида ётган маълум кучларнинг мақсади, манфаати ва олдига қўйган вазифасига боғлиқ. Сиёсий фаолият жамиятда вужудга келиб, бунинг бағрида ҳаракат қилиши сабабли ижтимоий жараён ҳисобланади ва ахлоқий мезон меъёрлар билан боғланган бўлади.

Республикамиз раҳбарияти бугунги кунда олиб бораётган ижтимоий сиёсатнинг асосий йўналиши ўлкамизни очиқ жамият даражасига олиб чиқишга қаратилган. Фуқаролар сиёсий фаолиятини ташкил қилиш, уни умумхалқ манфаатлари билан мувофиқлаштира олиш даражасидан сиёсий барқарорлик келиб чиқади. Бу ўринда Афлотуннинг бир вақтлар нуқтадонлик билан "сиёсат бошқарув санъатидир" деган ибораси бугунги кунда ҳам нақадар долзарб бўлиб қолганини таъкидлаш ўринлидир. Бошқарув аслида муносабатлар тизимини ташкил қилиш демакдир. Сиёсат жамиятдаги барча соҳаларда мавжуд бўлган муносабатларнинг мужассамлашган ифодаси сифатида намоён бўлади. Бу муносабатлар ўз навбатида сиёсий жиҳатдан бошқарилиши ҳам керак. Негаки, жамиятнинг иқтисодий, маданий, маънавий жабҳалари ўз сиёсий бошқарувини тақозо қилади.

Сиёсий бошқарув сиёсий манфаатлар мазмунини түғри англаб олишни, бу манфаатларнинг намоён бўлиш шакллари ва қўлланилиш усусларини аниқ англаб олишини талаб қиласди. Синфлар ва гуруҳларга бўлинган жамиятда синфлар сиёсий манфаатларининг шаклан турлича бўлиши унинг мазмунига ва мақсадига боғлиқ. Бир неча ижтимоий-синфий гуруҳларга бўлинган жамиятда бир неча мақсаддаги сиёсий манфаатлар бўлади. Халқларнинг цивилизацияга эришиш өволюциясида турли синф ва гуруҳларнинг умумсинфий - сиёсий манфаатларини шакллантириш мақсади ётади.

Жаҳондаги илғор, бозор сиёсати муносабатлари ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, шаклланаётган мулқдорлар синфи фуқароларнинг умумсиёсий манфаатларининг шаклланишига, тарақкий қилишига ёрдам беради. Зоро, бу ижтимоий тоифа сиёсий барқарорлик шароитида, фуқаролар ҳамжиҳатлиги вазиятидагина ривожланади. Тартибсизликлар, турли гуруҳлар ўртасидаги тўқнашувлар унинг фақатгина иш юритишига, ривожланишига халақит беради. Мулқдорлар синфи сиёсий манфаатида фуқаролар ҳамжиҳатлиги, бозор муносабатларида эркинлик ва қонуний кафолатларнинг бўлиши, юксак турмуш даражасига эришиш мақсади мухим ўрин эгаллайди.

Хозирги шароитда ҳам мулқдорлар тоифаси қатор муаммоларга дуч келмоқдалар. Эски бошқарув усули, анъанавий гурухий манфаатлар осонликча ўз ўрнини бўшатмайди. Бундай шароитда, тажрибадан маълумки, янги гуруҳ ўз манфаатларини ҳимоя қиласди ва кураш майдонига тушади. Ишбилармон, ўқимишли, ҳаракатчан, малакали ходимлардан ташкил топган боис мулқдорлар синфи табиатида зиёлилик хусусиятлари устун бўлади. Шу сабабли бу гурухни зиёлилар қатламига тенглаштириш тўғрироқ бўлади. Кураш майдонида мулқдорлар ўз сиёсий манфаатларини ҳалол рақобат, юксак салоҳиятли хўжалик тизимини тиклаш йўли билан амалга оширишга ҳаракат қиласдилар. Унинг сиёсий дастурида асосий мақсад сиёсий ҳокимиятга эришиш эмас. Давлатни бошқаришда ўз гурухий

манфаатларини ҳимоя қиладиган вакилларга эга бўлиши мумкин ва бу табиий ижтимоий-сиёсий ҳолатдир.

Юқорида қайд этилган фикрлардан шу нарса аён бўладики, сиёсий манфаатлар сиёсий муносабатларнинг таркибий қисми бўлиб, маълум ижтимоий гурухлар фаолияти билан узвий ва чамбарчас боғлиқдир. Сиёсий манфаатлар ўз намояндалари мақсадларини тўла ҳимоя қиласди, уларнинг сиёсий дастурларидан келиб чиқади. Зеро, бугунги ҳаётимиизда мулқдорлар синфи пайдо бўлиб, унинг сиёсий манфаати шаклланиб бормоқда. Сиёсий манфаатлар муайян ижтимоий амалиётнинг инъикосидир. Уларда жамиятда юз берадиган иқтисодий, ижтимоий, маънавий ислоҳотлар ўз ифодасини мазмун-мундарижасида топади. Сиёсий манфаатлар маълум ижтимоий гуруҳ мақсадлари билан боғлиқ бўлади, шу мақсадни рӯёбга чиқарувчи сиёсий фаолиятни вужудга келтиради, тартибга солади ва бошқаради.

III БОБ. МАНФААТЛАР ВА МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁН

Бугунги кун ижтимоий тараққиёт ва амалиёт олдига мустақиллигимизни мустаҳкамлашдек ўта муҳим тарихий вазифани қўйди. Бу масаланинг ҳал этилиши кўп жиҳатдан фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигига боғлиқ. Инсон ижтимоий фаолияти асосида, сиёсий кайфияти заминида унинг мавжуд сиёсий вазиятга муайян муносабати етади ҳамда бу ҳолат маълум мафкурада муҳрланган бўлади. Зеро, фикрлаш қобилиятига эга бўлган ҳар бир жамият аъзоси рўй берәётган ижтимоий-иктисодий, маънавий-сиёсий воқеликни мушоҳада қиласи, борлиқка ўз манфаати нуқтаи назаридан муносабат билдиради. Шу тарзда жамият аъзоларининг ижтимоий манфаатлари намоён бўлиб, уларнинг фуқаролик фаолияти шаклланади, сиёсий онги, дунёқарashi ривожланади.

Манфаатларнинг ижтимоий ҳаёт билан боғлиқ бўлиб, маълум сиёсатга алоқадор эканлигининг энг муҳим белгиси бу манфаатлар ва мафкура ўртасидаги узвий алоқадорликдир. Ижтимоиётда исботланганидек, ҳар қандай мафкура негизида маълум социал грухларнинг манфаатлари ётади. Манфаатлар жамият тараққиётига икки йўналишда таъсир этади. *Бир томондан*, у ёки бу даражадаги стихияли тарзда содир бўладиган инсон ҳуқуқини бевосита ҳимоя қилиш шаклида. *Иккинчи томондан*, билвосита, яъни изчил тизимга эга бўлган ҳамда мантиқан мужассамлашган мафкура орқали. Агар биринчи кўринишда намоён бўладиган ижтимоий ҳаракат тагида содда, тартибга солинмаган, лекин ҳаётий манфаатлар етса, иккинчисида ижтимоий идеалга айланган, туб, умумижтимоий манфаатлар туради. Манфаатларнинг сиёсий фаолиятга таъсир этувчи омил эканлиги мафкуранинг маълум мақсадлар, муайян ғоялар билан боғланиб, жамиятда ижтимоий-сиёсий ҳаракатнинг кураш дастурига, стратегиясига, бош йўлига айланиш ҳолати билан боғлиқ эканлигига аниқ кўринади. Шу боис манфаатларга муайян сиёсий воқеликнинг бошланғич нуқтаси тариқасида қараш көрак.

Аввалги бобда таъкидланганидек, сиёсий жараёнлар муайян маънода жамият ва мафкура ўртасидаги муносабатларга боғлиқдир. Сиёсатнинг тақдири кўп жиҳатдан ушбу сиёсатнинг омма томонидан қабул қилинишига, унинг объектив зарурият эканлигига жамият аъзоларининг ишонишига боғлиқ бўлади. Тарих тараққиёти шуни яққол кўрсатмоқдаки, сиёсатнинг ўрни ва мавқеи тўғри англанилмаса, ижтимоий тараққиётнинг стихияли ривожланишига имкон яратилади. Айни пайтда, сиёсатнинг қудратига ортиқча баҳо бериш кўп ҳолларда субъективизмга, истибдодга, авантюризмга олиб келадики, унинг оқибатида сиёсий таназзул шаклланади. Бу жараённинг ғоявий, мафкуравий моҳиятини англамаслик ўз навбатида иқтисодий парокандаликка олиб келади. Жамиятнинг иқтисодий тараққиёти мафкура мазмунида ўз илмий ва назарий ифодасини топгандагина омма кундалик ва туб манфа-атларини тўғри ва тўла англаб етади.

Давлат жамият аъзолари ҳаётига қанчалик чуқур ва кенг аралашиб боргани сари жамиятдаги сиёсийлашув жараёни шунчалик кучая борадики, натижада манфаатлар категорияси ижтимоий тус олиб гурухий, синфий, миллий манфаатлар мазмунини касб эта бошлайди. Бундай шаклдаги манфаатлар муайян мафкурани вужудга келтиради. Манфаатларнинг тўқнашуви эса мафкуралар тўқнашувига айланади. Бу эса ўз навбатида жамият тараққиёти тизимидағи мафкуравий муносабатлар таҳлилини ҳам долзарб ва муҳим масала қилиб қўяди.

3.1. ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИ: МАНФААТЛАР ВА МАФКУРА

Жамият тараққиёти таҳлилида қўлланиладиган категориялар қаторида “ижтимоий муносабатлар” тушунчаси салмоқли ўрин эгаллайди. Зеро, у туфайли инсоният тарихи ривожининг кўпқиррали, изчил ва айни пайтда қарама-қаршиликлар билан йўғрилган мазмуни мушоҳада қилинади, тушунилади ҳамда тушунтирилади. Ижтимоий муносабатлар, уларнинг моҳияти, жамиятда тутган мавқеи муаммосини илмий тадқиқ қилишга жамиятшунослар доимо алоҳида эътибор бериб келгандар. Айниқса, икки аср оралиғида сўнги икки ўн йилликда дунё ижтимоий фикриётида қатор илмий мақола, рисола ҳамда тадқиқотлар пайдо бўлди. Шу адабиётлар билан танишиш ижтимоий муносабатлар муаммоси, унинг моҳияти, тизими ва тузуми тўғрисида турлича ёндашишлар мавжудлигини кўрсатмоқда. Жамият тараққиёти тизимида амал қилувчи муносабатлар моҳияти ва табиати тадқиқига у ёки бу илмий мақсадда ёндашган мазкур муаллифлар ижтимоий муносабатларни инсон фаолияти билан узвий боғлиқ ҳолда таҳлил қилиш лозим, деган қарашда ҳамфирдирлар. Айни пайтда шуни таъкидлаш керакки, муайян тарзда тан олинган бу боғлиқлик тадқиқотчилар томонидан турлича талқин қилинади. Бир гуруҳ муаллифлар ижтимоий муносабатларни инсон фаолияти билан бир, деб тушунтирадилар ва улар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик ва бирликни бир хиллик деб талқин қиласидилар. Маълум гуруҳ тадқиқотчилар ўз талқинларида ижтимоий муносабатлар ва инсон фаолияти тушунчаларини ўзаро алоқада, бирликда амал қилишини, тан олганлари ҳолда ижтимоий муноса-батлар инсон фаолиятидан мустақил бўлган объектив омил, деб қарайдилар. Яна бир гуруҳ олимлар инсонга катта ўрин ажратиб, унинг бунёдкорлик, ўзгартувчилик хусусиятини алоҳида таъкидлайдилар. Уларнинг фикрича, инсон фаолияти ижтимоий муносабатлардан ташқарида, алоҳида намоён бўлади ҳамда жамият тараққиётига муайян маънода таъсир этади. Бу борадаги нуқтаи назарлар хилма-хиллилигига

илмий жиҳатдан түғри аниқлик киритган фикр - ижтимоий муносабатлар амалий фаолият шаклида намоён бўлади ва рўёбга чиқади, деган хулоса бўлди. Бизнинг назаримиизда, ижтимоий муносабатлар ва инсон фаолияти тушунчалари ўртасидаги бирликни мазкур меъёрда англаш жамият тараққиёти тизимида фуқароларнинг фаоллик, ижодкорлик, яратувчилик қобилиятининг ўсишига ва амалий жиҳатдан тадбиқ қилинишига имкон яратади.

Жамият тараққиёти тизимидағи муносабатлар мазмун ва моҳиятини таҳлилий тадқиқ этишда, юқорида келтирганимиздек, ижтимоий муносабатларни инсоний фаолият билан биргаликда қараш түғри, аммо, бизнингча, етарли эмас. Негаки, бу тарздаги ёндашув ижтимоий муносабатлар моҳиятини очишда бир ёқламаликка олиб келади ҳамда жамият тараққиёти жараёнига ҳар томонлама тўла таъриф бера олмайди. Шу боис ижтимоий муносабатлар моҳиятини аниқлашда, унинг намоён бўлиши ва амалиётда рўёбга чиқиши сабабларини ўрганишда, ривожланиш жараёнини кузатишда инсоний фаолиятгина эмас, бу муносабатлар мазмунидаги субъектлар ҳаракати ҳам диққату-эътиборга олиниши керак. Муаммонинг илмий-назарий таҳлили олдига қўйилган мазкур талаб, айниқса, бугунги ижтимоий-сиёсий вазиятда ўта долзарбdir. XX асрнинг охирги ўн йилларни воқеалари шуни аниқ ва равшан кўрсатдики, собиқ Иттифоқ хаётида бошланган ва унинг парчаланиши оқибатида мустақиллик йўлини тутган республикалар амалиётida демократик жараён жамиятнинг ўта сиёсийлашуви билан боғлиқ бўлиб борди. Бир томондан, давлат ва фуқаролар, жамият ва шахс муносабатларида амал қилган анъанавий меъёр ва мезонлар тубдан ўзгара бошлади. Фуқаролар назарида ноодатий ижтимоий-сиёсий шароитлар вужудга келди. Ижтимоий муносабат субъектлари ўртасидаги ҳолатлар, уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва бир-бираига таъсири ҳамда ривожланиш жараёни жамият тараққиётининг ҳал қилувчи омили бўлиб қолди. Иккинчи томондан, олиб борилаётган ислоҳотлар туфайли жамиятнинг иқтисодий

ҳаётида ҳам кескин ўзгаришлар содир бўла бошлади. Мулкчилик шаклларининг тубдан ўзгариши, меҳнат ва мулк ўртасидаги муносабатлар, ижтимоий тақсимот мазмунидаги ўзгаришлар, янги социал гурухларнинг шаклланиши ҳам ижтимоий муносабат субъектларининг жамиятдаги тутган мақомига, уларнинг ўзаро муносабат мазмунига, тараққиёт табиатига янгиликлар олиб кирди. Учинчи томондан эса, ҳаётнинг маънавий соҳасида ҳам улкан ўзгаришлар юз бера бошлади. Инсоний қадриятларнинг мезоний тизимида, маънавиятнинг муҳим белгиларидан бўлган яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги муносабат меъёрлари янгича ахлоқий ўлчовлар билан белгилана бошлади. Бу ҳолатлар ўз навбатида ижтимоий муносабат субъектлари ўртасидаги ўзаро алоқа мазмунида мурракабликларни келтириб чиқарди. Шу боис бугунги кун ижтимоий амалиётида жамиятдаги мавжуд муносабатлар тушунчасини сиёсатшунослик нуқтаи назаридан илмий тадқиқ қилишда уларнинг таркибига ва табиатига эътибор қилиш кераклиги кўринмоқда.

Ижтимоий муносабатлар табиати талқинига бағишлиланган илмий адабиётлар билан танишиш шуни кўрсатмоқдаки, бугунги кунга қадар жамиятда содир бўладиган муносабатлар моҳиятини аниқлашда субъектлар мақоми тегишли тарзда ҳисобга олинмаган. Сўнгги йиллар амалиёти субъектлар муносабати муаммосини ўрганиш, уларнинг жамият тараққиёти тизимида тутган мақоми ва мавқеини таҳлил этиш ижтимоий бошқарув ҳақидаги фанларнинг, энг аввало, амалий сиёсатшуносликнинг муҳим ва долзарб вазифаси эканлигини кўрсатмоқда. Чунки жамият тараққиётининг ҳозиргидек ижтимоий муносабат-ларда мурракаб шакллар ҳукмронлик қилган шароитларида муносабат ва фаолият субъектлари орасидаги боғлиқлик табиати турлича кечади. Уларнинг ўзаро муносабати бирбирига мувофиқ келади, муайян ҳолларда эса бу монандлик йўқолади. Айрим вазиятларда эса субъектларнинг ўзаро ҳаракати уларнинг фаолиятига зид шаклда намоён бўлади. Омма ҳаракати жараёнида вужудга келадиган муносабатлар заминидаги фаолият

ижтимоий муносабат мазмунига қарама-қарши ҳолатда ҳам мавжуд бўлади. Маданият ва маънавият оқсаётган вазиятларда иқтисодий, сиёсий, руҳий, ҳукукий, ахлоқий мезон ўлчови субъектлар хатти-ҳаракатида, фаолиятида шу субъектларнинг маърифат-лашганлик даражасини акс эттиради.

Мазкур нуқтаи назар ижтимоий муносабатларни субъективлаштириш сифатида қабул қилинмаслиги керак. Чунончи, субъектлар фаолияти реал ҳаётий ҳолатларнинг муайян вазиятларида, яъни объектив шароитда амал қилади. Жамият тараққиёт тизимида намоён бўладиган ҳамда ҳаракат қиладиган муносабатлар моҳиятини очишда фақат муайян мухит, маълум амалий фаолият таҳлилидан келиб чиқсан тарзда субъектлар хулқ-атвори ва хатти-ҳаракатининг мухим ҳолати ҳисобга олинмоғи керак. Зоро, инсонларнинг ўзаро муносабати ва алоқаси мавхум шаклларда содир бўлмай, балки жамият ҳаётининг иқтисодий, ижтимоий, маънавий, руҳий, сиёсий соҳаларига таалуқли муайян вазифани амалга ошириш билан боғлиқ ҳолда юзага келади ва кечади.

Жамият тараққиёти тизимидағи ижтимоий муносабатларнинг мазмун ва моҳиятини тушунишда уларнинг табиати таснифига эътибор бериш ҳам мухимдир.

Ижтимоий муносабатларнинг моҳиятини аниқлаш, уларнинг тизими ва табиатини таҳлил қилишга бағишлиланган илмий адабиётларда турлича ёндашув услуби ишлатилган бўлсада, асосан яқдиллик билан тан олинган умумий нуқтаи назар мавжуд. Бу ҳам бўлса, фалсафадаги мумтоз *материя ва онг, ижтимоий борлиқ ва ижимоий онг* тушунча-ларининг бирламчилик моҳиятидан келиб чиқсан ҳолда қилинган хulosадир. Ана шу хulosага кўра, ижтимоий муносабатлар таснифида моддийлик ва мафкуравийлик ҳолатлари тан олинган. Жамият тараққиёти тизимида бу турдаги муносабатлар табиатан бир-бирларига узвий боғланган ҳолда ва айни вақтда, ҳар бири алоҳида мустақил намоён бўлиши ҳамда ҳаракат қилишининг фалсафий (субстанционал) ва социологик (функционал) талқинини тўғри баён қилинган.

Ижтимоий муносабатларни моддий ижтимоий

муносабатлар ва мафкуравий ижтимоий муносабатлар қабилида тасниф қилган тадқиқотчилар баёнида яна бир эътиборга молик бўлган хулоса — меҳнат ижтимоий муносабатларнинг ибтидоси эканлиги ҳақидаги фикрdir. Тадқиқотчиларнинг уқтиришича, ижтимоий муносабатлар қай кўринишда (хоҳ моддий, хоҳ мафкуравий) намоён бўлиб, ҳаракат қилишларидан қатъий назар, меҳнат, тажриба, ишлаб чиқариш фаолияти тараққиётининг субстанционал шаклларига асосланган бўладилар.

Ижтимоий муносабатлар моҳиятини ёритиш, уларнинг келиб чиқиши, ҳаракат мазмуни, табиати ва таснифини таҳлил қилишда, бизнинг фикримизча, асосий эътиборни шахсларнинг эҳтиёжи ва манфаатлари мазмунига қаратиш керак. Негаки, ижтимоий муносабатлар нафақат ташқи муҳит таъсирида шаклланади, балки инсоннинг ички "мен"и, унинг онги, дунёқараши, тушунчаси ҳамда уни ўраб турган атроф муҳитга, ижтимоий борлиқقا бўлган муносабати тариқасида вужудга келади ва ҳаракат қилади.

Ижтимоий муносабатлар талқинига турлича ёндашувлар, маълум ихтилофли қарашлар бўлишига қарамасдан, қатор умумий принципиал нуқтаи назарлар мавжуд эканлигини айтиш билан бирга, мафкуравий ижтимоий муносабатлар талқинида бундай умумийлик йўқ эканлигини кўриш мумкин. Бундай ҳолат собиқ Иттифоқнинг тарқалиши жараёнида авж олиб кетган жамиятни мафкурадан холи этиш ҳаракати туфайли янада мурраккаблашди ва чигаллашди. Кенг кўламдаги оғзаки ва ёзма чиқишлиарда шундай умид ва ишонч баён қилиндики, гўё мафкуранинг сархуш қилувчи таъсиридан қутулиб, ижтимоий ҳаётни ялпи тарзда мафкуравийлаштириш исканжасидан, ҳатто жамиятшуносликка доир фан ва тажриба, ахлоқ, шахсий ва ижтимоий онг асоратидан холи этиб, иқтисодиёт, сиёsat, ҳуқуқ каби соҳаларда йиғилиб қолган муаммо ва тугунларни ҳал қилиш мумкин.

Маълумки, мафкура мазмунида асосан жамият тараққиёти тизимидағи туб ижтимоий манфаатлар етади. Бу манфаатларнинг ижтимоий ифодаси бўлиб

жамиятнинг бош мақсади шаклланади. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов мустақилликнинг илк йилларидаёқ мақсадларимиз ҳақида таъкидлаб: "Мақсад дегани-халқни, миллатни бирлаш-тирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ. Бу байроқ бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ғурур ифтихорини, керак бўлса, қудратини, орзу интилишларини мужассамлаш-тирадиган улуғ кучдир", -деган эди. (Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёsat, мафкура. 1-жилд.Т., "Ўзбекистон". 1996. 200-б.).

Ана шу улуғвор мақсадни амалга ошириш учун халқимизнинг миллий манфаатларига, фуқароларнинг азалий хоҳиш-иродасига, юртдошларимизнинг табиатига, онгига маъқул бўлган йўл тутиш вазифаси турибди. Бу вазифани ҳал қилиш учун аниқ дастур даркорлигини ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Бу эса ўз навбатида мустақиллик мафкурасини яратиш вазифаси билан чамбарчас боғлиқ.

3.2. МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНГА ХОС ҲОЗИРГИ ХУСУСИЯТЛАР

Миллий ижтимоий онг баркамоллиги, сиёсий маданият юксаклиги ҳар доимгидан ҳам зарур бўлиб қолган ҳозирги даврда мустақиллик мафкурасининг яратилишига эҳтиёж аниқ ва равшан сезилди. Юрт келажагини мустақил тарзда қуриш, истиқлолни сақлаб қолиш, авлодларимизга озод ва обод Ватан қолдириш вазифаси ҳамда она юртга муҳаббат, элга иззату эҳтиром туйғусини тарбиялаш муаммоси ана шу яратилажак мафкурага боғлиқ. Мустақил-лик мафкурасининг асосий хусусиятлари *мамлакатимиз халқарининг туб манфаатларини ифодалаш, ўтмишни келажак билан боғлашда маънавий кўприк вазифасини ўташ, фуқароларни буюк мақсадлар сари уюштирувчи куч бўлиб хизмат қилиш, жамият аъзолари фаолиятининг юксак маънавий омили бўлиш, одамларни сафарбар этиш ва гоявий ҳимоялаш ҳамда ёш авлодни тарбиялашдан иборат бўлиши керак.* Мазкур хусусиятлардан келиб чиқиб, бу мафкуранинг асосий вазифаси:

— Халқимиз хоҳиш-иродасига, миллатимиз манфаатларига ва давлатимиз сиёсатига зид бўлган, мамлакатимиз мустақиллигига таҳдид солаётган ҳар қандай ҳаракатларга кескин зарба бериш;

— Миллий қадриятларимизни тиклаш;

— Кишиларимиз руҳиятида мафкуравий иммунитетни шакллантириш;

— Фуқаролар онгига ватанпарварлик, инсон-парварлик, эл-юрт учун фидойилик туйғуларини тарбиялаш-дан иборатдир.

Бу ўринда юртбошимизнинг қўйидаги фикри эътиборга моликдир: “*Олдимиизга қўйган олижаноб мақсад-муддаоларимизга этиш, эски мафкуравий асоратлардан батамом ҳалос бўлиш, гоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик, бегона ва ёт гояларнинг хуружидан ҳимояланиш, бундай тажовузларга қарши тура оладиган ҳар томонлама баркамол инсонларни вояга етказиш зарурияти*

халқимиз ва жамиятимиз манфаатларига мос янги мафкурани шакллантиришни тақозо этмоқда". (Миллий истиқолол фояси: Асосий тушунча ва тамойиллар. Т., "Ўзбекистон", 2000, 5-б.).

Мафкура муаммоси ҳозирги кунда ўзининг нафақат илмий-назарий, айни пайтда, ижтимоий-амалий аҳамияти билан ҳам жамиятшунос олимлар дикқатини ўзига жалб қилмоқда. Мафкуранинг, бугунги янги ижтимоий-сиёсий вазиятдаги ўрни, мазмуни ва моҳияти, мақоми ва мавқеи масаласи сиёsatшунослик фани нуқтаи назаридан таҳлилу тадқиқни талаб қилмоқда.

Ҳозирги замон ижтимоий фанларида энг кенг тарқалган нуқтаи назарга кўра, мафкура борлиқقا бўлған қарашлар мажмуаси, уни англаш, ўзлаштириш ҳамда маълум индивидлар, гурӯҳлар, синфлар, миллатлар, инсоният каби ижтимоий муносабат субъектлари манфаати, мақсади ва қадрияти йўлида уни ўзгартиришга уриниш билан узвий боғлиқ. Бундай таъриф *бир томондан*, шахс мафкураси мавжудлигини тан олса, *иккинчи томондан* умуминсоний мафкура ҳам борлигини таъкидлайди. Биринчи кўринишдаги мафкура — индивид мафкураси жамиятшунослик фанлари томонидан алоҳида ва маҳсус таҳлил қилинмаган. Иккинчи турдаги мафкура - умум-башарий, планетар мафкура ҳозирги кунда амалий жиҳатдан долзарб бўлмасада, келажак назарияси фани ҳамда фалсафаси муаммосидир. Кўриниб турибдики, ҳозирга қадар фалсафий фан ижтимоий-амалий заруриятдан келиб чиқиб ва унга хизмат қилган ҳолда мафкура муаммосини таҳлил этган. Шу боис ҳам мафкура ижтимоий амалиётдаги кўпқиррали *субъектив манфаатларни* мужассамлаштириб, акс эттириб, ифодалаб берувчи ҳолат деб, тан олинган.

Дунё цивилизацияси, инсоният тараққиёти тарихи XXI асрга қадар тўплаган тажриба ичидаги энг буюк ижтимоий-сиёсий ютуқ инсон ҳуқуқи ва қадриятлари муаммоларининг кенг кўламда англаб етилаётганидир. Ҳозирги давр ижтимоий амалиёти ва сиёсий вазияти жамият аъзоларининг ҳар бирини индивидуал тарзда ҳайётимизнинг жадаллашган жараёни жабҳаларига жалб

қилмоқда. Рўй бераётган иқтисодий-ижтимоий, маънавий-хуқуқий ва сиёсий воқеаларга фуқароларча фаоллик билан қарашни, муайян шарт-шароитларга субъектив муносабатда бўлгани ҳолда, ҳар бир шахс ўз қарашлари, ўлчовига эга бўлиши зарурлигини бугунги ҳаёт талаб қилмоқда.

Яқин ўтмишда, маълумки, ижтимоий онгимизда шундай қурилма хукмрон эдики, унга кўра, ҳар бир жамият аъзосининг шахсий ҳаёти назорат остида бўлар эди. Нима яхши, нима ёмон, қайси ҳолат ижобий, қайсинаси салбий, ким дўст, ким душман эканлиги амалда якка хукмронлик қилаётган ижтимоий (синфий) мафкура томонидан белгиланар эди. Бундай ҳолат индивид ҳуқуқининг жамият томонидан чегараланиши бўлиб, бу тарздаги аралашувдан шахс ҳаёти, унинг ижтимоий-сиёсий моҳияти нотўғри изга тушиб қолди. “Индивидларнинг ички бўлиниши” шаклланиб бордики, унинг замирида бефарқлиқ, лоқайдлик, иккюзламачилик каби ижтимоий иллатлар турад эди. Иш жойида соатлаб иш қилмай ўтиришлар, мажлисларда иштирок этиб қўйишлар, намойишларда қатнашибгина келишлар асосида аксарият ҳолатларда фақат “жисмоний мавжудлик”кина бўлиб, аслида маънавий мухолифлик хукмрон эди. Шахс ҳаётига ташқаридан бундай тарзда аралашув маълум тоифаларнинг жамиятга, унинг хуқуқий, маъмурий, сиёсий асосларига файрилик билан қарашини түгдирган бўлса, бошқа бир тоифа кишилар ташки назоратнинг кучлилигидан ички назоратни ҳам йўқотдилар (ичкиликка берилиш, гиёҳвандлик, буюмпарастлик ва ҳ.к.). Учинчи тоифа эса ўzlари учун “кичик жамият” кашф қилиб, шахсий турмуш ташвишлари гирдобига тушиб қолган эдилар.

Хозирги даврда мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий, хуқукий-сиёсий соҳаларда олиб борилаётган демократик ўзгаришлар кишилар олдига ўз шахсий манфаатларини жамият манфаатлари билан онгли, оқилона боғлай олиш имконини яратишга қаратилгандир. Бу эса фуқаролар ва давлат муносабатларида ҳар бир инсон ўз ҳаётини ақл-заковат ва Фаросат билан қуришини тақозо этади. Зеро, мустақил тараққиёт йўлини танлаган мамлакатнинг мустақил фуқароси дунёқараши,

онги, эътиқоди мазмун-моҳиятидан истиқлол истиқболӣ келиб чиқади. Бу эса ўз навбатида мафкуравий жараён таҳлилида шахс мафкураси тушунчасига ҳам муайян эътиборни ажратиш лозимлигини кўрсатмоқда.

Жамиятимизнинг бугунги тараққиёти шахс хоҳиш-иродасини инобатга олиб, унинг индивидуал нуқтаи назарлари билан ҳисоблашишга имкон берармикан, деган савол ҳам туғилиши мумкин. Айниқса, иқтисодий қийинчилиқлар, ижтимоий чигалликлар ва сиёсий силсилалар пайтида шахс кайфияти, унинг кўнглидаги кечинмалари ҳақида сўз юритиш, боз устига уларни давлат даражасида маҳсус эътиборга олишга не ҳожат, деб айтувчилар ҳам топилади. Бироқ, бизнинг назаримизда, ҳаёт мурраккаблашиб, турмуш қийинлашган вақтларда, мафкуранинг анъанавий ақидалари сароб сингари инсон ишончини алдаб қўйган шароитларда, ҳар бир жамият аъзоси ўз ҳаётини ўзи ўнглаши кераклигини англаб етиши инсоният тараққиётининг тарихий тажрибасидир. Инсоншуносликдаги экологик антро-пологизмнинг буюк ижтимоий холосаси ҳам бундай ҳолатларнинг шаклланиши ва намоён бўлиши қай даражада қонуний бўлса, шу тарзда табиийлигини ҳам исботлайди.

Инсон ва жамият ривожланиши тажрибаси шахс ва давлат муносабатлари мазмунида табиий ва тарихий тараққиёт таомиллари муштараклиги тан олинишини тақозо этмоқда. Сўнгги йилларда сиёсатнинг инсонпарварлашуви учун курашда социологик детерминизмга зид равишда антропологик инсоншунослик услубининг устиворлиги сезилмоқдаки, оқибатда жамиятшуносликда сиёсий антропология йўналиши ҳақида фикрлар айтилмоқда. Инсон табиатидаги универсализм принципи антик фалсафада алоҳида ўрин эгаллаган эди. Бу ўринда Демокрит қарашларидаги инсонни микрокосмик мавжудот сифатида тан олиниши, унда коинотдаги каби “ҳамма нарса” мавжудлиги нуқтаи назари диққатга сазовордир.

Шуни алоҳида таъқидлаш жоизки, ижтимоий тараққиёт туфайли инсоннинг биологик яшовчанлиги бошқа ҳайвонот дунёсидан фарқли ўлароқ сусайиб бормоқда. Яшовчанликнинг табиий томонлари ўрнини маънавий жиҳатлар билан тўлдириш зарурияти туғилиб қолди. Бу эса онг, фаолият, тажриба каби инсон маънавияти белгилари мавқеининг ўсишига олиб келди. Шу боис бугунги ижтимоий фанлар инсон моҳиятини ўрганишда ижтимоий муносабатлар ва ижтимоий фаолиятнинг унга бўлган таъсирини таҳлил этиш билан бирга, шахс маънавияти асосларини, яъни унинг физик, биологик, психологик сифатларини, ундаги сезги, кайфият, эҳтиёж, маслак каби жиҳатларни ҳам тадқиқ қилиниши зарурлиги илмий-амалий жиҳатдан долзарб бўлиб бормоқда. Бу борадаги муаммоларнинг чигаллашувига яқин шўровий ўтмишимизда ҳукмронлик қилган якка мафкура томонидан инсон моҳиятининг ўта социализациялашуви ва сиёсийлаш-тирилгани, унинг бюрократик манипуляция обьектига айлантирилганлиги сабаб бўлди. Хозирги давр рус тадқиқотчиси А.Панариннинг тўғри таъқидлашича, инсон моҳиятини қайта тиклашдаги барча уринишларимиз энг биринчи навбатда унга (инсонга -Б.И.) *homo sapins* қиёфасини қайтаришимиз билан боғлиқдир. Бу эса антропологиям ҳаракати туфайлигина амалга ошиши мумкин.

Хозирга қадар инсоншунослиқда инсон моҳиятини таҳлил этишга анъанавий уч ўлчовда ёндашилганини кўрамиз. Бу инсон, шахс, индивид ўлчовлариdir. Бу тушунчаларнинг ҳар бири бошқаларидан мавҳумлиги ва мазмунлиги даражаси билан фарқланади. Агар "инсон" бу тушунчалар орасида анча мавҳумлашгани бўлса, нисбатан муайян-лашгани бу "индивид"dir. "Шахс" эса маълум маънода мазмунийлаштирилганиdir. Бизнинг назаримизда сиёsat-шунослик фани учун ижтимоий-амалий жиҳатдан тўғри ўлчовни белгилашга инсон моҳиятига фалсафадаги умумийлик, хусусийлик, алоҳидалик категориялари нуқтаи назаридан ёндашиш ёрдам беради. Зеро, инсон шундай умумийликки, унда одамларга хос жисмоний, физиологик, психологик, ижтимоий, маънавий унсурлар мужассам. Шахс - алоҳида

муайян инсоннинг ўзига хос жиҳатлари, ижтимоий фаолият ва социал мұхит билан боғлиқ бўлган индивидуаллиги инъикосидир. Индивидуалликнинг ўзи эса хусусийлик, яккалик каби кишилик фазилатларини ифодалаб, инсоннинг ноёб ва қайтарилмас хусусиятлари йифиндисидир.

Фуқаро ва давлат муносабатларини ўрганишга оид фалсафа тарихида марксизмга қадар бўлган даврда инсон моҳиятидаги умумийлик меъёр ва мезонига абсолют-лаштириш даражасида эътибор берилган. Марксизм масала моҳиятига умумийлик категорияси билан ёндашишни “мавхумлик” деб уқтириди ҳамда асосий эътиборни инсондаги алоҳидаликка қаратди. Бироқ, бу алоҳидалик синфиийликка тўла монандлаштирилган эди. Инсон хоҳиш-иродаси, эрки, идеали синфиий мағфаатларга боғланди, буни асослаш, тарғиб-ташвиқ қилиш ҳамда амалга ошириш вазифаси пролетар мағкураси зиммасига юклатилди. Шу боисдан бизнинг шўровий тарихимиз мағкуравий жараён олдига кўйган асосий мақсад — “янги кишини” (халқаро инсоншунослик фанида уни “*homo soveticis*” деб атаганлар - Б.И.) тарбиялаш эди. Бу вазифа маълум маънода бажарилди ҳам. Шўровий мұхитда, пролетар мағкураси давлат идеологияси сифатида яккаҳокимлик қилган даврда тарбияланган шахс хатти-ҳаракатида, феълу атворида сезиларли ўзгаришлар содир бўлди. Бу ўзгаришлар бугунги ижтимоий фанлар томонидан астойдил таҳлил қилинмоқда. Ҳозирги замон файласуфтадқиқотчи Александр Панарин-нинг ёзишича, “шўровий шахс” улкан имкониятлар эгаси бўла туриб, меҳнат қилишни унугтани оқибатида очлик ёқасига келиб қолди, атроф-мұхитга муносабат меъёри бузилгани боис бутун кучини ва иқтидорини синфиий душманни излашга сарфлайдиган бўлиб борди.(Панарин А. От постчеловеческого мира к человеческому. Общественные науки и современность. - 1991.-№ 5.) Бундай нұқтаи назар маълум маънода Акоп Назаретян, Сергей Кара-Мурза, Марианно Ормигон, Дмитрий Пискунов, Валерий Алтухов, Вадим Межуев, А.Ахиезер, Виктор Ильин, Наталья Козлова, Вил Бакиров томонидан ҳам айтилган (қаранг: Общественные науки и современность. - 1991-1992-йиллардаги сонлари.)

Шу боисдан “янги кишини” камол топтириш

охиригача тўла етказилмаган Шарқий Овруподаги собиқ социалистик мамлакатларда ҳам ҳатто бугунги кунда аниқ бўлишича одамларнинг цивилизациялашган ҳамжамиятга қўшилишида лаёқатсизлик қўринмоқда. (қаранг: Панарин А. От постчеловеческого мира к человеческому. Общественные науки и современность.- 1991,-№5.) Шўро тузуми тажрибасидаги “янги кишини” тарбиялаш жараёнининг мазмуни мазкур тадқиқотчилар томонидан, бизнинг назаримизда, ўта қатъий бир томонламалик асосида таҳлил ва тадқиқ қилинган. Шахснинг муайян мухитдаги ижтимоий фаолияти асосида, бизнингча, фақат маънавий (бу ўринда аникроғи мафкуравий - Б.И.) муносабатлар етмайди. Шахс ва жамият, жамият ва шахс муносабатларига табиий-тарихий тараққиёт нуқтаи назаридан ҳам қараш керак. Тўғри, шахс тарбиясида, унинг ижтимоийлашуви жараёнда мафкуранинг мавқеи ва ўрни, мафкуравий муносабатларнинг тарбиявий таъсири жуда катта. Бироқ, бу нуқтаи назар барча ҳолатни мафкуравий соҳага боғлаш лозим деган фикрга олиб келмаслиги керак. Зоро, шахс хатти-ҳаракатида, феълу атворида мафкуравий жараён таъсирига қадар бўлган ва ундан сўнг ҳам қолган ижтимоий фаолият мезон ҳамда меъёрлари мавжуд бўлади. Улар, боз устига, шахснинг муайян вақтда ва вазиятда маълум хатти-ҳаракатининг намоён бўлишига сабаб бўлади. Бу борада кези келганда батафсил баёнимизни келтирамиз. Ҳозир эса ушбу банд мазмунидан келиб чиқкан ҳолда демоқчимизки, ижтимоий муносабатлар категорияси инсон фаолияти билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ижтимоий ҳаракат мазмунида субъектлар ҳаракати ҳолати, уларнинг фаолияти ва унга таъсир этувчи объектив омил бўлган манфаатлар таҳлили алоҳида аҳамият касб этади. Жамият тараққиёти тизимида борлиқ ва онг, ижтимоий борлиқ ва ижтимоий онг тушунчалари мазмуни мезони ва меъёрига мантиқан боғлиқ бўлган моддийлик ва мафкуравийлик муносабатлари муайян мақомга эгаки, масала маълум маънода маҳсус таҳлилни талаб қиласди. Бу масаланинг тадқиқи мафкуравий жараён мазмунини ўрганишни, унинг таснифи ва типологик мундарижасини тушунишни табиий тарзда тақозо қиласди.

3.3 МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁН ВА УНИНГ ТАСНИФИ

Манфаатлар ва мафкура муносабати таҳлилида мафкуравий жараён мундарижаси мұхим ақамият касб этади. Бу жараён мөһиятини илмий-назарий англаб, амалий холоса чиқариш эса унинг типологияси ва таснифи билан боғлик.

Мафкуравий соҳанинг тараққиёт қонуниятларини аниқлаш, мафкуравий жараён мөһияти, унинг ривожланиш хусусиятлари, типологияси ва таснифи узоқ йиллар давомида бир ёқлама тадқиқ қилинган эди. Бунинг боиси, асосан, пролетар мафкурасини омма онгига сингдиришда мұхим меъёр қилиб олинган якка мафкурачилик, мутлоқ мафкура монизми ҳолатининг жорий қилиниши эди. Қолаверса, мафкуравий муносабатларни кенг кўламда кузатиш унга хос хусусиятларни ҳар томонлама ва чукур ўрганиш учун имконият бўлмаганлиги, шўровий тараққиёт тажрибаси туфайли шаклланган маънавий-мафкуравий соҳага прагматик қараш билан боғлиқ бўлган. Негаки, ҳар қандай мафкура турфалигига ўта ғайирлик билан қарашга асосланган тузум табиатида тарғиботу ташвиқот фақат бир мақсадни кўзлаб амалга оширилар эди. У ҳам бўлса, мавжуд тузумни танқидсиз кўкларга кўтариб мақтاش, ёт тузумни шафқатсиз қоралаш эди. Синфий муросасизликка таянган бундай мафкуравий жараён таъсирида маънавиятимизда жiddий ўзгаришлар рўй берди. Ҳар қандай рақобатни синфиийлик ва партиявийлик меъеридан келиб чиқиб фукаролар онгига сингдириш якка мафкуранинг мақсадигина эмас, амалдаги сиёсатнинг ҳам бош вазифасига айлантирилган эди.

Якка мафкура ҳуқмронлиги мазмунидан мантиқан келиб чиқувчи холоса “қарама-қарши ҳолатдаги ғоялардан бири иккинчисини сиёсий саҳнадан батамом улоқтириб ташламагунча кураш давом этаверади”, деган нуқтаи назар эди. Ҳатто бундай курашнинг пишвард натижаси ҳам олдиндан аниқ айтилиб, ғалаба айни шу пролетар мафкураси томонида бўлади, негаки у меҳнаткашлар манфаатини ҳимоя қиласи ва уларнинг

синфий хоҳиш-иродасини ифодалайди, деб уқтирилар эди. Шу тариқа ижтимоий тараққиётдаги муҳим омил бўлган манфаатлар категорияси фақат синфийлик ва партиявийлик тамойил-ларига бўйсундирилди. Бу эса ижтимоий манфаатларга синфий манфаатлар мазмунини сунъий сингдиришдан бошқа нарса эмас эди.

Мазкур ҳолат натижаси ўлароқ жамият ҳаётининг муҳим соҳаси бўлмиш мафкуравий жараёнининг тараққиёт қонуниятлари, унинг ижтимоий амалиётдаги ҳаракати ва объектив ривожланишига илмий-назарий жиҳатдан етарлича эътибор берилмади.

Мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш жараёни кечеётган ҳозирги даврда тафаккур тараққиётига кенг йўл очилди. Бундай муҳим сиёсий вазифани амалга ошириш борасидаги тамал тошини мустақил Ўзбекистон Республикасининг конституцияси кўйган. Унинг маҳсус моддасида таъкидланишича: *“Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас”*. (Ўзбекистон Республикасининг конституцияси. Т., “Ўзбекистон”, 2000, 8-б.) Шу маънодаги сиёсий-хуқуқий дастур сиёсатшунослик олдига инсон ҳақ-хуқуқлари, фуқароларнинг инсоний қадри-қиммати масаласини манфаатлар хилма-хиллилиги ва муштараклигидан келиб чиқувчи олий инсоний қадриятлар муаммосини янгича фалсафий мушоҳада этиш вазифасини қўяди. Бу эса манфаатлар ва мафкура муносабатлари тадқиқида ҳам туб бурилишни тақозо этмоқда.

Мафкуранинг умумий ва асосий тараққиёт қонуниятларини аниқлашда мафкуравий жараён, унинг типологияси ва таснифи муҳим мавқега эгадир. Мафкуравий жараён мафкуравий соҳанинг объектив инъикоси бўлиб, унинг мазмунида турли ижтимоий мақсадлар билан боғлиқ кучларнинг хоҳиши, иродаси ифодаланади. Мафкуравий жараёнга хос мурракаблик, кўпкірралиликнинг илмий таҳлили айниқса очиқ сиёсат

олиб борилаётган бугунги Ўзбекистонимиз шароитида ўта муҳим бўлиб, бундан келиб чиқадиган вазифа мафкуравий жараёнлар шаклланишини ўрганиш, бу борада янги тизимларнинг пайдо бўлишини кузатиш, уларнинг ўзаро муносабат хусусиятлари ва даражаларини аниқлаш билан боғлиқ. Масала моҳиятига бундай мезон билан ёндашиш тарихий-генетик, гнeseологик ва социологик тадқиқни талаб қиласди. Илмий мақсадимиз нуқтаи назаридан келиб чиқиб, мазкур ёндашувлардан тартибий-тизимиий услугга асосланган гнeseологик усулдан фойдаланишни лозим топдик.

Маълумки, мафкура тараққиётининг умумий ва асосий қонуниятлари унинг ривожланишида намоён бўлади. Мафкуравий жараён деб аталмиш бу ҳолат мафкура тизимидағи таснифий таҳлилни жамият ривожини тушунишнинг муҳим талаби қилиб қўяди. Ижтимоий фанларда мафкуранинг жамият тараққиёти билан боғлиқ тарзида шаклланган *мафкуравий муносабатлар* мазмунидан келиб чиқувчи кўйидаги таснифи тан олинган: *сиёсий, хуқуқий, ахлоқий, диний ва эстетик*. Мафкура таснифи мазмунан бир қарашда у ижтимоий онг таснифига ўхшаб кетади. Бундай хулоса тўғри ҳам. Зеро, ижтимоий онг ҳам, мафкура ҳам идеал тизимни баён этади. Айни пайтда, ижтимоий онг ва мафкура ўртасидаги умумийликни эътироф этган ҳолда, уларнинг бир-бирларидан алоҳида мавжудлигини ҳам айтиш лозим. Бундай ўхшашлик билан ўзига хосликни ижтимоий онг шаклларидан бири бўлган - *сиёсий* онг ва мафкура шаклларидан бири - *сиёсий мафкура* қиёсида қуриш мумкин.

Сиёсий онг ижтимоий борлиқнинг сиёсий муносабатлар ва инсонлар манфаати орқали ифодаланиши бўлиб, у ижтимоий онг тизимида нисбий мустақилликка эга бўлади. Шу билан бирга, сиёсий онг ижтимоий амалиётда хуқуқий, ахлоқий, диний ва эстетик қарашлар билан чамбарчас боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Сиёсий онгни яхлит бир бутун ва айни вақтда мурраккаб тизим, деб олиниб, унинг ўзаро боғлиқ бўлган унсурларида мужассамлашган идеаллик хусусиятини тан олмоқ тўғри бўлади.

Сиёсий мафкура ўз ичига сиёсий назариялар, ғоялар ва қараашларни қамраб олиб, улар асосида юзага келган таърифлар, хулосалар, меъёру мезонларда ифодаланади. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, сиёсий мафкура мундарижасига сиёсий кайфият, сиёсий ҳиссиёт каби сиёсий онг унсурлари кирмайди. Динни ҳам мафкура деб талқин этиб, дин моҳиятини тўлалигича диний онгга тенглаш-тиришлар мавжудки, бизнингча бу нотўғри. Чунки, юқорида айтганимиздек, диний таълимот ўз мазмунидаги маълум маънода диний ҳиссиёт, кайфият, анъаналар таъсирини акс эттиради, туб мазмуни билан у диний назариялар тизими, ақида ва қараашларни қамраб олгани ҳолда, ундан келиб чиқсан хулосалар, баҳолар, меъёру мезонларни ифодалайди.

Мафкура таснифи тизимида унинг сиёсий шакли муҳим мавқега эгадир. Сиёсий мафкура жамиятнинг сиёсий соҳасида намоён бўладиган ва ҳаракат қиласиган ижтимоий манфаатлар инъикоси сифатида сиёсий муносабатлар билан узвий боғланган бўлади. Мавжуд тузумни ҳимоя қилиш ёки уни ўзгартириш мақсади билан у ёки бу синф, социал гурӯҳ манфаатини ҳимоя қилишга қаратилган сиёсий мафкура давлат ҳокимияти фаолиятида дастуриламал бўлиб хизмат қиласиди. Сиёсий мафкура жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ҳаёти мазмунини белгилашда муҳим омил бўлиш билан бирга, унинг иқтисодиёти билан ҳам муайян маънода алоқадордир. Мафкуранинг футурологик функцияси ҳам мавжуд бўлиб, у жамият тараққиёти истиқболини кўра билиш, башорат қилиш вазифасини ҳам бажариши керак.

Мафкуравий жараён тадқиқига бағишлиланган илмий адабиётларни ўрганиш бу борада тадқиқотчиларимиз томонидан уч услубий ёндашув қўлланилаётганини кўрсатади. Булар: *биринчидан* - мафкура моҳиятига фаолиятнинг муайян тури бўлган субъект-объект муносабатлари тизими тариқасида қараш (тарғибот-ташвиқот муаммоларини ўрганиш, мафкуравий ишлар ва ҳ.к.); *иккинчидан* - мафкурани инсон фаолиятининг маҳсули айrim тизимларини ажратиб олиб ўрганиш мумкин бўлган соҳа тариқасида

қуриш (тадқиқот усулинин илмий адабиётларда “таснифий анъана” деб ҳам юритилади.); учинчидан - мафкуравий воқеликни тараққиётда ўрганиш, унинг генетик ва эволюцион жараёнини таҳлил қилиш.

Мазкур услубий ўрганишларнинг ҳар бири қўлланилиш ҳуқуқига эга, негаки мафкура мазмун ва моҳиятини ёритишда уларнинг аҳамияти, шубҳасиз, катта. Шу билан бирга, таъкидлаш жоизки, юқоридаги услубий ёндашувларнинг ҳар бири алоҳида ҳолда ҳам мафкура муаммосини ўрганишда муайян илмий натижалар келтириши аниқ ва равshan бўлгани сингари, уларни муштаракликда қўллаш таҳлилий тадқиқотнинг янада самаралироқ бўлишини таъминлайди.

Бундай ёндашув, айниқса, бугунги кунда мафкура, мафкуравий жараён ва мафкуравий муносабатлар тадқиқи ўта долзарб бўлиб қолган вазиятда ижтимоий-амалий аҳамиятга эгадир.

Мафкуравий жараённинг таснифий таҳлили ҳақида гап борар экан, бу борада қуйидаги уч ҳолатга эътибор бериш лозим. *Биринчидан*, агар тасниф асосида мафкура ва оммавий онг муносабатлари хусусияти ётса, *конденсациялашув* ва *назариялашув* жараёни муҳим мавқе касб этади. *Иккинчидан*, мафкурани ижтимоий онгнинг муайян тизими тариқасида олиб, унинг ички тараққиёти қонунларидан келиб чиқилса, *конвергенциялашув* ҳамда *дивергенциялашув* жараёни инобатга олиниши керак. *Учинчидан*, мафкуравий жараёнга хос модификация ҳолатидан келиб чиқсан *ревитилизация*дир.

Конденсациялашув ва назариялашув жараёнлари бир-бирларига узвий боғлиқ бўлган ва айни пайтда ҳар бири мустақил амал ҳам қиладиган ривожланиш ҳолатларидир. Бу жараённинг моҳияти асосан мафкура мазмунидаги кундалик маънавий-руҳий, ижтимоий-сиёсий тасав-вурларнинг муайян тизимга трансформациясини белгилайди. Аниқроғи, оммавий онгнинг назариялашувидир. Бу жараён мундарижасига монанд мисол тариқасида ҳозирги замон экологик ҳаракати мафкурасининг вужудга келишини келтириш мумкин.

Конвергенциялашув ва дивергенциялашув мафкура-вий жараёнининг мурраккаб ҳаракат ва ривожланиш шаклларидан бўлиб, уларнинг заминида синтез ва интеграция ҳолатлари ётган бўлади. Маълумки, ҳар қандай янги мафкура бир ёки бир неча мафкуравий оқимларга тааллуқли элементларнинг ўзаро яқинлашувидан, қўшили-шидан вужудга келади.

Ревитализациялашув жараёни ҳам мафкураларнинг вужудга келиши моделларидан бўлиб, унга кўра эски фоялар модификация жараёнини бошдан кечириб, янгиланиб, қайтадан тикланади.

Мафкуравий жараённинг вужудга келиши ва ривожланиши табиатига тааллуқли мазкур моделлар аксарият ҳолларда бир-бирлари билан узвий боғлиқ тарзда, баъзан эса мустақил ҳаракат қиласидилар. Шуни таъкидламоқ лозимки, бу жараён мобайнида бир мазмундаги мафкура феномени механик тарзда бир ҳолатдан иккинчисига ўтмайди. Балки юқорида келтирилган моделларнинг қўлланилиши чукур ижтимоий мушоҳадани, илмий тафаккурни ҳамда дастурни талаб этади. Бундай “қайта ишлов” натижасидагина мафкуравий жараённинг мазмун ва сифат ўзгариши билан йўғрилган янги ҳосиласи пайдо бўлади.

Маънавиятимизни янгилашдек муҳим тарихий жараён кечеётган ҳозирги паллада янги мафкура - Ўзбекистоннинг мустақиллик мафкурасини яратиш вақт талаби бўлиб қолди. Ҳар бир халқ ҳаётида унинг манфаати, мақсади ва қадриятларини ифодаловчи мафкура айнан шу халқнинг ҳаёт йўли, турмуш тарзи тархи билан чамбарчас боғланган бўлади. Қадимдан “фалсафий тафаккур бешиги” деб тан олинган халқимизнинг асрлар мобайнида шаклланган бой маданий ва маънавий мероси, ижтимоий-сиёсий тафаккур тажрибаси, озодлик ва эрк йўлидаги кураш рухи, тарихий жасорати ва бунёдкорлик фаолияти бугунги мустақиллик мафкурасининг буюк манбаи бўлиб хизмат қиласиди. Широқ, Тўмарис, Спитамен, Муқанна, Темур Малиқ, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Муҳаммад Бобур сингари мард инсонлар ҳаёти-фаолияти ҳамда Муҳаммад Хоразмий, Абу Наср Фаробий, Аҳмад Фарғоний,

Абу Али Ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Алишер Навоий
каби алломаларнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари
мафкурамизнинг теран томирларини ташкил қилади.

Халқ оғзаки ижоди юксак намунаси “Алпомиш”, илк ёзма манба “Авесто”, дурдона асар бўлмиш “Шошмақом”, шунингдек Зардуштийликка доир ғоялар, “Куръон” ва “ҳадис” ларда ифодаланган илфор диний қараш ва ҳикматлар бугун ўта долзарб бўлиб қолган мафкуравий тарбия учун асос сифатида мухим аҳамиятга эга. Бу ўринда юртимиздан чиққан буюк мутасаввуфлар — Хожа Юсуф Ҳамадоний, Аҳмад Яссавий, Абдухолиқ Фиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро ҳамда улкан муҳаддислар — Имом Бухорий ва Имом Термизийлар таълимотларида тараннум қилинган комил инсон тўғрисидаги қарашлар, адолат ҳақидаги ғоялар фуқароларнинг ўзлигини англашда, уларнинг миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбияланиб манфаатлар муштараклиги меъёрларини тўғри тушунишларига ёрдам беради.

Мафкурамизнинг ижтимоий-сиёсий илдизлари бир томондан Амир Темурнинг “Темур тузуклари”, Низом-ул мулкнинг “Сиёсатнома” асарларига боғлиқ бўлса, иккинчи томондан XYIII аср ва айниқса XIX аср охири XX аср ўрталаридағи маърифатпарварлар ва мустақиллик фидоиларининг илфор ижтимоий-сиёсий қарашларига бориб қадалади.

Ўрни келганда шуни ҳам таъкидлаш керакки мустақиллик мафкурасининг ижтимоий-фалсафий асослари табиий тарзда ва қонуний қабилда башариятнинг бой тафаккур тарихига ҳам таянади. Қадимги Хитой, Юнон, Рим фалсафа мактаблари ва ўрта аср илфор ижтимоий-сиёсий фикриёти ҳамда ҳозирги замондаги инсонпарварлик билан йўғрилган ғоялар истиқлол мафкурасининг умуминсоний асослари бўлиб хизмат қилади.

Айни шундай вазиятда мафкуравий жараён моҳиятини тадқиқ этиш, янги мафкуранинг туғилиши ва

ривожланиши моделларини таҳлил қилиш ижтимоий-амалий жиҳатдан аҳамиятлидир. XX асрнинг 90-йилларида ижтимоий янгиланиш шароитида жамиятни мафкурадан мутлоқ холи этиш ҳақидаги фикрлар ҳам ўртага ташланди, лекин кўп ўтмай бундай деидеологизация нуқтаи назари ўз мавқеини йўқотди. “Мафкурасизлик” тарафдорлари ижтимоий-сиёсий амалиёт эътиrozига учрадилар, уларнинг қарашларини ҳаётнинг ўзи инкор этди. Тарихий тараққиётнинг далолат беришича, ҳар бир жамият ўз ривожида кишиларни бир мақсад атрофига ўюштириб, уни рўёбга чиқариш учун омма куч-қудратини сафарбар этадиган ғояга эга бўлиши керак. Бу ғоялар фуқаролар манфаатини давлат манфаати билан боғлай оладиган илмий-назарий тизимга айлангандагина мафкура даражасига кўтарилади. Ўзбекистон Президенти И.Каримов ижтимоий-сиёсий ҳаётимизда муайян мафкуравий бўшлиқ пайдо бўлиб қолганини таъкидлар экан, халқни, жамиятни жалб қиласиган буюк мақсадни аниқлаб, тараққиётни асослайдиган илмий - назарий ҳамда ижтимоий - амалий дастур даркорлигини алоҳида уқтиради. Миллий истиқлол ғояси, унинг асосий тушунча ва тамойиллари таҳлилига бағишланган рисоланинг сўзбошисида ҳам юртбошимиз мафкуранинг ҳаётдаги ўрнини белгилаб, шундай таъкидлайди: “*Ўзининг ҳаётини, олдига қўйган мақсадларини аниқ тасаввур қила оладиган, ўз келажаги ҳақида қайгурадиган миллат ҳеч бир даврда миллий ғоя ва миллий мафкурасиз яшамаган ва яшай олмайди. Мафкура бўлмаса, ҳар қайси давлат ва жамият қолаверса, ҳар қайси инсон ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Миллий мафкура халқнинг мақсад-муддаоларини ифодалайди, тарих синовларидан ўтишда унинг руҳини кўтариб, суюнч ва таянч бўлади, шу миллат, шу жамият дуч келадиган кўплаб ҳаётий ва маънавий муаммоларга жавоб излайди. У инсонга фақат моддий бойликлар ва неъматлар учун эмас, аввало, Оллоҳ таоло ато этган ақл-*

заковат, иймон-эътиқод туфайли юксак маънавиятга эришиш учун интилиб яшаш лозимлигини англатадиган, бу мурраккаб ва таҳликали дунёда унинг та-раққиёт йўлини ёритадиган маёқдир". ("Миллий истиқололғаси: асосий тушунча ва тамоиллар". Т., "Ўзбекистон", 2000, 6-б).

Иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маънавий тараққиёт жараёнини кузатар эканмиз, ҳаётнинг бу соҳалари шахслар манфаатидан келиб чиқсан инсон иродаси, хоҳишига ҳар томонлама боғлиқ ҳолда ривожланганлигини кўрамиз. Зоро, жамиятда содир бўладиган барча жараёнлар заминида кишиларнинг мавжуд ижтимоий амалиётга муносабати, фуқароларнинг сиёсий тузум ва тизимлар моҳиятини англай билиш қобилияти ётади. Инсон мушоҳадаси ҳамда фаолияти билан боғлиқ бўлган *манфаатлар* билан *мафкуравий муносабатлар* ўртасидаги муштараклик моҳиятини ўрганиш мафкуравий жараён мазмуенинг тадқиқи доирасини кенгайтиради.

3.4 МАНФААТЛАР БИЛАН МАФКУРАВИЙ МУНОСАБАТЛАРДАГИ МУШТАРАКЛИК

Жамиятда намоён бўладиган ижтимоий муносабатлар мазмунини ўрганиш шуни кўрсатадики, уларга тааллуқли таркибий қисмлар доимо моддий ва мафкуравий муносабат тизими мажмуаси доирасида амал қиласди. Фалсафанинг асосий масаласига бўлган муносабат моҳиятига биноан бир-бирларидан фарқ қилувчи ижтимоий муносабатларнинг бу кўринишлари ўз мазмунига кўра ўзига хослик ҳамда умумийлик, қарама-қаршилик ва бирлик мазмуни билан йўғрилган бўлади. Моддий ва мафкуравий муносабатлар инсон ва жамият алоқадорлигининг субъектлар манфаатига асосланган ижтимоёт инъикоси сифатида мухтор мундарижага эга бўлсада, ҳар бири алоҳида ҳолда харакат қилмайди. Ижтимоий муносабатларнинг бу кўринишлари мазмунида ўзига хослик, қарама-қаршиликдан кўра, улар ўртасидаги умумийлик ва бирлик бирламчидир.

Жамият тараққиётини моддий ва мафкуравий муносабатлар ҳаракати тариқасида қуриш инсон фаолиятини ижтимоий ривожланишининг қудратли омили даражасига кўтарган онг мавқеи ва мақомига боғлиқдир. Ўзбекистоннинг бугунги ривожланишини белгиловчи бош мақсад мустақилликни ҳар томонлама мустаҳкамлаш экан, бу вазифани ҳал этиш фуқаролар фаоллигининг ибтидоси, инсон омилининг асоси - ижтимоий-сиёсий онглилик билан боғлиқдир. Онг ва онглилик ўрни жамиятда ўсиб бораётган ҳозирги вазиятда инсон ва жамият, фуқаро ва давлат ўртасидаги муносабатлар билан бирга одамлар орасидаги, социал гуруҳлар, синклар, миллатлар ўртасидаги алоқаларда аниқлик ҳамда манфаатли муштараклик ўта зарур бўлиб қолди. Ижтимоий амалиётдаги ўзаро боғлиқлик мафкуравий муносабатлар моҳиятини белгилайди.

Мазкур муаммонинг маҳсус илмий-назарий таҳлили ҳозирги шароитда айниқса амалий аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Бунинг боиси, *бир томондан*,

аввалги тузум таъсирида замондошларимиз онгиди, руҳида ва феълу атворида ижтимоий муносабатлар меъёри ва мезонидаги мазмунан ва шаклан бузилган ўлчовлар туфайли бефарқлик, боқимандалик, танбаллик, хўжасизлик, сафсатабозлик, лоқайдлик, гуруҳий худбинлик ва ҳоказо қатор социал иллатлар кенг ўрнашиб олгани бўлиб, натижада жамиятнинг иқтисодий, социал, сиёсий ва маънавий соҳаларида содир бўлаётган муносабатларни тубдан янгилаш зарурати туғилди. *Иккинчи томондан* - ижтимоий муносабатлардаги мазкур деформация фақат шахсий ва ижтимоий онг даражасида намоён бўлибгина қолмай, балки ижтимоий амалиётдаги муносабатлар мазмунини ҳам белгилаб қолган эди. Фикримизнинг исботи ўлароқ ҳаётимиз кенг томир отиб улгурган ва энг хатарлиси, инсон қадр-қиммати, шахс ҳақ-хукуқи каби башарий қадриятларга хавф солиб келган ижтимоий адолатсизлик, тўрачилик, ошна-оғайнчилик сингари муносабат меъёрлари шаклланганлиги ҳолатини келтириш мумкин.

Жамиятнинг жами жабҳаларидағи ижтимоий муносабатлар мазмунида шаклланиб, якка мафкура шароитида ривожланиб борган мазкур салбий ҳолатлар давлат даражасида тегишли тарзда ҳал этилмай, кўп кезларда ўз ҳолига ташлаб қўйилгани сабабли ҳам иқтисодий муносабатларда - пинҳона иқтисод; ижтимоий муносабатларда - маҳаллийчилик ва миллатчилик; сиёсий муносабатларда - экстремизм; маънавий муносабатларда - маънавият қашшоқлиги; ҳукуқий муносабатларда - қонунбузарлик ва жиноятичилликнинг шаклланиши ва ривожланиши учун шароит вужудга келди.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси ўз иқтисодий, сиёсий мустақиллигинигина эмас, балки маънавий истиқтолини ҳам таъминлаш йўлини тутган пайтда юқорида тилга олинган ижтимоий иллатлар демократик тараққиёт йўлига тўсик бўлмоқда. Зоро, ўлкамизда мафкуравий ақидалардан холи мазмун ва сифат жиҳатидан тубдан янги тузум бўлмиш фуқаролик жамиятини бунёд этиш билан боғлиқ жараён бошланган экан, бу мафкуравий муносабатларда ҳам туб

бурилишини тақозо этади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов бу борадаги вазифаларимиз ҳақида шундай дейди: “*Кишиларнинг тафаккурини, одат тусиға кирган қоидаларни ўзгартериш жуда муҳимдир. Ҳар бир босқичда кишиларнинг тафаккурини ўзгаришларни қабул қилишга тайёрлаб, уларни амалий ишлар билан янги тузумнинг афзаллигига ишонтириб, бошқа мамлакатларда юз йиллар давомида барпо этилган қадриятларга эришиш мумкин*”.

(Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Ўзбекистон: миллый истиқол, иқтисод, сиёsat, мафкура. 1-жилд.Т., “Ўзбекистон”. 1996, 317-б.)

Мафкуравий муносабатларнинг махсус тадқиқига бағишлиланган адабиётларни ўрганар эканмиз, бу борада турли нуқтаи назарлар мавжудлигини кўрамиз. Бунинг асосий сабаби мафкуравий муносабатларнинг ижтимоий муносабатлар тизимида тутган ўрни ва мақомини белгилашдаги мурракабликдадир. Негаки мафкуравий муносабатлар инсон ва жамият, фуқаро ва давлат ўртасидаги кўп қиррали ҳамда сермазмун ижтимоий муносабатлар мундарижасида намоён бўлади, ҳаракат қилади. Шу сабабдан бўлса керак, ўтган асрнинг 80-йиллари ўрталарига қадар “мафкуравий муносабатлар” атамасини тан олмаслик, аниқроғи, ижтимоий муносабатларнинг бу шаклини инкор этиш ҳолати мавжуд эди. Инсон ва жамият ўртасидаги алоқани мафкуравий муносабатлар доирасида таҳлил қилувчилар ҳам бўлган. Улар мафкуравий муносабатларни сиёсий, хукуқий, ахлоқий, эстетик, диний муносабатлар билан бирлиқда оладилар. Маънавий муносабатларни эса алоҳида таҳлил қиладилар.

Жамият тараққиёти қонуниятларини махсус ўрганувчи мутахассислар XX асрнинг 60-йиларидаёқ ижтимоий муносабатлар таснифини таркибан баён қилиб, унинг мундарижасига иқтисодий, сиёсий, социал ва маънавий соҳаларни киритганлар. Мазкур таркиблар ичида социал муносабатлар мақомидаги мустақиллик узоқ йиллар мунозарага сабаб бўлган. Социал муносабатлар аксарият ҳолларда кенг маънода олиниб

ижтимоий муносабатларга тенглаштириб талқын қилинган. Бирок ижтимоий ривожланиш мазмунини илмий идрок қилиш социал соҳа жамият ҳаётининг мустақил соҳаси эканлигини тасдиқлайди. Дарҳақиқат, социал муносабатлар ўзига хос хусусиятларига, тараққиётига, таъсирига кўра ўз предметига ва обьектига эга бўлган муҳтор муносабатлардир.

Шу боис инсон ва жамият муносабатларининг мазмунида социал соҳани алоҳида, мустақил муносабатлар деб олиш, бизнинг назаримизда, илмий ва амалий жиҳатдан тўғри хулосадир. Бобнинг биринчи бандида таъкидлаганимиздек, ҳаракатдаги ижтимоий муносабатлар ўз мазмуни билан моддий ва мафкуравий омиллар бирлигини ташкил этади. Бундай бирлик жамиятнинг жами жабҳаларида намоён бўладиган муносабатларнинг мурраккаб тизимини вужудга келтиради. Бу тизим таснифида, юқорида айтганимиздек, иқтисодий, сиёсий, маънавий ва социал соҳалар ифодаланган бўлади. Айни шу жойда таъкидламоқчимизки, ижтимоий муносабатлар типологиясида социал соҳани сўнгги ўринга қўйиш тўғридир. Негаки, ижтимоий муносабатларнинг моддийликдан мафкуравийликка айланиш жараёни муносабатларнинг социаллашуви орқалигина содир бўлади. Шу боис мафкуравий муносабатлар моҳиятини тадқиқ қилишда социал соҳанинг мустақиллигини тан олиш ҳамда шу аснода муносабатлар мазмунини ўрганиш, бизнингча, бирдан бир тўғри усулдир. Бинобарин, жамиятдаги муносабатлар марказида инсон эҳтиёжи ва манфаати ётган бўлиб, инсон ва жамиятнинг ўзаро, айни пайтда кўп қиррали ҳамда сермазмун муносабатлари тизими мафкуравий жараёнга айланади. Бу жараённинг асосий моҳияти мафкуравий муносабатларда ўз ифодасини топган бўлади.

Мафкуравий муносабатлар кишилар онги, хоҳиши, иродаси, бир сўз билан айтганда, манфаати заминида вужудга келгани боис жамият тараққиётида муҳим омил ҳисобланган инсон қудратини сафарбар қилишга

қодирдир. Зеро, фуқароларда ғоявий эътиқодни шакллантириш мафкуравий муносабатларнинг асосий вазифасидир. Мафкуравий муносабатлар муайян субъектлар манфаатини ифодалаган ҳолда намоён бўлади. Синфий қарама-қаршиликка асосланган жамиятда мафкура синфлар, социал гурухлар ва қатламлар манфаатини акс эттиради. Синфий қарама-қаршилик йўқ бўлган жамиятларда, фуқаролар ҳамкорлиги амал қилган вазиятларда миллат ёки ҳалқ мафкура субъекти сифатида майдонга чиқади. Мафкура жамиятдаги қайси социал гуруҳ манфаатини ифодалашига қараб, унинг ижтимоий-сиёсий мавқеи ва мақоми намоён бўлади. Манфаатлар тўқнашуви - мафкуралар тўқнашуви, деган хулоса ҳам мазкур ҳолат далилидир.

Демократик жараённинг ҳукуқий меъёрлар билан ривожланишига ижтимоий-сиёсий имкон яратади олган жамиятда давлатнинг синфий моҳиятига барҳам берилиши цивилизация тараққиётининг асримиз охиридаги энг йирик амалий натижаси бўлди. Алоҳида олинган бир синф қўлида бўлган сиёсий ҳокимият мафкура Яккаҳокимлигини ҳам вужудга келтиради. Бундай жамият ноҳуқуқий бўлиб, унда ҳукуқлар ўрнини мафкура тўла эгаллаб олади. Мафкуравий муносабатлар моҳиятида синфийлик мазмунининг устиворлиги очиқ ёки яширин тарзда мафкуранинг асосий соҳиби саналган синф манфаатини давлат манфаати даражасига кўтаради. Бу ҳолат мафкуравий қарама-қаршиликни вужудга келтирадики, натижада ўткир сиёсий низоли вазиятлар, сиёсий тўқнашувлар юзага келади.

Мафкуранинг ўта сиёсийлашуви содир бўлар экан, бу ҳолат ижтимоий муносабатлар мазмунида якка мафкура ҳокимлигининг тикланишига шароит яратади. Ҳукмрон мафкура ҳар қандай мухолифатни инкор этиб, ижтимоий онг устидан давлат монополиясини ўрнатади. Бу барча тоталитар тузумларга хос хусусиятдир. Демократик жараённинг асосий мақсади ҳукуқий давлатни барпо қилиш бўлиб, у фикрлар турфалиги асосида якка мафкура ҳукмронлигига барҳам беришни

кўзда тутади. Давлатнинг синфийлик моҳиятини инкор этиш билан мафкуранинг бир синф кўлида сиёсий қурол бўлиб қолишига ҳам чек кўйилади. Ҳаракатдаги мафкура мундарижасига хос жангарилик, инқилобийлик ўрнини ҳалқ манфаати, миллат манфаати, фуқаролар манфаати устиворлигига асосланган конституцион келишувлар эгаллади.

Бугунги Ўзбекистон ҳаётида ҳам мазкур йўналишдаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар бўлаётганини яққол кўриш мумкин. Тараққиётимиз қомуси бўлмиш Республика конституциясида таъкидланганидек, давлат ҳалқ хоҳиши, иродасини ифода этади, унинг туб манфаатларини рўёбга чиқаришни ўзининг асосий мақсади қилиб олади. (қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конститутцияси. Т., Ўзбекистон, 2000, 6-б.). Ҳалқни давлат ҳокимиятининг ягона манбаи деб зътироф этиш ижтимоий-сиёсий ҳаётда, хусусан, мафкуравий муносабатларда синфийлик меъеридан воз кечишнинг ёрқин исботидир. Бундай улкан ўзгаришлар мафкура моҳиятида, мафкуравий муносабатлар мазмунида ҳам жiddий янгиланишларга олиб келди.

Ҳозирги кунда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг чукурлашуви манфаатлар ва мафкура муштараклигига акс этаётганини тўлароқ тасаввур қилиш учун ижтимоий муносабатлар майдонида манфаатларнинг мафкуравийлиги масаласини ҳам тадқиқ қилиш лозим бўлади.

3.5 ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАР МАЙДОНИДА МАНФААТЛАР МАФКУРАВИЙЛИГИ

Ижтимоий муносабатлар тизимидағи манфаатларда мафкуравийликнинг мавжудлиги борасидаги таҳлилимиизни давом эттирар эканмиз, жамият тараққиётiga тааллуқли бўлган барча соҳалар мазмунини мавзу мөъёридан келиб чиқсан ҳолда кўриб чиқишни мақсад қилиб олдик.

Маълумки, жамиятнинг турли жабҳаларига мансуб бўлган ҳар бир соҳа ўзига хос мазмун ва моҳиятга, мөъёр ва мақомга қанчалик эга бўлмасин, уларнинг барчасига хос бўлган бош белги бор. Бу - кундалик ҳаёт мобайнида шаклланиб ва муайян маънода қондирилиб бориладиган инсон манфаатидир. Ижтимоий тараққиётнинг муҳим омили саналган шу манфаатларни инобатга олиб, уларнинг ҳаракати учун тегишли шароит яратибгина фуқаролар фаоллигига эришиш мумкин. Инсон манфаатларининг оқилона инобатга олиниши ва одилона қондирилиши даражасидан фуқаролар фаоллигининг самарадорлиги келиб чиқади. Эҳтиёжларнинг манфаатларга, манфаатларнинг эса қадриятларга айланishi ижтимоий муносабатларнинг муҳим мазмунини ташкил қилиб, бу жараён мафкуравийлик билан йўғрилган бўлади.

Инсон тафаккури таъсирида вужудга келадиган ҳамда ижтимоий онг мундарижасига мансуб мафкуравий муносабатлар жамият ҳаёти, ижтимоий амалиёт билан чамбарчас боғлиқ тарзда ҳаракат қиласи ва уларнинг бутун мазмунига сингиб кетган бўлади. Шунинг учун ҳам мафкуравий муносабатлар моҳиятини тўлароқ англамоқ учун уларнинг ижтимоий муносабатларни ташкил қилувчи барча шакллар билан боғлиқлигини таҳлил этиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Инсоннинг жамиятни ривожлантирувчи ва ўзгартувчи фаолиятида онгнинг тутган мавқеидан келиб чиқиб, ижтимоий муносабатлар моддийлик ва мафкуравийлик тарзида тасниф қилинади. Бундай ёндашиш сабаби - *биринчидан*, моддийликнинг намоён

бўлиши ва амал қилиши кишилар онгида мустақил ҳолда содир бўлишида бўлса, иккинчидан, мафкуравийлик инсон онги фаолиятига сўзсиз боғлиқ эканлиги кишилар орасидаги муносабатлар аввалдан англанган бўлишидадир.

Ижтимоий муносабатларнинг мафкуравийлиги ҳақида сўз юритилар экан, бу ҳолатни иқтисод ва мафкура муносабати мундарижасида кузатиш ўринлидир. Бундай тадқиқ услуби айниқса ҳозирги даврда долзарб бўлиб турибди. Бир иқтисодий-ижтимоий тузумдан иккинчисига ўтиш даврида иқтисодиётда туб ўзгаришлар содир бўлар экан, улар қонуний равишда одамлар онгида, уларнинг борлиқقا бўлган муносабат меъёрларида ҳам акс этади. Жамиятда намоён бўладиган иқтисодий муносабатлар муайян маънода оддийлик ва мафкуравийлик бирлиги тариқасида амал қиласи. Иқтисодий муносабатлар мазмунини ҳаётнинг объективлиги ва субъективлиги мажмуаси мундарижасида қурмоқ керак. Бундай ҳолат инсон ва жамият муносабатидаги мухим масала бўлган меҳнат ва мулкка муносабат мазмунида айниқса аниқ кўринади.

Маълумки, жамият тараққиётининг асосий омили инсон меҳнатидир. Меҳнат мавжуд социал-иқтисодий муҳит бағрида ҳам шаклан, ҳам мазмунан ўзгариб, ривожланиб боради. Ижтимоий ривожланиш жараёни инсон меҳнатининг фуқаролар меҳнатига, фуқаролар меҳнатининг жамият меҳнатига айланиши учун шартшароитлар яратар экан меҳнат мақоми, меҳнат самарадорлигини вужудга келтиради. Бу жараён иқтисодий ва маънавий бошқарувни тақозо этади, бошқарувнинг қандай усули танланганига қараб меҳнатнинг ижтимоий моҳияти келиб чиқади. Собиқ Иттифоқдаги шўровий социализм курилиши тажрибасида иқтисодий тараққиёт ҳам синфий кураш муаммосини ҳал этишга сафарбар қилинган эди. Буржуа тузумига қарши кураш мақсади билан боғланган иқтисодиёт мазмунида умуминсоний тажрибага тааллуқли меҳнатни рағбатлантириб бориш тажрибаси ўрнини маъмурий-буйруқбозлик усули эгаллаб борди. Натижада, одамларда меҳнатдан манфаатдорлик ҳисси сўниб,

мехнат қилиш хоҳиши ҳам йўқолиб борди. Мехнаткашлар тузум ваъда қилганидек, меҳнатга ярашагина эмас, балки иш кучи қийматига мос ҳақ ҳам ололмай яшадилар. Бу эса ижтимоий тенглик тамойили бўлмиш меҳнатга яраша ҳақ тўлаш қонунинигина эмас, оддий товар ишлаб чиқариш тамойилининг ҳам қўпол бузилиши эди. Иқтисодиёт давлат томонидан қўйилган маҳсус мақсадларни — индустрлаштириш ва колективлаштириш сиёсатини амалга оширишни; маълум муайян тарихий вазиятларда эса урушга тайёргарлик ва ғалабани таъминлаш учун курашди, сўнг ҳалқ хўжалигини тиклаш ва дунёда ҳарбий стратегик устунликни сақлаб туришни амалга оширишга хизмат қилди. Бундай ҳолат оқибатида давлат ўз эҳтиёжлари учун моддий ишлаб чиқариш соҳасидан катта миқдордаги воситаларни ўзлаштириди, натижада иқтисодий муносабатларнинг муҳим моҳияти - меҳнат ва манфаат мутаносиблиги бузилди. Иқтисодий муносабатлар мазмунини тақсимлаш тизимининг бараварлаштириш усули кенг кўламда қамраб олди.

Инсон ва жамият муносабатлари мундарижасида намоён бўлган мазкур ҳолат қонуний тарзда ижтимоий муносабатлар моҳиятига ҳам таъсир этишини ҳаёт бизнинг шўровий тарихимиз тажрибасида яққол исботлади. Бутун бир авлод онгига ўн йиллар давомида зўр бериб сингдирилган бараварчилик психологияси натижаси ўлароқ одамларда жамиядаги ўз ўрнини тўғри англамаслик, ўзини кичкина одам ҳисоблаб, барча муаммоларни давлат ҳал қилиб беради, деган тасаввур шаклланди. Мехнатидан тўла манфаатдор бўлмаган инсон онгига шахсий фаолият кучига, самарали меҳнат натижасига ишонч сўниб, меҳнат туфайли муносиб турмуш шароитини яратиши мумкинлиги ўлчови ўрнини меҳнатсиз даромадга эга бўлишнинг ғайри табиий ва ғайри қонуний усулларини излаш хоҳиши эгаллади. Шунинг натижасида мулк муносабатлари моҳиятида ҳам салбий ўзгаришлар рўй берди.

Жамият тараққиёти тизимида ишлаб чиқариш воситалари ва ижтимоий бойиклар муайян эгаликни тақозо этади. Зеро, ижтимоий тараққиётнинг яна бир

муҳим омили бу мулкка эгаликнинг аниқ ва муайян шакли мавжудлигидир. Мулкка эгалик қилиш қанчалик унинг яратувчиси тимсолида субъективлашган бўлса, жамиятдаги йифилган бойликларни тежамкорлик билан сақлаш, ундан оқилона фойдаланиш ҳамда уни кўпайтириш шунчалик амалий бўлади. Мулкка эгалик қилишда мавҳумлика йўл қўйиш, иқтисодий ривожланишнинг ибтидоси бўлган хусусий мулкни инкор этиш инсон манфаати ва манфаатдорлиги масаласини четга суради. Мулкка муносабатнинг мазкур маънодаги бузилишини яқин иқтисодий тарихимиз яққол кўрсатди. Собиқ иттифоқда давлат ва жамият манфаати устиворлигини жорий қилишда жонбозлик қилган мафкура туфайли мобилизацион иқтисодиёт вужудга келди ва ижтимоий-сиёсий қулай шароит бўлгани боис у кенг кўламда ҳукмронлик қила бошлади. Жамият иқтисодий ҳаётини бошқаришдаги бу усул хусусий эгаликни мутлоқ инкор этиш билан боғлиқ бўлиб, ишлаб чиқариш воситаларини эгасиз қилиб қўйди. Ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун, жамият тараққиётини таъминлаш учун, социал адолатни ўрнатиш учун хусусий мулкни таг-томири билан йўқ қилиш керак, деган нотўғри тасаввур ижтимоий амалиётда омма онгига ҳукмрон мафкура томонидан изчиллик билан сингдирилди. Хусусий мулкнинг йўқ қилиниши ижтимоий-иктисодий соҳада инқирозлар бўлишига барҳам беради, социал-иктисодий тизимда зулм ва зўравонликка чек қўяди, деб ҳисобланди.

Иқтисодиётнинг юқоридаги усулда ривожланиши шахс манфаатини, инсоннинг моддий манфаатдорлигини йўқ қилиш билан бирга, иқтисодиёт ривожида хўжасизликни, жамият бойлигига бефарқ қарашни вужудга келтирди. Бу каби иллатлар ҳаётда амал қилиб турган бир вақтда мафкура воситалари зўр бериб “мехнаткашлар ишлаб чиқариш воситаларининг ҳақиқий эгасидирлар”, деган ғояни олга сурар эди. Бу билан мафкура давлат бюрократияси ва партократиянинг чексиз ҳукмронлигини яширас, меҳнаткаш манфаати давлат ва партия манфаати йўлида қурбон этилаётганини никоблашга уринар эди. Айни пайтда, партия-давлат

бюрократияси ишлаб чиқариш воситаларидан ўз манфаати йўлида кенг фойдаланар эди. Бироқ ўз табиати ва сиёсатига кўра, давлат-партия бюрократияси мулкнинг хақиқий эгаси бўла олмади, жамият бойлигига ҳам тўлақонли эгалик қила олмади. Бюрократия ва партократия фақат тақсимот жараённига раҳбарлик қилдики, бу борада ҳам нуқул ўз манфаатини кўзлади. Оқибатда, иқтисодиёт тобора хўжасизлик гирдобига кириб борди, ишлаб чиқариш воситалари ҳамда жамият мулки ёвузларча талон-торож қилинди. Бундай иқтисодий ҳолат амалдаги мафкура томонидан “тараққиёт йўли” сифатида талқин қилинади.

Жамият тараққиётининг энг муҳим шартларидан яна бири — ижтимоий ривожланиш тарафдорлари бўлган социал кучлар мавжуд тараққиёт йўлидан қаноатланиб яшаётганлардан устун келишидир. Бу ҳолатнинг амалий кўриниши биз юқорида танлаган қиёсий таҳлилда намоён бўлади. Зеро, шўролар тузуми иқтисодий ривожланишида давлат ва партия бюрократиясининг ижтимоий идеали — казарма усулидаги сохта социализм ва унинг мобилизацион иқтисодиёти кенг жорий қилинди. Бу тузум тўрачиликнинг тоталитар воситалари ёрдамида шундай ижтимоий-сиёсий шароитни тикладики, унда меҳнаткашлар мулқдан ва ҳокимиятдан четлаштирилди, фуқаролар хуқуқ ва эрқдан марҳум бўлди.

Жамият иқтисодий ҳаётида кечган жараёнлар табиий тарзда сиёсий, маънавий ва социал муносабатларда ҳам акс этади. Улар, айниқса, меҳнат ва мулк, инсон ва жамият, фуқаро ва давлат ўртасидаги кўп қиррали муносабатларнинг асоси бўлиб хизмат қиласи.

Иқтисодий муносабатлар ижтимоий муносабатларнинг барча шакллари мазмунида у ёки бу тарзда ифодаланиши иқтисодиётга хос категория - меҳнатга муносабат категориясида аниқ кўринади. Сўнгги йилларга қадар бу тушунча турлича талқин қилинган. *Бир гурух тадқиқотчилар* меҳнатга муносабатни “онг муносабати” сифатида талқин қиласидилар. *Бошқа бир гурух муаллифлар* бу категорияни “кечинмалар натижаси” тарикасида тушунадилар. Учинчи гуруҳ эса

- иқтисодий ва ахлоқий томонлар бирлиги, деб олса, *яна бир гурух мутахассислар уни* - иқтисодий, ишлаб чиқариш муносабатлари кўринишида тасаввур қиласидар. Мехнат жараёнида содир бўладиган муносабатлар мундарижасини мазкур муаллифлар нуқтаи назаридан таҳлил қилишни биз бир ёқлама ёндашув деб қараб, бу услугуб иқтисодий муносабатларнинг фақат объектив ёки фақат субъектив томонларини таҳлил қилишга қаратилганлигини таъкидламоқчимиз. Мехнат муносабатлари моддийлик ва мафкуравийлик бирлигидир. У ишлаб чиқариш воситалари, меҳнат қуроллари ва иш кучи ўртасида амал қиласидаган технологик муштаракликгина бўлмай, балки одамлар ўртасидаги кенг ижтимоий алоқа ҳамдир, деб тушуниш тўғри бўлади.

Бу мазмундаги муносабатларнинг асосий моҳиятини қўйидаги мафкуравий жараён мундарижасида аниқ кўриш мумкин. *Биринчидан*, халқ хўжалигининг самарали ривожланишини одамларнинг онгли, ижодий фаолиятисиз, уларнинг ишлаб чиқариш жараёнини тушунишдаги, уни такомиллаштиришдаги ва ривожлантиришдаги фаол иштирокисиз тасаввур қилиш қийин. *Иккинчидан*, мафкуравий муносабатлар билвосита ва бевосита моддийлик омилига чамбарчас боғлиқ бўлади.

Мехнат унумдорлигини ривожлантиришда омманинг меҳнатга бўлган онгли муносабати, ишлаб чиқариш жараёнида фаол иштироки, тадбиркорлиги ва ташаббускорлиги каби мафкуравий омиллардан самарали фойдаланиш мухимдир. Мехнат интизоми, фидокорона меҳнат, мулк ва жамият бойлигини кўз қорачигидай асраб-авайлаш сингари сифатларнинг ижтимоий муносабатлар меъёрига айланиши ана шу омиллар оқибатидир. Инсоннинг жамиятдаги меҳнат тақсимотида иштирок этиши, ишлаб чиқариш жараёнида тутган ўз ўрнини англаши, мулк муносабатларидағи мавқеини, иқтисодий тақсимот тизимидағи манфаатдорлигини тушуниб этиши каби мафкуравий элементларсиз амалдаги ижтимоий муносабатларни

тасаввур қилиб бўлмайди.

Кўриниб турибдики, иқтисодий муносабатлар асосида шаклланадиган ижтимоий муносабатлар мазмунида мафкуравийлик муайян мавқега эга бўлиб, у жамият тараққиётида муҳим мақомга эга бўлган инсон омилини вужудга келишини таъминлайди. Ижтимоий муносабатларда мафкуравийлик мавжудлигини тан олмаслик эса инсоний муносабатларни тўла ва тўғри тушунмасликка ҳамда уларни бошқариш зарурлигини инкор этишга олиб келади.

Дарҳақиқат, ишлаб чиқариш жараёнiga хос жиҳатларни инсон иштирокисиз, унинг борлиққа бўлган қарашларисиз таҳлил ва тасаввур қилиб бўлмайди. Жамиятнинг ҳар бир онгли аъзоси содир бўлаётган воқеликка ўз манфаати меъёру мезонидан қарар экан, шу ўлчовлар асосида ўзининг ижтимоий муносабатларини қуради. Бу ҳолатни ҳисобга олмаслик ижтимоий муносабатлар мундарижасидаги мафкуравийликни сезмаслик бўлиб, унинг оқибати сиёсатда прагматизмга олиб келади. Натижада иқтисодий тараққиёт тизимиға табиий тааллуқли бўлган жамият идеали ва қадриятлари инкор этилади. Айни пайтда, мафкуравий муносабатлар мавжуд иқтисодий-ижтимоий жараённи ҳисобга олмаса, амалиётда сўз ва иш бирлигига путур етади, курук сафсата ва ваъдалар вужудга келади. Шу боис мафкуравий муносабатлар илмийлик ва амалийлик тамоиллари негизига қурилиб, иқтисодиётни меҳнаткашлар манфаати йўлида мақсадли ривожлантириш, меҳнатнинг адолатли ижтимоий мақомини шахс моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондира оладиган шароитларни яратиш каби иқтисодий омилларга хизмат қилиши лозим.

Бозор иқтисодиётига ўтиш тараққиётнинг объектив қонуни эканлигини башарият цивилизацияси аниқ исботлаб қўйган. Бугунги кунда ижтимоий амалиёт ва илмий назариёт бирлигидан барпо бўладиган бозор сиёсати туфайлигина фуқароларнинг фаоллик салоҳияти, ижтимоий-иктисодий имконияти очилади. Омма онгидаги инсон ва меҳнат, шахс ва мулк муносабатлари ҳақидаги нотўғри тасаввурни

ўзгартиришда бозор сиёсатига монанд мафкура алоҳида ўрин эгаллайди. Бу сиёсат асосида етган ижтимоий-иктисодий тараққиётнинг бош йўлини, ислоҳотларнинг пировард мақсадини халқа тўғри ва тўла етказиш, бўлаётган ижтимоий жараёнларга инсоннинг онгли ёндашувини шакллантириш яратилаётган мафкуранинг асосий вазифасидир.

Республика Президенти халқнинг ижодий имконият-ларини, ташаббусли тадбиркорлигини намоён қилишга қаратилган бозор тизимиға ўтиш йўлини танлаган Ўзбекистоннинг ички сиёсатини белгилаш борасида галириб, шундай деган: “*Ижтимоий-иктисодий ўзгартиришларнинг пировард мақсадини аниқ белгилаб олиш ислоҳ қилишнинг замонавий стратегиясининг бошланғич нұқтасидир*”. (қаранг: Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иктисод, сиёсат, мафкура. Т.1-жилд. “Ўзбекистон”. 1996, ЗО2-б). Унтилган эгалик туйғусини тиклаш, меҳнаткашнинг манфаатдорлик ҳиссини қайтадан тарбиялаш, ишлаб чиқарувчининг зўравонлигига чек қўйиш, ишлаб чиқариш тизимида истеъмолчи манфаати устуворлигини жорий қилиш, жамиятдаги жаъми имкониятлардан халқ баҳти-саодати йўлида, унинг турмуш даражасини ошириш мақсадида фойдаланиш мазкур сиёсатнинг пировард мақсадидир. Бундай сиёсат табиий тарзда ўз таҳлили ва тадқиқини, тарғиб ва ташвиқотини ҳам тақозо қиласди. Бу эса ўз навбатида мафкуравий муносабатларни мукаммаллаштириш имкониятларини излаш, янги иш услуби ва шаклларини кашф қилиш масаласини кун тартибига қўяди.

3.6 МАФКУРАВИЙ МУНОСАБАТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

Манфаатлар мувофиқлашуви жараёнининг мафкуравий қирралари шахс ва жамият, фуқаро ва давлат манфаатлари мундарижасидаги мавжуд муштаракликни англашда аниқ кўринади. Жамият субъектларидан қай бирининг манфаати устиворлигидан мафкуравий муносабатлар мазмуни ва моҳияти келиб чиқиши маълум. Мафкура ва давлат функциялари обдон омухталаштирилган жамиятда ғоялар сиёсий кураш қуроли бўлиб хизмат қилишини яқин ўтмишимиз яққол кўрсатди. Тоталитар тараққиёт тажрибасидан аён бўлдики, ҳуқуқий меъёрлар инкор этилган тузумларда мафкура сиёсий ҳокимият вазифасини ўтаб, сиёсий ҳукмронлик учун амалий *лигитимизацияция* шароит яратиб беради. Бундай амалиёт мафкуранинг ўта сиёсийлашувини, сиёсатнинг тубдан мафкуравийлашувини юзага келтирадики, оқибатда иқтисодиёт ҳам мафкура ҳукмронлиги остига тушиб қолади. Иқтисодиётга *волюнтаристик*, маъсулиятсизларча муносабатда бўлиш, уни сиёсатга, *конъюнктур* шиорларга ва ҳарбий мақсадларга бўйсундириш каби собиқ Иттифоқ ижтимоий-сиёсий ҳаётига хос хусусиятлар якка мафкуравийликнинг натижаси эди. Шу боис бўлса керак, мустақиллик йўлига ўтган ҳар бир республика халқаро майдонга нафақат сиёсий ва дипломатик жиҳатдан, балки иқтисодий томондан ҳам янгича муносабатларни намоён этувчи субъект сифатида кириб келди.

Бугунги кунда бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўлини тутган Ўзбекистонда иқтисодиётни мафкурадан ҳоли этиш вазифаси демократик ислоҳотлар асоси қилиб олинди. Тараққиётнинг бундай йўли эски, самарасиз, мафкуравийлаштирилган иқтисодий тизимни парчалаб, иқтисодий ўзгартиришлар стратегиясини мафкурадан батамом ҳоли этади, иқтисодиётдан сиёсий мақсадларга эришиш қуроли тариқасида фойдаланишга

барҳам беради. Зеро, Ўзбекистон Президенти таъкидлаганидек: “Иқтисодиёт мафкуравий тазиикларсиз, ўзига хос ички қонунларга мувофиқ ривожланиши лозим”. (Ислом Каримов. Асарлар тўплами. “Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура”. Т.1-жилд. “Ўзбекистон”, 1996 . 302-б.)

Айни пайтда шуни ҳам таъкидлаш керакки, иқтисодий ислоҳотлар умумий стратегияси бўлмаса, жамият тараққиётининг пировард мақсадини белгилаб бўлмайди. Зарур маънавий-сиёсий шарт-шароитни яратмай туриб, фуқаролар ҳаётида содир бўлаётган иқтисодий, сиёсий, маънавий, социал муносабатлардаги туб ўзгаришларга одамларни тайёрламасдан бозор сиёсатини сунъий тарзда *тиқишишириш* ва тезлаштириш кутилган натижага олиб келиш у ёқда турсин, демократик ислоҳотлар ғоясининг инсонпарвар мөхиятини ҳам омма олдида бадном қилиб қўйиши мумкин. Давр одамларни қатъий ўзгаришларга хўжалик жиҳатдан ҳам, руҳий жиҳатидан ҳам тайёрлаш муаммосини долзарб қилиб қўйди. Негаки эскича тафаккур ва ёндашувлар одатини енгиш, тарихан таркиб топган турмуш тарзининг социал шаклу мазмунини, муайян вазиятларда туғилган тасаввурларни бартараф этиш мурраккаб масаладир. Бозор сиёсатига мос руҳий шарт-шароит, дунёқарааш, ислоҳотларга ишонч шаклланиб, одамлар шунга мувофиқ фаолият қила бошлаган ҳолатдагина демократик ўзгартиришлар стратегияси амалга ошади. Бу эса мафкуравий муносабатлар бошқарувини такомиллаштириш вазифасини ҳам кун тартибига қўяди. Мафкуравий жараён мундарижасида янгича шакл, услугуб ва имкониятларни излаш бугун ҳар галгидан ҳам зарур бўлиб қолди.

Бугунги мафкуравий жараён мазмунида, мафкуравий муносабатлар мундарижасида ҳаётга ҳамнафас ҳолда улкан ўзгаришлар юз бермоқда. Уларнинг барчасини кенг кўламда таҳлил этишдан ўзимизни чеклаб, уларга хос бўлган ва асосан тадқиқ мақсадимизга таъллуқли бўлган баъзи масалалар хусусида фикр юритмоқчимиз. Энг аввало шуни қайд қилиш керакки, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларидаги

тараққиёт жараёнини мушоҳада қилиш, бу борада умумий фикрни шакллантириш қуроли бўлган ижтимоий онгнинг универсаллашуви содир бўлмоқда. Албатта бу жараён индивидуал онгнинг кўп қиррали жиҳатлари тараққиётини инкор эта олмайди. Асосий вазифа ижтимоий онг билан индивидуал онг орасида табиий тарзда юзага келадиган номувофиқлиқни, қарама-қаршиликни бартараф этиб, ижтимоий манфаатлар билан шахсий манфаатлар муштараклигига эришишдан иборатdir.

Мазкур тенденция билан бир қаторда ижтимоий онг *рационаллашуви* ҳам бугунги тараққиёт белгиси бўлиб, бу жараённинг ижобий ва салбий томонлари мавжуд. Яъни, бу жараён *бир томондан одамларнинг ишлаб чиқаришдаги ишчанлик хислатини шакллантиришга*, воқелик ва вазиятни тўғри баҳолаб, ҳаракатнинг аниқ дастурига эга бўлиш имконини яратади. *Иккинчи томондан* эса, рационал тафаккур ва ҳаракат остида сохта ишчанлик яшириниб, *прагматик* фаолият таъсирида юзаки мақсадга мувофиқ ҳаракатлар амалга ошади. Оқибатда, узоқни мўлжаллаган, истиқболга қаратилган дастурлар ўрнини тез самара берадиган, яқин ва қисқа муддатли режалар эгаллади.

Бу борадаги дикқатга молик ҳодиса шуки, ижтимоий онг ривожланиши жамиятдаги янги социал гурӯҳлар пайдо бўлиши ва фаолияти билан боғлиқ ҳолда мафкуравий муносабатларнинг ҳам тубдан янгиланишини тақозо этмоқда. Мулкчилик, ишлаб чиқариш муносабатлари, ишлаб чиқариш ва иқтисодий ўсиш омиллари, бошқарувнинг бозор ва режали тартибга солиш механизми, давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий вазифаси, ҳокимиятнинг ижтимоий йўналтирилган фаолияти каби тушунчалар мазмунида рўй берадиган туб ўзгаришлар табиий тарзда мафкуравий жараён моҳияти ўзгаришини ҳам талаб қилмоқда.

Демократик ислоҳотлар жамиятдаги маънавий муҳитни соғломлаштириш билан чамбарчас боғлиқ эканлигини ҳаётимиз исботлади. Маълумки, қолоқ тасаввурларни, эскича тафаккурни бир зарба билан енгиб бўлмайди. Одамлар орасида иш олиб бориша мафкуравий “ялпи натижা” келтирувчи сохта

усуллардан, сафсата, расмиятчилик, мавхум шиорларни тарк этиш кераклигини турмуш талаб этмоқда.

Ижтимоий муносабатлар мурракаблашаётган ҳозирги даврда инсоншунослик илмининг илмий-амалий натижаларига асосланиб, мафкуравий муносабатлар ҳам такомиллашди, тарғиботнинг замонавий шакл ва услублари вужудга келди. Мафкуравий жараёндаги ана шундай янгиликлардан бири *социологик тарғибот*dir. Бу тушунча илк бор ижтимоий-фалсафий адабиётга Жан Эллюл томонидан олиб кирилган бўлиб, XX аср 80-йиллари ўрталаридан ҳозирги рус файласуфлари бу масала тадқиқига эътибор бера бошлади. (қаранг: Феофанова О.А. Социологическая пропаганда и идеологическая работа. / Вопросы философии. №1, 1974). (Тощенко Ж.Т. Идеологические отношения, Опыт социологического анализа. М., Мысль, 1988.).

Социологик тарғиботнинг бугунги ҳаётимиздаги муҳим вазифаси мустақиллик ғоясини юртдошларимиз онгига сингдириш, уларни бир мақсад атрофига жипслаштиришдан иборат бўлмоқда. Бу функцияни бажаришда ижтимоий амалиёт ва инсон фаолиятининг муайян қирраларини истиқбол идеали ҳамда стратегик мақсад билан боғлаш йўлларини излаб топиш муҳимдир. Ўзбекистон Президенти ўз вақтида тўғри таъкидлаганидек: “...мақсадни белгилашдан ҳам мақсад сари олиб бориш учун тўғри ва оқилона йўл ва услубларни танлаш вазифаси минг карра оғир”.(Ислом Каримов. Асалар тўплами. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёsat, мафкура. 1-жилд. Т., “Ўзбекистон”, 1996, 202-б.)

Кишилар онгига, хатти ҳаракати ва хулқига таъсир этувчи тарғиботнинг турли усуслари қатори социологик услуг ҳам ҳаётий қадриятларга муайян муносабатларни шакллантиришга хизмат қиласди. Бироқ, социологик тарғибст бошқа усуслардан таъсирчанлиги билан фарқланади. Жамият тараққиёти эҳтиёжлари, шахс ва жамият, фуқаро ва давлат манфаатлари мазмунан қатъий ўзгараётган ҳозирги вақтда социологик тарғибот ўзининг жонлилиги билан алоҳида аҳамиятга эга. Кўргазмали нашрлар, кино, реклама ва, айниқса, телевидение сингари кучли техник воситаларга эга

бўлган бу услубнинг моҳияти турмуш тарзини тарғиб қилиш билан боғлиқ бўлиб, бу вазифани ғоялар талқинига асосланган умумий мулоҳазалар ва хуносалар ёрдамидагина эмас, балки жонли образлар, бадиий воситалар орқали ҳам амалга оширади.
Социологик тарғиботнинг ўзига хос_хусусияти инсон ҳаётидаги муҳим жабҳалар - меҳнат, турмуш, бўш вақт каби категориялар таҳлилини меҳнатга ишонч ва ҳурмат, турмуш маданиятини юксалтириш, бўш вақтни самарали ўтказиш сингари туйғулар тарбияси билан боғлай олишидадир.

Инсон ва жамият муносабатларида моддий ва маънавий мухит шахс онгига билвосита таъсир этади. Ижтимоий муносабатлар мазмунини белгиловчи шахс, груп, жамият манфаати ва эҳтиёjlари соф ҳолда механик ҳаракат этмай, уларнинг ўзаро алоқаси мавжуд тузумдаги моддийлик билан мафкуравийликнинг муштараклиги доирасида амал қиласи. Бу ҳолат тарғибот тизимида фақатгина оммавий ахборот воситаларидангина эмас, балки ишлаб чиқариш, меҳнат жараёни, жамоа ҳаёти намунасидан ҳам самарали фойдаланишни тақозо этади. *Инсон онгига яхшилик ҳақида сўз, ижобийликка ишора, фидойиликка чақириқ, ватанпарварликка давват йўли билан таъсир этиш мумкин. Бироқ, бу ишни сифатли маҳсулот, қулай иш жойи, дўстона муносабат, фидойи фаолият намунаси намойиши билан ҳам таъсирчанроқ, самаралироқ бажариш мумкин. Бундай функцияни фақат социологик тарғибот уddeлай олади.*

Социологик тарғибот ҳаётий матн асосига қурилса, муайян шахс тафаккур ва турмуш тарзи мисолида ёритилса, омма онгига сингиши самарали бўлади. Аҳоли бу тарғибот мазмунидаги инсоний мезону меъёрларни тўлалигича қабул этмаган тақдирда ҳам унинг айрим намунали ҳолатларини ҳаётий ўлчов қилиб олиши аниқ. Тарғиботнинг бу услуби аҳамиятини таъкидлар эканмиз, мафкуравий муносабат мундарижасидан тегишли ўрин олган ҳамда маълум таъсир кучини ҳаётда исботлаган бошқа тарғибот шаклларини камситмоқчи эмасмиз.

Ижтимоий муносабатларни моддийлик ва мафкуравийликнинг мантиқий яхлитлиги тариқасида тушуниш билан бирга, уларга муайян иқтисодий, социал, сиёсий ҳаёт ҳолати деб қарашиб ҳам керак. Зоро, бундай ёндашув моддий ижтимоий муносабатлар тақдирини мафкуравий муносабатларга хос қудрат - *инсон иродасини* идора этиш йўли билан маълум маънода ҳал қилишга ёрдам беради. Ижтимоий муносабатларнинг намоён бўлиши шаклларини ўргангандан тадқиқотчилардан Ю.К.Плетников уларнинг *синтетиклашган* ҳолда ҳаракат қилишини ҳам таъкидлайди. Унинг фикрича оиласвий, синфий, миллий муносабатлар синтетиклашган ижтимоий муносабатлар шакли бўлиб, улар моҳияти турли хилдаги ўзаро алоқалар, ўзаро таъсиrlарнинг органик бирлашувидан иборат бўлади. (Плетников Ю.К. Теория общественных отношений. 1978, №2, с.30). Ижтимоий муносабатларнинг бундай фаолиятини тадқиқотчи Тощенко Ж.Т. комплекс ижтимоий муносабатлар, деб атайди. (Тощенко Ж.Т. Идеологические отношения: Опыт социологического анализа. М.,Мыслъ, 1988,с.226).

Ижтимоий муносабатлар моҳиятига мазкур ўлчовда қарашиб уларнинг ҳаракат мазмунига монанд мафкуравий муносабат шакллари фаолиятини талаб этади. Социологик тарғибот, бизнинг назаримизда, айнан шу талабга мос келади. Негаки, у замонавий тарғибот имконияти ва воситаларини ўзида акс эттиради. Шу боис мафкуравий муносабатларни мұхоммадаштириш мұаммолари борасида гап кетганда, биз бу тарғибот шакли түғрисида кенгроқ фикр юритдик.

Мафкуравий муносабатларни такомиллаштириш жараёнида жамоат фикрини ўрганиш, унинг натижаларини таҳлил этиб, уларга таяниш мұхим аҳамият касб этади. Маълумки, омма онгига қайта ишланган ҳолатларгина мафкуравий муносабатлар бўлиб, уларнинг асосида билимлар ётади. Жамоат фикри ижтимоий онгнинг маҳсус шакли сифатида инсон атрофдаги воқеа-ходисалардан бохабарлиги билан боғлиқ бўлиб, унинг асосини фуқаролар билими ва билимдонлик даражаси ташкил қиласи. Назарий умумлашмалар ва эмпирек

тажрибаларга таянган шахс бохабарлигидан одамлар орасидаги ижтимоий муроқот натижаси ўлароқ жамоат фикри пайдо бўлади. Жамоат фикрини ўрганиш масаласи тарғибот таъсирчанлигини ошириш муаммоси билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Жамоат фикри шаклланишида индивидга тааллуқли социал билим ҳолатининг мақоми ва мавқеи муҳим аҳамиятга эга.

Жамият бошқарувида ва мафкуравий ишларни ташкил этишда кишиларнинг ҳаётий эҳтиёжи ва манфаатлари билан боғлиқ бўлган объектив омиллар инобатга олиниши керак. Булар ичига *жуғрофий - иқтисодий ва жуғрофий-сиёсий вазият; соцал-демографик ҳолат; миллий таркиб; этно-психологик хусусият ва маданий маънавият даражаси* киради.

Бугунги кунда мазкур омилларни ҳисобга олиш, айниқса, амалий аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Айнан шу омиллар Ўзбекистон мустақил йўлидаги иқтисодий-сиёсий ва маданий-мафкуравий тараққиётида инобатга олинган бўлиб, Республикализ Президенти олға сурган тараққиётининг беш бош тамойилига асос бўлди. *Иқтисодиётни ҳамиша сиёsatдан устун қўйиш ва уни мафкурадан ҳоли этиш, давлатнинг асосий ислоҳотчи бўлиб қолиши, қонуннинг ҳамма нарсадан устунлиги, кучли ижтимоий сиёsat ўtkазиш, ислоҳотни босқичма-босқич амалга ошириш foясига асосланган ривожланиш стратегияси қонуний тарзда мафкуравий жиҳатдан таъминланмоғи керак.* Оптималь алоқалар, самарали муносабатлар ўрнатилиши ўта долзарб бўлиб қолган ҳозирги вақтда мафкура олдига инсон ва жамият, фуқаро ва давлат манфаатлари муштарақлигини шакллантиришдек муҳим вазифа қўйилмоқда.

Бугунги кун мафкураси инсонпарварлик мафкураси бўлиб, унинг туб мақсади юртимизда фуқаролик жамиятини қуришdir. *Мустақиллик мафкурасининг иқтисодий замини - мулк турфалилиги ва бозор сиёсати, ижтимоий асоси - синфлар ва социал гурухлар эркинлиги ва тенг ҳуқуқлилиги, маънавий негизи - фикрлар турлилиги*

ва дахлсизлиги, ҳуқуқий таянчи - инсон эркининг қонуний ҳимояси, сиёсий пойдевори эса - фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий тузумларнинг амал қилиши бўлиб, бу хусусиятлар мафкуравий муносабатлар моҳиятини белгилайди. Ислоҳотлар жараёнида маънавиятни янгилаш бош масала бўлиб турибди. Ўзбекистон Республикаси Президенти айтганидек: “Моддий ислоҳотлар, иқтисодий ислоҳотлар - ўз йўлига. Уларни ҳал этиш мумкин. Ҳалқнинг таъминотини ҳам амаллаб туриш мумкин. Аммо, маънавий ислоҳотлар - қуллик ва мутелик исканжасидан озод бўлиш, қадни баланд тутиш, ота-боболаримиз удумларини тиклаб, уларга муносиб ворис бўлиш - бундан оғирроқ ва бундан шарафлироқ вазифа йўқ бу дунёда!” (Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд.Т., “Ўзбекистон”, 1996, 202-б.)

Х У Л О С А В А Т А В С И Я Л А Р

Уч бобу ўн саккиз бандни ташкил этувчи тадқиқот баёнидан келиб чиқиб якун қиладиган бўлсак, ижтимоиётнинг муҳим омили бўлган манфаатлар инсон фаолияти асосида ётади ҳамда унинг ҳаётини бошқаради, деган холосага келамиз.

Муайян даврдаги ижтимоий-иктисодий, хукукий-сиёсий, руҳий -маънавий вазиятни инсон манфаати нуқтаи назаридан таҳлилу тадқиқ қилиш фуқароларнинг фаоллик хусусиятини, ижодкорлик хислатини, бунёдкорлик салоҳиятини қуришга ёрдам беради. Объектив шароитда шаклланган, инсон хоҳиш-иродаси ҳамда эҳтиёжидан келиб чиқсан манфаатларни сеза билмаслик, уларни инобатга олмаслик ва идора эта олмаслик, бир сўз билан айтганда, манфаатлар билан ҳисоблашмаслик-тараққиётда тўғрилаб бўлмас хатоликларга олиб келиши тарихдан маълум. Зоро, манфаатларни одилона ва оқилона инобатга олиш жамият тараққиётининг кафолатидир.

Манфаатлар кўпқиррали, кенг кўламли ва сермазмун бўлиб, ўз субъектлари бўлган шахс, оила, жамоа, социал ва этник гурӯҳлар ҳаётининг жами жабҳаларига тааллуқлидир. Ҳар қандай манфаат заминида муайян субъектларнинг иктисодий, социал, сиёсий, маънавий манфаатлари ётади.

Манфаатлар ибтидоси бўлмиш шахс манфаати моҳияти ва мавқеини тегишли тарзда тушуниб етилса, унинг ҳаракати, фаолияти учун зарур шароитлар яратиб берилса, инсон манфаати билан жамият манфаати ўртасидаги муштараклик келиб чиқади. Шахс манфаатига эътибор бериш жамият ривожланишининг муҳим мезонидир.

Тарих тараққиёти шахс ва жамият, жамият ва шахс муносабатлари мажмуаси мазмунида ифодаланади ва бу муносабатлардаги үйғунлик ривожланиш гарови бўлиб хизмат қиласди. Жамият манфаати ижтимоий амалиётнинг реал ифодаси сифатида индивидлар манфаатидан бошланади. Демак,

жамият манфаати мавхум нарса эмас, у хусусий манфаатларнинг умумий манфаатларга ўсиб чиқиш диалектикасининг реал инъикосидир. Жамиятдаги мавжуд хусусий манфаатлар билан умумий манфаатлар мувоғиқлашуви инсон омилиниң ўсишига, омманинг буюк куч сифатида шаклланишига шароит яратади. Бу борада номутаносиблигнинг мавжуд бўлиши эса жамият тараққиётида иқтисодий парокандалик ижтимоий ва сиёсий бекарорлик маънавий таназзул вазиятини вужудга келтиради. Шахс ва жамият манфаатлари орасида объектив үйғунликнинг бўлиши демократик жамиятга хос мухим белгидир.

Кишилик тарихида мулкка нисбатан пайдо бўлган тенгизлилк натижасида мулқдор ва йўқсиллар гуруҳининг шаклланиши рўй берди. Бу эса ўз навбатида синфий манфаатлар муаммосини юзага келтирди. Мулкни зулм ва зўравонлик қуролига айлантириб, кишининг киши томонидан, бир синфнинг иккинчи синф томонидан эзилишини жорий қилган мустабид тузумлар халқлар ўртасидаги тенгизлилкни ҳам юзага келтирди. Бундай ҳолат ижтимоий амалиётда миллий тенгизлилк ва зулмни шакллантирдики, оқибатда миллий ҳамда байналминал манфаатлар тушунчалари пайдо бўлди. Ижтимоётнинг манфаатлар ҳаракатига хос бу тарздаги тараққиёти тадқиқи шуни исботладики, ҳар бир синфнинг миллий манфаати - унинг муайян миллат синфи сифатидаги манфаатидир. Бу ҳолатни англамаслик ёки писанд қилмаслик объективлик ва субъективлик қонуниятларидан мавхумлик меъзону меъёрига ўтиш ҳисобланади.

Синфий манфаатлар ҳам, миллий манфаатлар ҳам инсон ва жамият манфаатлари муштараклиги тамойиллари асосида амал қилмоғи лозим.

Синфлар мақомидаги сунъий гегемонизация оқиба-тида, миллий масаладаги гайри табиий ривожланиш натижасида синфий манфаатлар мазмунида чалкашликлар юзага келди. Ишчилар синфини таснифсиз идеаллаштириш, кўпмиллатликни таҳлилсиз байналмилаллик, деб

тушуниш ва тушунтириш ана шундай хатолардан эди. Дунёнинг ривожланган мамлакатлари тажрибасидан аёнки, синфий манфаатлар эркин меҳнат ва мулк турфалиги негизида, миллий манфаатлар инсон ҳуқуқи ва миллий фурур асосида ривожлангандагина умумбашарий қадриятларга айланиш имкони яратилади.

Жамият кишиларнинг турли ижтимоий ва этник грухлари манфаатларини ифодаловчи мурраккаб, айни пайтда яхлит организм бўлгани боис манфаатлар ижтимоий муносабатларга боғлиқ иқтисодий манфаатлар, ижтимоий манфаатлар, сиёсий манфаатлар ва маънавий манфаатлар кўринишида бўлади. Жамият тараққиёти жараёнида иқтисодий манфаатларнинг ижтимоий манфаатларга, иқтисодий-ижтимоий манфаатларни сиёсий манфаатларга, иқтисодий-ижтимоий ва сиёсий манфаатларни маънавий манфаатларга айланиши рўй беради. Жамиятнинг ўсиши билан табиий тарзда унинг иқтисодий, социал, сиёсий, маънавий соҳалари ҳам ривожланиб боради. Бундай тараққиёт заминида иқтисодий манфаатлар ётади. Ижтимоий муносабатлар бағрида инсон эҳтиёжларининг иқтисодий манфаатларга айланиш жараёни содир бўлади. Объектив ҳолат тарзида намоён бўладиган ҳамда ҳаракат қиласиган иқтисодий манфаатлар муайян субъектлар - шахс, оила, маҳалла, жамоа, грух, синф, элат, миллат, корхона, тармоқ, ҳудуд, минтақа, давлат, жамият, башарият мақсади ва маслаги билан боғлиқ бўлади. Иқтисодий манфаатлар категориясини фалсафа ва сиёсатшунослик нуқтаи назаридан тадқиқ қилиш иқтисодий муносабатлар табиатини ва ҳаракат ҳолатини тўғри тушунишга, иқтисодий жараён моҳиятини англаб этишга ёрдам беради.

Манфаатлар ва меҳнат муносабати жараёнида инсоннинг мулкка, мулк шаклларига алоқадорлиги юзага келади. Киши меҳнат жараёнида иштирок этар экан, унинг мақсади иш кучи сифатида қилган меҳнати учун ҳақ олишгина эмас, балки ўз меҳнати ва фаолияти туфайли жамиятда социал, сиёсий, маънавий мавқега

эришиш ва рағбатланиш ҳамдир. Манфаатлар ўзининг ижтимоий оқибати бўлган манфаатдорлик даражасига ўсиб чиқар экан, ижтимоий муносабат ижтимоий жараёнга айланиб боради. Зеро, манфаатлар соҳиби саналмиш шахс у ёки бу ижтимоий тоифаларга, синфларга, элатлар ва миллатларга таалуқли бўлади. Жамиятнинг тарихда синфий жиҳатдан табақаланиши, миллий таснифга учраши манфаатлар мазмунидаги номутаносиблик ва қарама-қаршиликни вужудга келтирди. Агар иқтисодиётда зиддият, рақобат тараққиёт манбай бўлиб ҳисобланса, ижтимоиётда уларнинг сиёсий бошқаруви талаб этилади. *Инсоният тарихи тажрибасининг кўрсатишича, турли субъектлар манфаатларида низоли ҳолатлар юзага келганда, бундай вазиятдан чиқиб кетиш манфаатлар мазмунидаги мавжуд муштаракликни аниқлаш ва уйғунлаштиришга боғлиқ.*

Манфаатлар - ижтимоиёт инъикоси эканлигининг муҳим белгиси уларнинг сиёсат ҳамда мафкура асоси бўлганлигидир. Ижтимоий ҳаёт билан манфаатларнинг ўзаро боғлиқлигини таҳлил ва тадқиқ этиш шуни кўрсатадики, манфаатлар сиёсат ва мафкура тизимлари тараққиётида муҳим ўрин тутади. Жамиятда намоён бўладиган ва ҳаракат қиласиган манфаатлар давлат тушунчаси пайдо бўлгандан буён сиёсат билан боғлиқ тарзда вужудга келади ва ривожланади. Шу боис сиёсий ҳаёт, сиёсий соҳа, сиёсий тизим, сиёсий ташкилотлар категориялари негизида шахс манфаати, жамоа манфаати, социал ва этник гурухлар манфаати ётади. Сиёсат субъектларининг сиёсий ҳаёти ижтимоиётнинг барча соҳаларида акс этган бўлиб, бу жараёнда манфаатларнинг моддийлашуви амалга ошади. Жамиятнинг муҳтор ва муҳим соҳаси бўлган сиёсий ҳаёт ҳокимлик ва тобелик ҳолатини, омма билан йўлбошлилар ўртасидаги ўзаро алоқадорликни, давлат ташкилотлари ҳаракатлари мундарижасини ўз ичига олади. Ижтимоий ҳодиса сифатида у кўпқиррали ва сермазмун бўлиб, фуқароларнинг ва меҳнат жамоасидан тортиб то давлатлараро ҳамда халқаро муносабатларгача бўлган ижтимоий жараённи қамраб олади. Сиёсий ҳаёт

мазмуни сиёсат моҳиятини белгилайди. Жамиятдаги сиёсий муносабатларнинг тараққиёти муайян тарихий вазиятга боғлиқ ҳолда сиёсий институтлар фаолияти билан ҳам боғлиқдир. *Сиёсий муносабатлар соҳибларининг манфа-атлари ва ундан келиб чиқувчи ҳолатлардан сиёсий жараён шаклланади.* Сиёсий жараён мазмун-моҳиятини ўрганиш шуни исботлайдики, у муайян тарихий сиёсий муносабатларнинг ўрин алмашувиdir. Сиёсий жараён туфайли жамиятнинг тараққиёти амалга ошади, ижтимоий-иктисодий тузумлар бир сиёсий шаклдан бошқасига, бир мазмундан иккинчисига ўтади. Инсоният тарихидаги туб бурилишлар шу жараён оқибатидирки, бу унинг мазмунида ислоҳий ва инқилобий хусусиятлар мавжудлигининг исботидир. Сиёсат моҳиятини кўрсатувчи бу ҳодисаларни тадқиқ этиш унинг жамиятдаги манфаатларни мувоғиқлаштирувчи восита эканлигини англашга ёрдам беради. Инсон ва жамият, фуқаро ва давлат манфаатлари муносабати мутаносиблигидан шахснинг сиёсий фаоллиги келиб чиқади.

Манфаатлар ва сиёсат алоқадорлигини таҳлил қиласар эканмиз, бу тушунчалар кўламига монанд мазмундаги манфаат турлари ҳамда сиёсат соҳалари алоҳида ҳамда айни пайтда муштаракликда юзага келади ва ҳаракат қиласиди, деган холосага келамиз. Бу ҳол иқтисодий манфаатлар иқтисодий сиёсат, социал манфаатлар-социал сиёсат, маънавий манфаатлар - маданий сиёсат сингари категориялар билан узвий боғлиқ эканлигига намоён бўлади. Сиёсат ижтимоий воқелик бўлгани боис қонуний тарзда жамият ривожланиши билан боғлиқ ҳолда тараққий этиб боради. Зоро, синфларнинг пайдо бўлиши билан синфий сиёсати, давлатларнинг вужудга келиши билан давлат сиёсати, миллатнинг шаклланиши билан миллий сиёсат юзага келди. Инсониятнинг маърифат йўлида умумбашарий қадриятлар устиворлигини тушуниб бориши билан эса халқаро сиёсат тушунчалари майдонга келди.

Жамият аъзолари ҳаётига давлат қанчалик кенг

ва чуқур кириб борса, ижтимоий муносабатлар шунчалик сиёсийлашиб боради. Бунинг оқибатида манфаатларнинг сиёсийлашуви ҳам авж олади. Синфий муносабатларнинг тарихий тараққиёти манфаатлар таснифига олиб келди. *Манфаатлар тўқнашуви сиёсий ҳаракатларни туғдирди.* Сиёсат субъектларининг ҳокимият тизимига муносабати мазмунидан келиб чиқувчи фаолият сиёсий ҳаракат бўлиб, у ўз навбатида сиёсий манфаатларнинг асоси бўлиб хизмат қиласи. Оммавий манфаат мавқеи ва мақомига эга бўлган сиёсий манфаатлар социал ва этник гурухларнинг давлат олдидаги манфаатларини ифодалар экан, ўзининг дастлабки субъекти ҳисобланган шахс манфаатидан келиб чиқади. Сиёсий манфаатлар ижтимоий амалиётда иқтисодий, социал, ҳуқуқий, маънавий соҳадаги инсон фаолиятининг жаъми жабҳаларига тааллуқли муҳим рағбат омилидир. Туб мазмунига кўра сиёсий манфаатлар ҳокимиятни эгаллаш, уни мустаҳкамлаш ва сақлаб қолиш билан боғлиқ бўлиб, моҳиятига кўра эса социал гурухлар, синфлар, сиёсий ташкилотлар, партиялар жамоа ва шахсларнинг мавжуд тузумга бўлган муносабатини намоён қиласи. Шу боисдан ҳам жамиятдаги сиёсий манфаатларнинг намоён бўлиши ва ҳаракати ҳолатини ўрганиш, уларнинг ижтимоий амалиётда тутган мавқеи ва мақомини тўғри англаш фуқаролар манфаати билан давлат манфаатини, инсон манфаати билан жамият манфаатини мувофиқлаштиришда муҳим аҳамиятга эгадир.

Сиёсий манфаатлар ўзининг вужудга келиши ҳамда амалий қўлланилиши жараёнида халқ ҳаракати, унинг хоҳиш-иродаси асосида ётган умумий манфаатни ифодалагани сабабли *сиёсий кайфият* тушунчаси билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Шахс кайфияти, жамоа кайфияти, ижтимоий гурух кайфияти, синф кайфияти, милллат кайфияти, халқ кайфияти каби таснифга эга бўлган кайфият категорияси давлатнинг пайдо бўлиши ва давлатчилик тизимининг тараққиёти таъсирида сиёсий кайфият моҳиятини касб эта бошлайди. Омма сиёсий кайфияти ижтимоий-сиёсий

шароитнинг субъектив таҳлили туфайли вазиятга берилган сиёсий баҳо бўлиб, ижтимоий манфаатларга мувофиқ деб англанган шароитни маъқул- лаш, жамият манфаатига зид деб тушунилган муҳитни ўзгартириш истагини акс эттиради. Жамиятда яратилган ижтимоий имкон атрофида кайфият субъекти манфа-атларининг қондирилишидан сиёсий кайфиятлар кўлами, мазмуни ва моҳияти аниқ сифат ҳамда салмоққа эга бўлиб боради. Омма сиёсий кайфиятини илмий тадқиқ асосида тараққиётга боғлаш амалий сиёсий аҳамиятга эгадир. Сиёсий кайфиятларнинг жамиятдаги мавқеини англаш, у билан оқилона ҳисоблашиш, жоиз бўлган пайтда ундан ўринли фойдаланиш ижтимоий-сиёсий ривожланишни таъминлайди.

Манфаатлар асосида шаклланадиган инсон фаолияти негизида, унинг ижтимоий-сиёсий кайфияти заминида мавжуд тузумга муайян муносабат ётади, ҳамда бу ҳолат маълум мафкурада акс этган бўлади. Зоро, манфаатлар ва сиёсат орасидаги алоқадорликнинг муҳим белгиси манфаатлар билан мафкура ўртасидаги узвий боғлиқликдир. Манфаатлар сиёсатга бўлганидек, мафкура учун ҳам ижтимоий манбадир.

Ижтимоий муносабатларни инсон меҳнати ва фаолияти билан боғлиқлика кузатиш мафкура ва мафкуравий жараённинг муҳим моҳиятини белгилайди. Бошқаришнинг тоталитар ва тўрачилик, маъмурий ва буйруқбозлиқ услублари жамият аъзоларининг шахсий мавқеини изчиллик билан камситиб борди. Оқибатда фуқаролардан “ходимлар”, “иштирокчилар” гурӯҳи тарбияланди. Инсон қадр-қиммати, унинг тақрорланмас хусусиятлари англаб олиниш ўрнига “меҳнаткаш” мақомидаги мавҳум субъект асосий эътиборда бўлди. “Давлат учун”, “жамият учун” яъни, умум учун ишлаш ва яшаш сиёсий жиҳатдан асосланди, мафкуравий мустаҳкамланди. Хусусий мулкка қарши кураш сиёсатнинг, мафкуранинг бош ва одатий вазифасига айланиб борди. “ҳаммадек яшаш”, “барчадек” бўлиш ахлоқ-одоб меъзонига айлантирилиб, бу ҳолатни асослаш якка мафкура зиммасига юклатилди. Ижтимоий

муносабатда нима яхши, нима ёмон, қай ҳолат ижобий, қайсинаси салбий экани жамиятнинг ҳар бир аъзосига ҳаракатдаги мафкура томонидан уқтирилиб борилди. Фуқаролар манфаати билан давлат сиёсати орасидаги муштарақликнинг бузилиши маънавиятга ҳам ўз таъсирини ўтказди. Жамиятда лоқайдлик, боқимандалик шаклланди ва ривожланди. Инсоннинг ижтимоий-сиёсий бегоналашуви амалиёт белгиси бўлиб борди. Натижада, инсон икки хил ҳаёт кечиришга одатланиб борди. *Бир томондан - жамият кузатувида, давлат олдида, иккинчи томондан - ўзи учун, ўзи билан. Бундай тузумни тутиб турувчи ва тарғиб этувчи мафкуранинг инқирози табиий эди.*

Манфаатларнинг сиёсат ва мафкурага асос эканлиги масаласини тадқиқ этиш бу жараённинг икки йўналишда амалга ошишини кўрсатди. *Биринчидан*, турмушнинг одатий шароитларида шахс эҳтиёжлари билан боғлиқ бўлган ҳақ-хуқуқни ҳимоя қилиш шаклида. Бундай ҳолатда намоён бўладиган ижтимоий фаолият асосида кундалик, тартибга солинмаган, стихияли, аммо айни пайтда ҳаётий манфаатлар етади. *Иккинчидан* эса, изчил тизимдан ташкил топган, илмий мазмунга эга бўлган ва мантиқан мужас-самлашган мафкура кўринишида амал қиласди.

Мазкур мундарижадаги манфаатлар мажмуасини оқилона инобатга олиш, уларни амалга оширишда одилона услугуб ва ечимлар топиш амалдаги сиёсатдан келиб чиқади. Сиёсатнинг тақдири эса кўп жиҳатдан унинг омма томонидан қабул қилинишига, фуқаролар манфаатига мос бўлишига боғлиқ. Жамиятнинг иқтисодий, социал, сиёсий, маънавий тараққиёти мафкура мундарижасида ўзининг илмий ҳамда амалий ифодасини топгандагина халқнинг кундалик туб манфаатларини тўғри ва тўла ифода этган бўлади. Демак, манфаатлар, сиёсат ва мафкура муносабатида инсон қадри мақоми давлат даражасида қурилиши керак.

Бугунги ижтимоий амалиёт ҳар қандай сиёсат, ҳар қандай мафкура инсон манфаатини ҳимоя қилишга қаратилиши кераклигини ва бу мезону меъёрга

мазмунан мос бўлмаган сиёсат ва мафкура табиий ҳамда қонуний тарзда ўз ўрнини янгича сиёсатга, янгича мафкурага бўшатиб бермоғи шарт эканлигини кўрсатди. Ўзбекистоннинг мустақиллик йўлидаги тараққиёти мафкуравий янгиланишни талаб қилиб қолгани ҳам ана шундандир. Янгиланаётган мафкуравий муносабатлар негизида ҳалқимиз ҳаётий тажри- басидаги эрк ва эзгулик билан йўғрилган адолатга азалий ташналиқ туйғуси, қадриятларимиз негизидаги имону инсоф, ҳалолу поклик, фидойиларча меҳнатсеварлик, маънавиятимиз мазмунидаги камолу камтарлик, фаросатли фуқаролик фазилатлари туради.

Мазкур хусусиятларга эга бўлган мафкуранинг асосий йўналишлари: *биринчидан* - ижтимоий тараққиётни назарий асослаб, инсоний қадр-қимматнинг ривожига, шахснинг иқтисодий, социал, маънавий, сиёсий манфаатини ифодалаб, унинг камолотига имконият яратиш; *иккинчидан* - демократия, фикрлар турфалиги, турли мафкуралар мулоқоти ҳамда ҳамкорлигига эришиш; *учинчидан*- турли социал, сиёсий, партиявий, диний, миллий, гурӯҳий низолардан устун туриб, келишув, битишув асосида шахс эрки, фуқаролар ҳамжиҳатлиги ва ҳалқлар ҳамкорлигини таъминлаш; *тўртингчидан*- умумбашарий манфаатларга монанд илфор фикрли омма хоҳиш-иродасини ифодалаш бўлмоғи керак. Бундай йўналиш ҳар бир шахсда манфаатли мушоҳада орқали жiddий сиёсий таҳлил қобилиятини тарбиялашга ёрдам беради ҳамда мафкуравий муносабатлар мазмунида яхшилик ва ёмонлик тушунчаларини белгилашда синфиийлик эмас, балки инсонийлик ўлчовидан келиб чиқишига даъват этади.

А Д А Б И Ё Т Л А Р

Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шаҳри. Т., F. Фулом нашр., 1993.

Абу Райхон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Тошкент, 1968.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т. "Ўзбекистон", 2000.

Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Ўзбекистон: миллӣ истиқлол, иқтисод, сиёsat, мафкура. 1-жилд. Т., "Ўзбекистон", 1996.

Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Биздан озод ва обод ватан қолсин. 2-жилд. Т., "Ўзбекистон", 1996.

Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Ватан саждағоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. Т., Узбекистон, 1996.

Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд. Т., "Ўзбекистон", 1996.

Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби. 5-жилд. Т., "Ўзбекистон", 1997.

Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд. Т., "Ўзбекистон", 1998.

Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Биз қелажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. 7-жилд. Т., "Ўзбекистон", 1999.

Ислом Каримов. Асарлар тўплами. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон хаёт-пировард мақсадимиз. 8-жилд. Т., "Ўзбекистон", 2000.

Ислом Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., "Ўзбекистон", 1997.

Ислом Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда.
Т., "Ўзбекистон", 1999.

Ўзбекистон Республикаси. Энциклопедия. Т.,
Қомуслар Баш таҳририяти, 1997.

* * *

Абдуллаев Р.М. Миллий-сиёсий ғоялар тарихидан.
Инсон ва сиёсат.-1991. №9.

Абдулатипов Р.Г. Человек. Нация. Общество. М.
Политиздат, 1991.

Абдунабиев А. Ўзбекистондаги ижтимоий-сиёсий
ташкилотлар / Халқ ва демократия,-1992. № 3-4.

Абулханова-Славская К.А. Стратегия жизни.,
М.Мысль. 1991.

Абдураҳмонов Ф.Р. Мустақиллик ва миллий
манфаатлар. Т., "Фан", 1994.

Абдуганиев А. Ўзбекистоннинг меҳнат салоҳияти.
Т. "Меҳнат", 1999.

Адорно Т. К логике социальных наук . Вопросы
философии. 1992.№10.

Азизхўжаев А.А. Демократия — Халқ ҳокимияти
демактир. Т. Узбекистон, 1996.

Азизхўжаев А.А. Давлатчилик ва маънавият. Т.
«Шарқ», 1997.

Алтухов В. "Обновленная идеология": возможно
ли она? Общественные науки и современность. 1991, № 2.

Алтухов В. Политика и ведение будущего.
Общественные науки и современность. 1992. № 3.

Амелин В.Н. Власть как общественное явление.
Социально-политические науки. 1991.№ 2.

Андреев Ю.П. Содержание и структура

общественных отношений. Саратов. 1985.

Андреев Э.М. Поймать ветер в парусе!. Социально-политические науки. 1992. №2-3.

Андреев А.Л. Сущность политики как предмет философского анализа (исторические и теоретические аспекты). Вестник Московского университета. Сер.7. Философия. 1990. №3.

Арапов А., Уманский Я. Евроазийство на постсоветском Востоке (на примере Узбекистана). Политическое исследование. 1992.

Аристотель. Политика. Соч.в 4-х т.Т.4.М.Мысль, 1993.

Атамуродов С. Национальная культура и национальное самосознание. Т. "Фан", 1992.

Баллестрем К.Г. Апории теории тоталитатаризма. Вопросы философии. 1992, № 5.

Баукан С. Плюрализм и социальные конфликты. Перевод с анг. М. Прогресс, 1990.

Бегматов А.С. Стимулы: Сущность и действие. Т.Фан, 1990.

Бегматов А.С. Стимулы: сущность и место в структуре деятельности (Философский анализ). Диссер. на соиск. уч. степени доктора философ. наук. М.1991.

Белинский В. Мехнат колективи ва сиёсий жараён. Халқ ва демократия. 1996. №1.

Беляев А.А. Политика и её роль в обществе. Социально-политические науки. 1991. №9.

Беляева Л.А. "Средний слой" в советском обществе: перспективы формирования. Социально-политические науки, 1991. №10.

Богатуров А., Кожокин М., Плещаков Н. Национальный интерес в российской политике Свободная

мысль. 1992. №5.

Бородин Е.Т. Современное состояние общества в контексте истории (дискуссионный подход). Социально-политические науки. 1992. №1.

Бурлацкий Р., Мушинский В. Народ и власть. М. Политиздат, 1996.

Буттино М. Иқтисодий танглиқ ва қашшоқлик асоратлари. Ҳаёт ва иқтисод. 1992. №8.

Вебер М. Политика как призвание и профессия. Новое время. 1990. №21.

Гаджиев К.С. Тоталитаризм как феномен XX века. Вопросы философии. 1992. №2.

Ганди М.К. Моя вера и ненасилие. Вопросы философии. 1992. №3.

Гегель. Политические произведения. М. Наука, 1979

Гегель. Философии права. М. Мысль, 1997.

Голованов А., Дегтарева З. Демократия даласи: донни курмакдан тозалай бориб. (Демократик онгни шакллантириш муаммолари). Ҳалқ ва демократия. 1992. №5-6.

Губман В.Л. Философия и проблема смысла истории. Вечные философские проблемы. Новосибирск. 1991.

Давыдов В.П. Общечеловеческое и классовое при переходе к рыночным отношениям. Социально-политические науки. 1991. №6.

Демидов А.И. Порядок как политическая ценность. Политические исследования. 1992. №3.

Жалолов А.М. Мустақиллик фалсафаси ва фалсафа мустақиллиги. Ўзбекистоннинг миллий истиқол мафкураси. Т. Узбекистон. 1993.

Жалолов А.М. Ўзбекистон: мустақиллик, маънавият, мафкура. Тошкент, 1994.

Жумаев Р.З. Политическая система Республики Узбекистан: становление и развитие. Т. Фан, 1996.

Жумаев Р.З. Давлат ва жамият демократлашириш йўлида. Т.«Шарқ» 1998.

Здравомыслов А.Г. Потребность, интересы, ценности. М. Полит-издат, 1986.

Илҳомов А. Ўзбекистон истиқболлари: концептуал модель тузиш тажрибаси. Халқ ва демократия. 1992. №2-3-4.

Иминов Б.К. Тадбиркорлик ва сиёсий манбаатлар. Т., "Билим", 1992.

Иминов Б.К. Манбаатлар-ижтимоёт инъикоси. Т. "Билим", 1992.

Иминов Б.К. Ижтимоий муносабат ва манбаатлар. Т., "Билим" 1993.

Иминов Б.К. Сиёсий соҳа ва манбаатлар. Т., Билим, 1993.

Иминов Б.К. Сиёсий манбаатлар. Т., "Билим" 1993.

Иминов Б.К. Сиёсий манбаатлар ва янги ижтимоий гурухлар. Мустақиллик ва дунёқараш: реаллик ва ривожланиш имкониятларининг фалсафий муаммолари. II қисм. Т. Фан, 1993.

Иминов Б.К. Ижтимоий амалиёт ва сиёсий фаолият (Жамиятни мафкурадан холи этиш мумкинми?). Йқтисод ва ҳисобот. 1993. №2.

Иминов Б.К. Манбаатлар-ижтимоёт инъикоси.. Мулоқот. 1995. №3-4.

Иминов Б.К. Манбаатлар ва сиёсат. Т. "Фан", 1993.

Иминов Б.К. Сиёсат: амалиёт ва тафаккур.

Андижоннома, 22 май 1991.

Иминов Б.К. Мутафаккир ижодиётининг сиёсий салоҳияти. (А.Навоий сиёсий қарашлари таҳлили). “Андижоннома”-3 Октябр, 1991.

Иминов Б.К. Мустақиллик йўли: қутлуғ қадам. Андижоннома, 4 январь ,1992.

Иминов Б.К. Ижтимоий амалиёт ва сиёсий фаолият. Андижоннома. 8 декабрь 1993.

Иминов Б.К. Муаммолар тугуни: уни қандай ечиш керак (Иқтисод ва сиёсат). Андижоннома. 2март, 1993.

Иминов Б.К. Мустақиллик ва сиёсий манфаатлар. Ўзбекистон тарихини ўрганиш ва ўқитишнинг долзарб масалалари. Т.: 1993.

Иминов Б.К. Сиёсий жараён ва политология. Социал-гуманитар фанларни ўқитиш муаммолари.Т. 1993.

Иминов Б.К. Ижтимоий сиёсат ва ёшлар манфаати. Туркистон. 29 июнь, 1993.

Иминов Б.К. Маънавий ислоҳот. Миллий тикланиш. 1995, №25.

Иминов Б.К. Манфаатлар ва мафкуравий муносабатларни такомиллаштириш. Миллий тикланиш. 1997, №10.

Иминов Б.К. Манфаатлар ва мафкуравий муносабатлар. Миллий тикланиш. 1997, № 16.

Иминов Б.К. Манфаатлар мафкуравийлиги. Миллий тикланиш. 1997, № 27.

И момназаров М. Миллий маънавиятимизнинг такомил босқичлари. Т. «Шарқ», 1997.

Исабеков К.Б. Интерес. Махачкала. 1992. 1972.

Кадыров А.К. Деятельность. Познание. Нравственный идеал. Т. 1990.

Кант И.М. К заочному миру. М. 1990.

Кантор К.М. Каков он путь к цивилизации. Вопросы

философии. 1992. №11.

Каримов О. Ўзбекистонда ишбилармонлик: қарор топиш шароити.Халқ ва демократия. 1992. №1.

Каримов Э. Жамиятимизнинг юксак қадрияти. Халқ ва демократия. 1992. №1.

Каримов Э. Бошқарув: мустақиллик кўп бўлса имкониятлар ҳам кўп бўлади.Халқ ва демократия. 1992. №9-10.

Краснов Б.И. Конфликты в обществе.Социально-политические науки. 1992. №6-7.

Крюков В.В. Философские интерпретации проблемы. Вечные философские проблемы.Новосибирск: Наука. Сибирское отделение, 1991.

Липицкий В.С. Через интересы. М. Наука. 1989.

Локк Джон Два трактата о правлении. Соч.в 3-х т. Т.3. М. Мысль, 1988.

Масалиев Р., Масалиева Д. О причинах поражения коммунизма на Востоке.Общественные науки и современность 1992. №4.

Межуев В.М. От власти идеологии к индивидуальной свободе.Общественные науки и современность, 1991. №4.

Мигронян А. Реформа политической системы: взгляд политолога. Философские науки 1989. №9.

Мигронян А. Легко ли стать Европой. Век XX и мир. 1988.№12.

Минаева Л.В. Метафора и политика.Рабочий класс и современный мир. 1990. №5.

Мокросонов Г.В., Методологические проблемы исследования

Москаленко А.Т. общественных отношений и личности. Новосибирск. 1981.

Мусаев Б. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. Халқ ва демократия. 1992. №5-6.

Назаров К. Аксиология: қадриятлар фалсафаси. Т. Маънавият, 1998.

Назаретян А. Беспределен ли человек. (Еще раз о гуманизме и его полилитивах). Общественные науки и современность. 1992.

Нарский И.С. Философия и политика. Философские науки. 1991. №9.

НовикИ. Гуманизм демократия глобализм. Общественные науки и современность. 1992. №5.

Овчинников В.М. Политические конфликты и кризисные ситуации. Социально-политические науки. 1990. №10.

Ольшанский Д.В. Массовое настроения переходного времени. Вопросы философии. -1992. N4.

Осоков В. Ўзбекистон Республикасидағи ҳозирги социалиқтисодий ва сиёсий вазият хусусида. Халқ ва демократия. 1992. №3-4.

Политический плюрализм: сущность и формы. Дискуссия). Общественные науки. 1990. №2.

Политология вчера и сегодня. М:1990. Политология и современный политический процесс. М: 1991.

Политический процесс и политическое сознание М. Наука. 1986.

Поппер К. Логика социальных наук. Вопросы философии 1992. №1.

Поппер К. Нищета историцизма. Вопросы филоофи. 1992. №8-9-10.

Померанц Г.С. Иррациональное в политике. Вопросы философии 1992. №4.

Пўлатов Х. Мустақиллигимиз қадриятлари. Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мағкураси. Т. Ўзбекистон, 1993.

Развитие научных и гуманистических оснований философии: итого и перспективы. Вопросы философии. 1992. №10.

Разин В.И. Политическая организация общества. М. Наука. 1967.

Реформы и люди. Общественные настроения. Политическое поведение. Возможные сценарии развития. Свободная мысль. 1992. №7.

Сантаяна Дж. Прогресс в философии. Вопросы философии. 1992 №4.

Сиёсий партия: юксалиш муаммолари. Т. Ўзбекистон. 1992.

Согрин В. Идеология умерла. Да здравствуют идеологии. Общественные науки и современность. 1991. №4.

Туленов Ж., Юсупов Э.К., Фофуров А. Истиқлол ва тараққиёт мағкураси: мақсад ва йўналишлари. Т., "Ўзбекистон", 1998.

Тоффлер О. Проблемы власти на пороге XXI века (реферат). Свободная мысль. 1992. №2.

Тощенко Ж.Т. Идеологические отношения. М.: 1988.

Трухачев В. Шахснинг сиёсийлашуви: бунинг маъноси нима. Халқ ва демократия. 1992. №2.

Трухачев В. Тикланишнинг оғир йўли. Халқ ва демократия 1992. №7-8.

Тухлиев Н. Иқтисод - сиёсат қурбони. Мулоқот 1992. №1.

Уледов А.Ф.
идеология: М. 1985

Общественная психология и

Умаров Б. Иқтисодий ислоҳот Ўзбекистон
ўртacha аҳолисининг нигоҳида.Халқ ва демократия. 1992.
№9-10.

Усмонов М.Мафкура муваққат бўлмайди.
Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси. Т.
Ўзбекистон. 1993.

Фарушкин М.Х.,Юратаев А.Ю. От культуры
конфронтации к культуры диалога. Политические
исследования. 1992. №3.

Фейербах. Избранные философские
произведения. в 2-х т.Т.2.

Философия и политика в современном мире.М.
Наука.1989.

Файзуллаев А.А. Мотивационная саморегуляция
личности.Т.1987.

Хайруллаев М.Х. Ижтимоий ҳаёт ва мафкура..
Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси.Т.
Ўзбекистон. 1993.

Ханипов А.Т. Интерес как форма общественных
отношений. Новосибирск. 1987.

Ханипов А.Т. Социальное интересы как вид
общественных отношений. Диссер.на соис.уч.степени
доктора философских наук. М. 1988.

Ципко А.С. Хорошо ли наши принципы. Новый
мир. 1990. №4.

Чинакова Л. Об интересах, их объективность и
субъективности.Экономические науки.1971.№7.

Шапошников А.Н. Категория "Интерес" как
инструмент экономика-социологического исследования:
Экономическая социология перестройка. М. 1989.

Шермуҳаммедов С. Буюк келажакка шахдам

қадам. Ўзбекистон овози. 1993. 5-Октябр.

Шпак В.Ю.Курс лекции по политологии. Воронеж. 1991.

Шрейбер В. Социальные науки: опыт анализа методологии. Свободная мысль. 1992. №13.

Эргашев И. Мустақиллик:сиёsat ва қишлоқ. Т., Фан. 1995.

Юсупов Э.Ю. Фалсафа фанига янгича ёндашиш муаммолари. Социал-гуманитар фанларни ўқитиш муаммолари. 1-китоб.Т. 1993.

Юсупов Э.Ю. Маънавий камолот асоси. Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси. Т.Ўзбекистон. 1993.

Ўзбекистон Республикаси: қисқача маълумотнома. Т. Ўзбекистон, 1992.

Ўзбекистон Республикаси.Мустақил давлатнинг бунёд бўлиши. Т. Ўзбекистон. 1992.

Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси. Т. Ўзбекистон.1993.

Қирғизбоев М. Фуқоролик жамияти. Сиёсий партиялар, мафкуралар, маданиятлар. Т. Шарқ, 1998.

Ғуломов С. Мустақил Ўзбекистон. Т. Мехнат, 1999.

* * * *

Landczi Endras Politikal filozofia vagu politikal filozofiarol "Vilagossag" 1989. №12.932-939 ol.

Philippe Braud La Science politique PUF,Paris,1982^128 p.

Felip Lorda i Alais Del pober u sis fisionomias" Sistema", №84, 1988. p. 91-120.

Vucina Vasovic Drzava u savremtnom drustvu

"Marksisticka misao" №12.1989.s.765-779.

Jose Rubio Carracedo Paradigmas di la obligacion politika:estado justo,realisto politico,estado legitimo "Sistema",1988.Nº85.pp.89-105.

Mikljs Molnar A miniszter az egyes polgari allamokban
"Magyar kozigasgatas",1990.Nº7.587-596 ol.

Cesereo R., De Prat. Aguilera Problema de la democracia y de los partidos en el estado social "Revista de estudios politicos".1990. Nº 67.p.93-123.

S.Fabbrini La politi ca e gli interessi Se L'esperto e il cittadino "Rinascita"1990.Nº15.p.42-48.

B.Heinzlmaier,K.Pinter. Neue Menschen-neue Politik "Zukunft",1990. Nº3.S.12-14.

R.Dahrendorf ,F.Vranitzky Ein Streitgesprach zwischen und "Zukunft" Nº8.1990.S.4-19.

G.Cacciatore Dahrendorf,atoria e lotta di classe "Rinas cita",1990,Nº23,p.54-61

МУНДАРАЖА

КИРИШ.....	3
I БОБ. МАНФААТЛАР - ИЖТИМОЙЁТ ИНЬИКОСИ.....	9
1.1 МАНФААТЛАР ТУШУНЧАСИ ТАХЛИЛИ.....	10
1.2. ШАХС, ОИЛА ВА ЖАМИЯТ МАНФААТЛАРИ.....	15
1.3. СИНФИЙ МАНФААТЛАР.....	28
1.4. МИЛЛИЙ ВА БАЙНАЛМИЛАЛ МАНФААТЛАР.....	37
1.5. ИҚТИСОДИЙ МАНФААТЛАР : МАЗМУН ВА МОХИЯТ.....	43
1.6. МАЪНАВИЙ МАНФААТЛАР : МУНДАРИЖА ВА МЕЪЁР.....	50
II БОБ. МАНФААТЛАР ВА СИЁСИЙ СОХА.....	56
2.1. ЖАМИЯТНИНГ СИЁСИЙ ТИЗИМИ ВА ТУЗУМИ.....	57
2.2. СИЁСИЙ СОХА - ИЖТИМОИЙ ТАРАҚҚИЁТ ВА АМАЛИЁТ ОМИЛИ.....	64
2.3. СИЁСИЙ МУНОСАБАТЛАР ВА СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАРДА МАНФААТЛАР МАВЖУДЛИГИ.....	70

2.4. СИЁСИЙ МАНФААТЛАР: МАЗМУН ВА МОХИЯТ.....	87
2.5. СИЁСИЙ МАНФААТЛАР : НАМОЁН БЎЛИШИ ВА АМАЛДА ҚЎЛЛАНИЛИШИ.....	95
2.6. ЯНГИ ИЖТИМОЙ ТОИФА — МУЛКДОРЛАР ВА УЛАРНИНГ СИЁСИЙ МАНФААТЛАРИ.....	105
III БОБ. МАНФААТЛАР ВА МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁН.....	118
3.1. ЖАМИЯТ ТАРАККИЁТИ: МАНФААТЛАР ВА МАФКУРА.....	130
3.2. МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНГА ХОС ҲОЗИРГИ ХУСУСИЯТЛАР.....	124
3.3 МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁН ВА УНИНГ ТАСНИФИ...../	137
3.4 МАНФААТЛАР БИЛАН МАФКУРАВИЙ МУНОСАБАТЛАРДАГИ МУШТАРАКЛИК.....	146
3.5 ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАР МАЙДОНИДА МАНФААТЛАР МАФКУРАВИЙЛИГИ.....	152
3.6 МАФКУРАВИЙ МУНОСАБАТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ.....	160
ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР.....	168
АДАБИЁТЛАР.....	177

Сиёсий-фалсафий нашр

Манфаатлар - сиёсат ва мафкура манбай

Мұхаррирлар: Маърифат Ҳайдарова ва
Гулҳаё, Гулранг Минҳожиддин
қыздары

Рассом: Бекзод Минҳожиддин ўғли

Бадиий мұхаррир: М.Ҳайдар

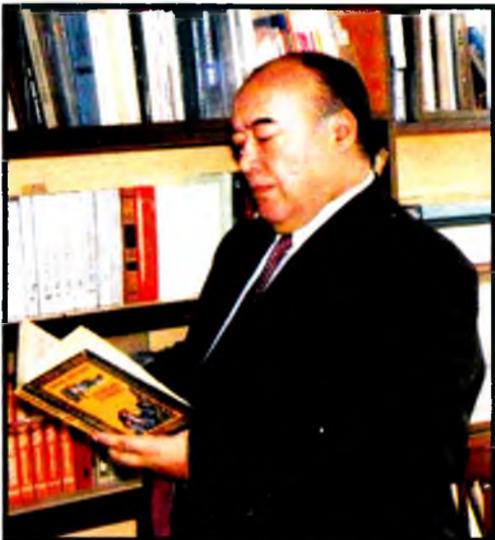
Имловий мұхаррир: Райхона Минҳожиддин
қизи

Компьютер усталари: Ҳақёр, Алишер
Минҳожиддин
ўғиллари

Чоп этишга рұхсат этилди: 2001 й.Х1.
Бичими: 84x108 1/32. Ёзув оқ қоғози.
Босма тобоги: 12.0 , 2000 дона.
Баҳоси шартнома асосида.

“Минҳож” нашриёти,
Тошкент ш. 700000, Буюк Турон, 41.
Тел.: 136-78-81

«Марифат-матлубот» АЖ
Тошкент ш., Файзиобод, 43

Баҳодир Карим Иминов

1945 йили Андижон вилояти Асака шаҳрида зиёли оиласда туғилган. 1962 йили ўрта мактабни олтин медаль билан тамомлаб, шу йили Андижон Давлат педагогика институти (хозирги университет)нинг тарих-филология факультетига ўқишига киради ва уни имтиёзли тамомлагач, мазкур институт фалсафа кафедрасига ўқитувчи этиб тайинланади.

1980 йили Ўзбекистонда XIX аср охири XX аср бошларидағи ижтимоий - фалсафий фикрлар ва уларнинг сиёсий таҳлили асосида фалсафа фанлари бўйича номзодлик, 1994 йили эса «Манбаатлар: сиёсат ва мафкура» муаммоси тадқиқига бағишинланган докторлик диссертацияларини ёклаган. Республикада биринчилардан бўлиб сиёсий фанлар доктори илмий увонини олган.

1983 йилдан то шу кунларга қадар Андижон Мухандислик-иктисодиёт институтида аввал доцент, профессор, сунгти ўн йил давомида кафедра мудири лавозимида ишлаб келмоқда.

Баҳодир Карим Иминов педагогик фаолиятини жамоатчи - тарғиботчи тарикасида меҳнаткашлар олдида маъруза, сұхбат ва чикишлари билан узвий боғлаб бормоқда. «Маънавият ва маърифат» вилоят маркази ташкил қилган маҳсус курсларда “Нотиклик санъати”, “Сиёсий тарғибот сирлари” мавзуларида туркум маърузалар килиб, мағкуравий жараён ташвиқотчиларининг яқин маслаҳатчиси сифатида катта обру қозонган.

Бир неча йиллардан бўён Президент хузуридаги Давлат ва жамият курилиши Академияси қошида ташкил этилган Иктинослашган Кенгаш аъзоси. Оиласи: уч фарзанди бор.

«Минҳож» нашриёти
Тошкент - 2002

Printed by UICC "Uzincomcenter"